

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет хімії та екології
Кафедра екології та охорони навколишнього середовища

О. А. Караїм

**УКРАЇНСЬКЕ ТА МІЖНАРОДНЕ
ПРИРОДООХОРОННЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

Курс лекцій

Луцьк
2024

УДК 349.6(094.1)(07)

К 21

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
(протокол № 5 від 17 січня 2024 року)*

Рецензенти:

О. О. Бєдункова, доктор біологічних наук, професор, професор кафедри екології, технології захисту навколишнього середовища та лісового господарства Національного університету водного господарства та природокористування.

О. А. Бакараєв, директор ТОВ «ВОЛИНЬЕКОПРОМПРОЕКТ».

Караїм О. А.

К 21 Українське та міжнародне природоохоронне законодавство: курс лекцій. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2024. 168 с.

У курсі лекцій наведено комплекс питань з природоохоронного законодавства і екологічної політики України та ЄС, права природокористування, правових засад управління, законодавчого регулювання та економічного механізму у галузі екології, окремого галузевого законодавства щодо охорони довкілля, об'єктів природно-заповідного фонду, територій та об'єктів з особливим статусом, забезпечення екологічної безпеки та ін.

Рекомендовано для здобувачів освіти ЗВО спеціальностей 101 «Екологія» та 183 «Технології захисту навколишнього середовища» денної та заочної форм навчання, а також усіх хто цікавиться проблемами збереження довкілля.

УДК 349.6(094.1)(07)

© Караїм О. А., 2024

© Волинський національний
університет імені Лесі Українки, 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Тема 1. Природоохоронне законодавство і екологічна політика України та ЄС.....	5
Тема 2. Предмет, джерела і система екологічного права України та ЄС	17
Тема 3. Екологічні права і обов'язки громадян	26
Тема 4. Право природокористування.....	34
Тема 5. Право власності на природні ресурси	45
Тема 6. Правові засади управління, законодавче регулювання та економічний механізм у галузі екології	51
Тема 7. Відповідальність за порушення природоохоронного законодавства	74
Тема 8. Екологічна безпека і правові проблеми чорнобильської катастрофи	82
Тема 9. Правовий режим використання, відтворення і охорони лісів, тваринного світу та природно-заповідного фонду	95
Тема 10. Правове регулювання охорони та використання земель і надр	115
Тема 11. Правова охорона, використання й відтворення вод.....	126
Тема 12. Правове регулювання охорони атмосферного повітря..	138
Тема 13. Правове регулювання в сфері поводження з відходами	141
Українсько-англійський глосарій найважливіших екологічних термінів освітнього компонента «Українське та міжнародне природоохоронне законодавство»	155
Список використаних джерел.....	163

ВСТУП

«Українське та міжнародне природоохоронне законодавство» відноситься до обов'язкових освітніх компонентів, які вивчаються здобувачами вищої освіти освітньо-професійних програм «Екологія» та «Технології захисту навколишнього середовища» першого (бакалаврського) рівня. Нині питання охорони навколишнього природного середовища є одними із пріоритетних напрямів розвитку державної політики України. Водночас природоохоронне законодавство активно розвивається під впливом євроінтеграційних процесів, що у свою чергу потребує проведення державно-правових реформ та прийняття нових правових норм у галузі охорони довкілля.

Освітній компонент з циклу професійної та практичної підготовки призначений для узагальнення вже набутих знань про окреме галузеве законодавство щодо охорони довкілля, об'єктів природно-заповідного фонду, територій та об'єктів з особливим статусом, забезпечення екологічної безпеки, організації державної системи управління в галузі екології, системи моніторингу та ін.

Іншим важливим завданням освітнього компонента є формування нових еколого-правових знань та вмінь щодо застосування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення та режиму доступу до екологічної інформації. Освітній компонент «Українське та міжнародне природоохоронне законодавство» забезпечує через цілісну систему знань формування загальних уявлень про методи і технології захисту і відновлення навколишнього середовища, а також про проблеми переробки побутових і промислових відходів. Особлива увага приділяється усвідомленню екологічної політики держави та системи екологічного права. Правові засади управління в галузі екології заслуговують особливої уваги при вивченні даного курсу тому, що ці питання стають все більш актуальними у функціонуванні майже кожного підприємства в країні.

Знання із освітнього компонента «Українське та міжнародне природоохоронне законодавство» необхідні для подальшої професійної діяльності випускників.

Рекомендовано для здобувачів освіти ЗВО спеціальностей 101 «Екологія» та 183 «Технології захисту навколишнього середовища» денної та заочної форм навчання, а також усіх хто цікавиться проблемами збереження довкілля.

Тема 1
ПРИРОДООХОРОННЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА
ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ ТА ЄС
ПЛАН

- 1.1. Сутність понять «природоохоронне законодавство», «екологічне законодавство» та «екологічне право».
- 1.2. Основні визначення і терміни курсу.
- 1.3. Роль екологічного права у здійсненні екологічної політики держави.
- 1.4. Основні положення екологічного права.
- 1.5. Основні напрями державної екологічної політики.

**1.1. Сутність понять «природоохоронне законодавство»,
«екологічне законодавство» та «екологічне право»**

Природоохоронне законодавство – це сукупність законів, що визначають порядок та умови охорони природи, діяльність у цьому напрямі державних і громадських організацій, права та обов'язки природокористувачів, їхню відповідальність за порушення природоохоронних норм і правил.

Природоохоронне законодавство – акти, норми яких регламентують суспільні відносини щодо приналежності, використання, відтворення та охорони окремих природних ресурсів, наприклад, Закон України Про охорону атмосферного повітря.

Екологічне законодавство України – це ціла система нормативно-правових актів, що містять еколого-правові норми, які здатні регулювати екологічні правовідносини, що виникають у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки.

Екологічне законодавство – це структура, що об'єднує екологічні юридичні норми різного рівня і різної спрямованості.

Ними можуть бути норми конституційні, звичайні, норми, орієнтовані на соціальні відносини різного змісту, з приводу охорони різних природних об'єктів. Вказане законодавство є системою, що має більш-менш сталий характер. Його реалізація породжує відносно сталі правові відносини.

Системою екологічного законодавства необхідно вважати цілісність, яка складається з окремих законодавчих актів, що перебувають між собою у взаємодії. Як правило, екологічний закон

діє не сам по собі, а у взаємовідносинах і на підставі інших законів, причому не лише екологічного змісту.

Система екологічного законодавства України є досить прогресивною, тому що вона створювалася вже в умовах незалежності з використанням досвіду світових лідерів, в галузі екологічного права. Сьогодні ми можемо сміливо констатувати, що той «правовий вакуум» в сфері охорони довкілля і екологічної безпеки, що утворився одразу після проголошення незалежності ліквідовано. За ці роки в Україні прийнято кілька десятків законів та кодексів що регулюють всю гамму екоправових відносин у державі.

Екологічне право – це система правових норм, які специфічним способом регулюють екологічні суспільні відношення з метою досягнення гармонійних відношень між суспільством та природою, і, на думку переважаючої більшості фахівців-юристів, екологічне право є самостійною, не комплексною галуззю права з підгалузевою структурою та з існуючою назвою.

Що стосується **міжнародного екологічного права**, то розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого й активного міжнародного співробітництва всіх країн у цій сфері. Це зумовлено насамперед такими обставинами:

- *глобальним характером екологічних проблем;*
- *транскордонним характером забруднення навколишнього середовища;*
- *міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони навколишнього природного середовища;*
- *необхідністю міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливістю залучення іноземних інвестицій.*

Україна є учасником понад 20 міжнародних конвенцій та двосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. Міжнародні зобов'язання України щодо навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки впливають з положень вже ратифікованих а також тих, що знаходяться в стадії розгляду конвенцій та угод. Виконання Україною зобов'язань, що впливають із зазначених багатосторонніх угод, потребує приведення внутрішнього законодавства у відповідність з нормами міжнародного права й урахування існуючої міжнародної практики під час розроблення нових законодавчих актів.

Екологічне право як галузь права становить сукупність правових

норм, що регулюють адміністративно-цивільним методом екологічні відносини, які складаються з приналежності використання, відтворення природних об'єктів в їх неподільному стані з природним середовищем, охороною навколишнього природного середовища з метою реалізації різноманітних інтересів відповідних суб'єктів і забезпечення нормального екологічного стану в країні і в окремих її регіонах (містах, селах, селищах та ін.).

Предметом екологічного права є загальні (екологічні) відношення в галузі взаємодії суспільства та природи, які поділяються на дві групи:

- галузеві – земельні, водні, лісові та ін.
- комплексні – відношення до природних територій, комплексів, рекреаційних зон (що охороняються) та ін.

Специфіка – вони виникають та розвиваються з охорони навколишнього природного середовища в цілому.

За А. П. Гетьманом – **екологічне право як галузь права** *являє собою систему правових норм, які регулюють екологічні відносини з приводу приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з природним середовищем, охорони навколишнього природного середовища з метою реалізації інтересів відповідних суб'єктів та підтримання сталого екологічного розвитку, екологічної рівноваги в країні та окремих її регіонах.*

За М. І. Малишком – **екологічне право як галузь права** *це сукупність установлених державою правових норм і правовідносин, спрямованих на охорону навколишнього середовища та природних комплексів, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки людини та її оточення.*

Первинним елементом, цеглинами екологічного права як галузі права й підставою для виникнення екологічно-правових відносин, безумовно, є екологічно-правові норми.

За юридичними ознаками екологічні норми поділяють на три великі групи: природоохоронні; екологічно-безпечного значення; пов'язані з раціональним використанням природних ресурсів.

За юридичною силою екологічні норми поділяють на законодавчі і підзаконні; за обсягом правового регулювання – комплексні та галузеві; за змістом юридичних приписів – заборонні, запобіжні, відновлювальні, заохочувальні та каральні. Крім норм

нотаріального права, в екологічній сфері застосовуються також норми процесуального характеру.

Правові акти про охорону природи та навколишнього природного середовища мають спільні предмет, об'єкт, принципи, цілі та інші ознаки, які й утворюють природоохоронне законодавство і право.

Від природоохоронних актів відрізняють правові акти й норми, пов'язані з раціональним використанням, охороною і відтворенням основних природних ресурсів. Такі правові акти і норми об'єднуються в систему, яка утворює природо-ресурсне законодавство й право.

Екологічні норми права регулюють суспільні відносини, які мають характер екологічних правовідносин. Ці правовідносини мають відповідні суб'єкти і об'єкти. Підставою виникнення екологічних правовідносин є юридичні факти.

1.2. Основні поняття і терміни курсу

Біологічне різноманіття означає різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках одного виду, між видів і різноманіття екосистем.

Біологічні ресурси включають генетичні ресурси, організми або їх частини, популяція або будь-які інші біотичні компоненти екосистем, які мають фактичну або потенційну корисність або цінність людства.

Гарантії реалізації екологічних прав громадян – система юридичних засобів забезпечення здійснення екологічних прав фізичними особами в галузі екобезпеки, раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища;

Джерела екологічного права – нормативно-правові акти, що містять еколого-правові норми, призначені для регулювання екологічних правовідносин;

Екобезпека - стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для здоров'я громадян;

Екологічна інформація – відомості про стан захворюваності

населення, екологічну, радіаційну обстановку;

Екологічний контроль – спостереження і перевірка дотримання юридичними і фізичними особами вимог екологічного законодавства, застосування заходів попередження екологічних правопорушень;

Екологічні права громадян – сукупність юридичних можливостей і засобів, які спрямовані на задоволення потреб громадян в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища і забезпечення екобезпеки;

Екологічне правопорушення – протиправна, екологічно небезпечна дія, яка посягає встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та порушує екологічні і пов'язані ними інші права людини і вимоги екобезпеки;

Екологічне прогнозування – цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених органів, спрямована на розробку прогнозних показників зміну стану навколишнього природного середовища та забезпечення екобезпеки;

Екосистема – це динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також чинників довкілля, які взаємодіють як єдине функціональне ціле.

Кадастри природних ресурсів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду і Червоної книги – облік кількісних, якісних, інших характеристик природних ресурсів, обсяг, характер, режими їх використання, оцінка територій і об'єктів природно-заповідного фонду та видів рослин і тварин, що перебувають під загрозою зникнення;

Об'єкт екологічного права – сукупність природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природно-антропогенних комплексів, екосистем, життя і здоров'я громадян, що підлягають охороні за допомогою норм екологічного права;

Об'єкти права власності на природні ресурси – природні чи штучно створені ресурси, які виконують біологічні, економічні, екологічні і соціальні функції і зареєстровані в якості об'єкта володіння, розпорядження і користування;

Об'єкти права природокористування – індивідуально визначені і юридичне відособлені природні ресурси, які закріплюються на праві користування за фізичними та юридичними особами;

Право власності на природні ресурси – система юридичних

норм та інших правових засобів, які регулюють правовідносини на землю, надра, води, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду та забезпечують реалізацію повноважень власників щодо володіння, розпорядження і користування цими ресурсами;

Право природокористування – система юридичних норм і засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо ефективного використання, відновлення і охорони природних ресурсів, забезпечення економічних, соціальних, інших інтересів та прав суб'єктів;

Предмет екологічного права – екологічні правовідносини, що виникають у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки;

Принципи екологічного права – загальнообов'язкові правила, зафіксовані в регулятивних і охоронних еколого-правових нормах, що спрямовані на досягнення мети екологічної політики України і забезпечення завдань екологічного права;

Припинення права власності на природні ресурси – юридичне значимі дії, які спрямовані на припинення повноважень власників на землю, надра, води, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду;

Система екологічного права – цілісна, послідовна сукупність теоретичних поглядів та положень про екологічне право, законодавство, його внутрішню структуру і зміст;

Суб'єкти права власності на природні ресурси – особи, які юридичне спроможні реалізувати повноваження щодо володіння, користування і розпорядження належними їм природними ресурсами.

1.3. Роль екологічного права у здійсненні екологічної політики держави

Роль екологічного права у здійсненні екологічної політики держави – це виявлення соціальної спрямованості і місця екологічного права у визначенні *функцій, форм та змісту* діяльності держави у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки умов існування людини.

функції екологічного права в галузі екологічної політики:

- юридична база механізму правового забезпечення екологічної політики;

- засіб досягнення мети і завдань екологічної політики;
- правова форма реалізації екологічної політики;
- гарантія забезпечення екологічної безпеки.

Форми діяльності:

- концепції в галузі екології;
- екологічні програми;
- нормативно-правові акти в галузі екології;
- закони;
- підзаконні акти;
- галузеві нормативно-технічні акти.

Механізм правового забезпечення екологічної політики – сукупність правових норм, що забезпечують регулювання та здійснення внутрішньої і зовнішньої екологічно спрямованої діяльності держави.

Структура:

- правове регулювання;
- організаційно-функціональне забезпечення;
- юридична відповідальність.

1.4. Основні положення екологічного права

Земельне право як підгалузь екологічного права. Земельні відносини в Україні регулюються Земельним кодексом в редакції 1992 р. та іншими актами законодавства України, що видаються відповідно до нього.

Відповідно до цільового призначення всі землі України поділяються на: 1) землі сільськогосподарського призначення; 2) землі населених пунктів; 3) землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та ін. призначення; 4) землі природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення; 5) землі лісового фонду; 6) землі водного фонду; 7) землі запасу.

Форми власності на землю в Україні: *державна, колективна і приватна*. Усі форми власності є рівноправними. Розпоряджаються землями Ради народних депутатів, які в межах своєї компетенції передають землі у власність або надають у користування та вилучають їх. Передача земель у власність громадян провадиться за плату і безплатно. За плату передаються у власність громадян для

ведення селянського (фермерського) господарства земельні ділянки, розмір яких перевищує середню земельну частку. Право власності на землю або користування наданою земельною ділянкою виникає після встановлення землепорядними організаціями меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) і одержання документа, що посвідчує це право – Державного акта, який видається і реєструється сільською, селищною, міською, районною Радою, Право тимчасового користування землею, в тому числі на умовах оренди, оформляється договором.

*Водне право як підгалузь екологічного права. **Водні відносини в Україні регулюються Водним кодексом України** від 06.06.1995 р. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та іншими актами законодавства. Усі води на території України становлять її водний фонд, до якого належать: поверхневі води (природні водойми, водотоки, штучні водойми і канали); підземні води та джерела; внутрішні морські води та територіальне море.*

Води (водні об'єкти) є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Використання вод здійснюється в порядку загального і спеціального водокористування, для потреб гідроенергетики, водного і повітряного транспорту. Загальне використання здійснюється громадянами для задоволення їх потреб безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

Спеціальне водокористування здійснюється на підставі дозволу Користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту здійснюється за плату без оформлення дозволу, а для потреб повітряного транспорту – безкоштовно і без надання відповідного дозволу.

*Лісове право як підгалузь екологічного права. **Лісові відносини в Україні регулюються Лісовим кодексом України** від 21.01.1994 р. та ін. актами законодавства України.*

Усі ліси в Україні є власністю держави. Від імені держави лісами розпоряджається Верховна Рада України. Верховна Рада делегує свої повноваження щодо розпорядження лісами відповідним Радам народних депутатів, які у межах своєї компетенції надають земельні ділянки лісового фонду у постійне або тимчасове користування. Право постійного користування земельними ділянками лісового фонду посвідчується державним актом на право постійного

користування землею. Право тимчасового користування земельними ділянками лісового фонду оформляється договором. Використання лісових ресурсів здійснюється в порядку загального і спеціального використання. Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється в межах земельних ділянок лісового фонду, наданих для цього у користування. Спеціальне користування провадиться за спеціальним дозволом – відповідно за лісовим квитком (ордером) або лісорубним квитком. За умови додержання вимог законодавства України лісокористувачі мають право здійснювати:

- заготівлю деревини під час рубок головного користування;
- заготівлю живиці;
- заготівлю другорядних лісових матеріалів;
- побічні лісові користування.

Надрове (гірниче) право як підгалузь екологічного права. Гірничі відносини в Україні регулюються кодексом України про надра від 27.07.1994 р. та ін. актами законодавства.

Надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування (постійне чи тимчасове). Перебіг строку користування надрами починається з дня одержання спеціального дозволу (ліцензії) на користування надрами. Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу. Користування надрами здійснюється без надання гірничого відводу або спеціального дозволу у випадках передбачених Кодексом.

Фауністичне право як підгалузь екологічного права. Відносини у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, об'єкти якого перебувають у стані природної волі, у неволі або напіввільних умовах, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належить до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, *регулюються Законом України від 03.03.1993 р. «Про тваринний світ»* та іншими прийнятими відповідно до них актами законодавства України і Автономної Республіки Крим.

Використання об'єктів тваринного світу здійснюється на праві власності і праві користування. Громадянам гарантується право загального використання тваринного світу для задоволення життєво необхідних потреб безплатно. Загальне використання здійснюється без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища (за винятком любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування).

До спеціального використання належать усі види користування тваринним світом, що здійснюється з вилученням його об'єктів з природного середовища і проводиться лише за спеціальним дозволом.

Повітряно-охоронне право як підгалузь екологічного права. Відносини у галузі охорони та використання атмосферного повітря регулюються Законом України від 16.10.1992 р. «Про охорону атмосферного повітря» та іншими актами законодавства України.

У галузі охорони атмосферного повітря встановлюються такі нормативи:

- нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря;
- нормативи гранично допустимих викидів забруднюючих речовин у атмосферному повітрі і шкідливого впливу фізичних та біологічних чинників стаціонарними джерелами;
- граничні нормативи утворення забруднюючих речовин, які відводяться у атмосферне повітря при експлуатації технологічного та ін. обладнання, споруд, об'єктів;
- нормативи використання атмосферного повітря як сировини основного виробничого призначення;
- нормативи вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел та шкідливого впливу їх фізичних чинників.

Заповідне право як підгалузь екологічного права. Правовий режим природно-заповідних об'єктів і комплексів встановлений Законом України від 16.06.1992 р. «Про природно-заповідний фонд» та іншими законодавчими актами.

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду – це сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів.

Характерною рисою природно-заповідного режиму є встановлення заборон з цілями заповідання. Особливості правового режиму природно-заповідних комплексів і об'єктів визначаються у відповідності з метою і завданням їх організації.

Природне заповідання проявляється у таких організаційно-правових формах: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища.

Організаційно-правові форми штучно створених об'єктів: ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Право екологічної безпеки як складова частина екологічного права.

Чорнобильська катастрофа створила надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну обстановку на значній території України. Держава оголошена зоною екологічної катастрофи.

Питання поділу територій на відповідні зони, режим їх використання та охорони, умови проживання та роботи населення, господарська, науково-дослідницька та інша діяльність на цих територіях регулюються Законом України від 27.02.1991 р. **«Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»**.

Конституція України в ст. ст. 13, 14, 16, 66, 92, 116, 119, 137, 138, 142 закріпила право кожного на безпечне життя і здоров'я довкілля та обов'язок держави із забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України. Тому пріоритетним напрямком діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування є формування і впровадження в освітянську, наукову і практичну діяльність заходів економічного, соціального, технічного, організаційного та політичного характеру, серед яких першочергове значення в екологічній політиці держави має бути створення національної екологічно-правової системи безпеки довкілля.

1.5. Основні напрями державної екологічної політики

В Україні завершено розробку «Основних напрямів державної політики України у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки».

Протягом останніх років у вирішенні проблем охорони довкілля продовжували зберігатися тенденції попереднього періоду, а саме, з одного боку – спад виробництва сприяв зменшенню викидів забруднюючих речовин у природне середовище, водночас зростали чинники негативного впливу на нього, що обумовлювалося погіршенням роботи очисних споруд, або й припиненням їх функціонування, застосуванням низькоякісного палива та сировини,

зростанням числа та масштабу аварій у промисловості, комунальному господарстві, на транспорті, невиконанням технологічних регламентів.

Здійснення природоохоронної політики відбувалося у відповідності з програмою дій уряду, яка була спрямована на реформування відносин у галузі природокористування.

Основні напрями здійснення екологічної політики:

- удосконалення природоохоронного законодавства і регламентації режимів природокористування з метою їх адаптації до умов реформування економіки, зміни форм власності;
- впровадження програмно-цільових методів реалізації екологічної політики шляхом розробки різного рівня програм охорони довкілля та невиснажливого використання природних ресурсів;
- удосконалення економічного механізму природокористування відповідно до здійснюваних економічних реформ;
- послідовний перехід на міжнародні екологічні стандарти технологічних процесів переробки і виробництва Продукції;
- організація єдиної системи нагляду і контролю за станом природних ресурсів та об'єктів навколишнього природного середовища;
- гарантування екологічної безпеки ядерних об'єктів і радіаційного захисту населення та довкілля, зведення до мінімуму шкідливого впливу наслідків аварії на ЧАЕС;
- покращення екологічної освіти і виховання, удосконалення інформування населення про стан навколишнього природного середовища.

Контрольні запитання

1. Розкрити сутність понять «природоохоронне законодавство», «екологічне законодавство» та «екологічне право»?
2. Навести основні визначення і терміни курсу?
3. Яка роль екологічного права у здійсненні екологічної політики держави?
4. Які основні положення екологічного права?
5. Висвітлити основні напрями державної екологічної політики?

Тема 2
ПРЕДМЕТ, ДЖЕРЕЛА І СИСТЕМА
ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА
ПЛАН

- 2.1. Предмет і методи екологічного права.
- 2.2. Об'єкти екологічного права.
- 2.3. Джерела екологічного права.
- 2.4. Поняття та ознаки екологічного права.
- 2.5. Мета екологічного права.
- 2.6. Принципи екологічного права.
- 2.7. Функції та норми екологічного права
- 2.8. Система екологічного права.

2.1. Предмет і методи екологічного права

Предметом екологічного права виступають екологічні правовідносини, що виникають у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, і забезпечення екологічної безпеки існування людей, які базуються на формах різноманітного права власності, права природокористування і права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Ці правовідносини складаються між громадянами та організаціями з приводу належності, використання, відтворення об'єктів охорони навколишнього природного середовища з метою задоволення екологічним та інших потреб.

Передумовою виникнення та існування екологічних відносин між конкретними суб'єктами з приводу екологічних об'єктів є постійно існуюча взаємодія суспільства і природи в процесі розвитку людства.

У процесі забезпечення, користування, вилучення, перерозподілу різноманітних природних об'єктів, здійснення інших дій виникають земельні, водні, лісові, фауністичні та інші екологічні відносини, які є єдиними, ускладненими за своїм змістом. Вони містять у собі декілька різновидів екологічних відносин, тісно взаємопов'язаних між собою, чим створюють предметну цілісність.

Природоресурсні та природоохоронні відносини:

земельні, водні, лісові, гірничі, флори і фауни, атмосферне повітря.

Методи правового регулювання екологічних правовідносин – способи і прийоми, спрямовані на ефективне регулювання екологічних правовідносин, забезпечення реалізації прав і дотримання обов'язків суб'єктами цих відносин у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки умов проживання людей. Розрізняють:

- адміністративно-правовий метод, або авторитарний (виходить з нерівного положення сторін – із відношення влади та підлеглості):

- дозволяючі дії; санкціонуючі дії; погоджувальні дії; обмежувальні дії; упереджувальні дії; заборонні дії.

- цивільно-правовий метод, або заохочувальний (заснований на рівності сторін):

- альтернативні дії; рекомендаційні дії; стимуляційні дії; ініціативні дії.

Отже, *метод правового регулювання екологічних відносин* – це закріплена в законодавстві сукупність адміністративно-правових та цивільно-правових способів і прийомів впливу на поведінку учасників цих відносин.

2.2. Об'єкти екологічного права

Об'єкти екологічного права – сукупність природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів і комплексів, екосистем та життя і здоров'я громадян, що підлягають охороні за допомогою норм екологічного законодавства. Виділяються:

- *диференційні:*

- земля, надра, поверхневі та підземні води, ліси, тваринний та рослинний світ, атмосферне повітря.

- *інтеграційні:*

- навколишнє природне середовище, життя і здоров'я громадян від негативного впливу НПС.

- *комплексні:*

- природні комплекси – об'єкти і території природно-заповідного фонду, природно-соціальні умови і процеси – курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони, континентальний шельф та морська економічна зона, території, що зазнали екологічної катастрофи.

2.3. Джерела екологічного права

Джерела екологічного права – нормативні акти, що містять еколого-правові норми, призначені для регулювання екологічних правовідносин. В Україні основними юридичними джерелами права фактично є тільки нормативно-правові акти, провідне місце серед яких займають закони. Цю сукупність правових нормативних актів, які прийнято вважати екологічним законодавством, поділяють на закони та підзаконні акти:

а) закони:

Конституція України, Конституція Автономної Республіки Крим, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про столицю України – місто-герой Київ», «Про місцеві державні адміністрації». Закон України «Про охорону атмосферного повітря», Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Кодекс України «Про надра». Земельний кодекс України, Лісовий кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення Закон України «Про природно-заповідний фонд України», Закон України «Про тваринний світ» (неповний). Водний кодекс України, Закон України «Про екологічну експертизу».

б) підзаконні акти.

2.4. Поняття та ознаки екологічного права

Поняття екологічного права – інтегрована правова спільність (комплексна галузь права), яка об'єднує сукупність еколого-правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації захисту екологічних прав.

Ознаки екологічного права:

- сукупність еколого-правових норм, які утворюють інтегровану правову спільність або комплексну галузь права;
- правові норми, що регулюють або забезпечують реалізацію прав суб'єктів екологічних правовідносин;
- правові норми, що виконують екологічну функцію або забезпечують реалізацію зовнішньої і внутрішньої функцій держави

(утворюють три блоки нормативно-правового регулювання і забезпечення):

- природо-ресурсні;
- природоохоронні;
- охорони здоров'я населення.

Формою виявлення екологічного права є:

- правові ідеї;
- норми екологічного права;
- правовідношення

2.5. Мета екологічного права

- регулювання і забезпечення ефективного використання природних ресурсів;
- забезпечення якості навколишнього природного середовища;
- гарантування екологічної безпеки, реалізації і захисту екологічних прав громадян.

Завдання екологічного права полягає в тому, щоб на базі пізнаних законів розвитку природи та суспільства нормативно закріпити науково обґрунтовану міру поєднання господарської дії на природу та охорону навколишнього природного середовища в інтересах теперішнього та майбутнього поколінь людей.

2.6. Принципи екологічного права

Принципи екологічного права – це виражені в його нормах основоположні положення, відповідно до яких здійснюється регулювання екологічних відносин. Еколого-правові принципи можуть офіційно закріплюватись у законодавстві або виводитись з його змісту. Принципи екологічного права спираються на загальноправові принципи, які враховуються при формуванні принципів галузі права. Оскільки екологічне право сформувалося як самостійна галузь права, то воно базується на своїх принципах. В науці екологічного права виділяють загальноправові та спеціальноправові принципи. Серед *загальноправових* розрізняють принципи:

Принцип гуманізму. Передбачає розвиток екологічного права і законодавства, який забезпечив би правові, економічні і соціальні основи збереження навколишнього природного середовища в

інтересах не тільки нинішнього, а й майбутніх поколінь, недопустимість будь-якого виду діяльності, що призвів би до спричинення шкоди здоров'ю людей чи довкіллю.

Принцип соціальної справедливості. Закріплений в Основному законі України, який утверджує рівність всіх громадян перед законом. Стосовно екологічного права цей принцип проявляється у тому, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя. Кожен має право користування природними ресурсами.

Принцип законності. Передбачає обов'язок кожного дотримуватись вимог і правил екологічного законодавства. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, що передбачає безумовність виконання вимог закону.

Принцип інтернаціоналізму. Закріплює міждержавне співробітництво в галузі екології, що обумовлено єдиним економічним простором для всього людства.

Принцип гласності і демократизму прийняття рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища. Цей принцип спрямований на формування у населення екологічного світогляду і передбачає право кожного громадянина на участь у обговоренні проектів законодавчих актів та інших матеріалів з внесенням пропозицій щодо розміщення будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища; на участь у розробці і проведенні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; на участь у проведенні громадської екологічної експертизи. Цей принцип передбачає право кожного на правдиву інформацію про стан навколишнього природного середовища.

Принцип поєднання заходів стимулювання належного природокористування і юридичної відповідальності за екологічні правопорушення передбачає, власне, позитивне і негативне стимулювання в сфері екологічних суспільних правовідносин. Позитивне стимулювання спонукає природокористувачів до належного виконання ними своїх обов'язків шляхом встановлення для них податкових та інших пільг за умови впровадження маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, здійснення інших ефективних заходів щодо охорони довкілля. Негативне

стимулювання проявляється через встановлення і застосування різних видів юридичної відповідальності.

До *спеціальних* принципів, що передбачаються екологічним законодавством України, належать принципи, що визначені в ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 26 травня 1991 р. з наступними змінами і доповненнями. До них належать:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності;

- гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей;

- запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

- екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

- збереження просторової та видової різноманітності і цілісності об'єктів і комплексів;

- науково обгрунтоване узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища;

- обов'язковість ОВД;

- науково обгрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

- безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

- стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням

ступеня антропогенної змінності територій, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку.

Крім названих, екологічне право спирається на правові принципи, що визначають збереження індивідуальності окремих природних об'єктів, пріоритетність в їх використанні. До таких можна віднести принцип пріоритету земель сільськогосподарського призначення, пріоритету використання підземних вод питної якості для задоволення питних та господарсько-побутових потреб, збереження умов існування видового і популяційного різноманіття тваринного світу в стані природної волі та інше.

2. 7. Функції та норми екологічного права

Функції екологічного права – основні напрями впливу норм екологічного права на волю і поведінку суб'єктів екологічних правовідносин і забезпечення правопорядку в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки.

Загальноправові функції:

- регулятивна, виховна, превентивна, охоронна.

Спеціальноправові функції:

- екологічна, природоохоронна.

Норми екологічного права – правила поведінки, які регулюють відношення людей з приводу охорони та використання навколишнього природного середовища. Поділяються на:

- галузеві (охорона та використання лісів, води, землі та ін.);
- комплексні (охорона та використання природно-територіальних комплексів);
- екологізовані (норми інших галузей права – адміністративного, кримінального, господарського та ін.). За змістом юридичного припису норми екологічного права діляться на:
  - норми-принципи – закріплюють основні начала охорони навколишнього природного середовища;
  - норми-пріоритети – встановлюють переважання в охороні навколишнього природного середовища (галузеві, міжгалузеві, загальні - охорона здоров'я людини);
  - норми-правила: попереджувальні, заборонні, караючі, дозволяючі, зобов'язуючі, заохочувальні та ін.

2.8. Система екологічного права

Під системою екологічного права слід розуміти розміщення в певній логічній послідовності його структурних підрозділів, які обумовлені змістом екологічних відносин.

Система екологічного права – це цілісна і послідовна сукупність теоретичних положень, принципів і еколого-правових норм, взаємопов'язаних і об'єднаних регулюванням специфічних суспільних відносин в галузі екології. Система учбового курсу екологічного права включає три розділи, розміщені в такій послідовності: загальна частина, особлива частина і спеціальна частина.

Крім того, система екологічного права може розглядатися у таких чотирьох аспектах: 1. як галузь права, 2. як галузь законодавства, 3. як навчальна дисципліна і 4. як наука.

Труднощі в чіткому визначенні системи екологічного права виникають через відсутність єдиного основоположного нормативного акта, який регулював би екологічні відносини. Прийнятним було б, наприклад, підготовка й видання фундаментального нормативного акта з питань екології у формі, приміром, Екологічного кодексу України, що значно полегшило б визначення системи екологічного права і правозастосовну діяльність взагалі. Таке становище з кодифікацією екологічного законодавства склалося щонайменше з двох причин: по-перше, деякі науковці стверджують, що екологічне право належить до комплексної галузі права, яка включає такі самостійні галузі права, як земельне, водне, лісове, гірниче та інші, по-друге, на сьогодні ще немає фундаментальних наукових розробок про уніфікацію екологічного законодавства, на які могли б спиратися законодавці у своїй законотворчій діяльності.

Загальна частина екологічного права містить норми права, які регулюють питання, загальні для всіх відів екологічних відносин. Вона охоплює: а) загальну характеристику екологічних відносин та екологічного права як юридичної їх форми; б) джерела екологічного права; в) право власності на природні об'єкти; г) управління в галузі використання, відтворення і охорони навколишнього природного середовища; е) загальні положення природокористування; є) правове забезпечення екологічної безпеки; ж) правове забезпечення економічного механізму у сфері екології; з) загальні питання охорони

навколишнього природного середовища, включаючи й відповідальність.

Особлива частина містить правові норми, які регулюють окремі види екологічних відносин з урахуванням їх специфіки. Зокрема, право користування землею, водою, надрами, лісом, рослинністю, тваринним світом, атмосферним повітрям, природно-заповідним фондом та інші види природокористування.

Спеціальна частина курсу екологічного права включає аналіз міжнародного співробітництва держави в галузі екології, пошук шляхів розв'язання міжнародних екологічних проблем.

Система екологічного права як навчальна дисципліна в основному співпадає з системою даної галузі права. У перспективі може виникнути необхідність у створенні навчальних спецкурсів у межах екологічного права з метою вдосконалення навчального процесу та більш поглибленого вивчення конкретних питань, що відповідає вимогам практики.

Система екологічного права як еколого-правова наука виходить із системи цієї галузі права. Вона являє собою систему наукових поглядів, правових ідей, концепцій, понять, а також знань закономірностей правового регулювання екологічних відносин, які утворюють предмет екологічного права. Еколого-правова наука сприяє вдосконаленню системи екологічного права як навчальної дисципліни, системи екологічного законодавства та ін.

Контрольні запитання

- 1. Методи правового регулювання екологічних правовідносин?*
- 2. Які є об'єкти екологічного права?*
- 3. Назвіть джерела екологічного права?*
- 4. Розкрити поняття екологічного права?*
- 5. Якими є ознаки екологічного права?*
- 6. Висвітлити предмет і методи екологічного права?*
- 7. Яка мета екологічного права?*
- 8. Які принципи екологічного права?*
- 10. Висвітлити функції та норми екологічного права?*
- 11. Розкрити сутність системи екологічного права?*

Тема 3

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

ПЛАН

- 3.1. Поняття екологічних прав громадян.
- 3.2. Види екологічних прав громадян.
- 3.3. Гарантії екологічних прав громадян та їх форми захисту.
- 3.4. Конституційні екологічні права громадян.
- 3.5. Обов'язки громадян у галузі екології.

3.1. Поняття екологічних прав громадян

Поняття екологічних прав громадян – сукупність юридичних можливостей і засобів, які спрямовані на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки.

Екологічні права громадян належать до конституційних прав людини (ст. 50 Конституції України).

Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Екологічні права громадян мають два аспекти:

Об'єктивне право – сукупність правових норм, що утворюють комплексний міжгалузевий інститут екологічного права;

Суб'єктивне право – сукупність повноважень фізичних осіб у галузі екології.

Екологічні права громадян – забезпечені системою права юридичні можливості особи реалізувати у передбачених законодавством формах надані повноваження в галузі екології. Вони:

- належать кожній особі, тобто персоніфіковані;
- види екологічних прав передбачаються системою екологічного законодавства;
- форми реалізації екологічних прав громадян передбачаються і забезпечуються системою соціально-правових гарантій;
- порушені екологічні права громадян підлягають поновленню, а

їх захист здійснюється в судовому та іншому порядку.

З урахуванням суб'єктного складу виокремлюють *загальні та спеціальні екологічні обов'язки*.

Загальні обов'язки притаманні всім без винятку громадянам як суб'єктам екологічного права.

Спеціальні обов'язки передбачені чинним поресурсовим екологічним законодавством і базуються на загальних положеннях права власності та природокористування, забезпечення вимог екологічної безпеки та ін. Але, поряд з цим, вони містять обов'язки, зумовлені специфікою природного ресурсу, особливостями правового режиму експлуатації відповідного об'єкта. Особливу групу становлять обов'язки, які характерні при введенні режиму надзвичайного стану, при оголошенні місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації.

Екологічні обов'язки також можна поділити на *майнові і немайнові*.

До **майнових** належать обов'язки: компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на довкілля; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати витрати на проведення екологічної експертизи, аудиторського аналізу щодо об'єктів і видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку; впроваджувати нові технології, які запобігають шкідливому впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей та ін.

До **немайнових** належать обов'язки: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства; здійснювати свою діяльність відповідно до вимог екологічної безпеки; не порушувати права інших суб'єктів; провадити екологічну експертизу екологічно небезпечних об'єктів та видів діяльності та ін.

3.2. Види екологічних прав громадян

Екологічні права громадян, що реалізуються на галузевому рівні:

- права громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

Ознаками безпечного навколишнього середовища є:

- а) стабільність здорового навколишнього середовища;
- б) якість навколишнього природного середовища;
- в) сприятливість навколишнього природного середовища.

Юридичними показниками безпечного навколишнього природного середовища є:

а) нормативи екологічної безпеки;

- право на одержання повної і достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища і його вплив на здоров'я людей;

- право на участь у проведенні громадської екологічної експертизи.

Формами участі громадян у проведенні громадської екологічної експертизи бувають: виступи у засобах масової інформації; подання письмових зауважень, пропозицій, рекомендацій; робота у складі експертних груп, комісій; участь у відкритих засіданнях; участь у публічних слуханнях. Порядок участі громадян у проведенні екологічної експертизи визначено чинним законодавством;

- право на участь у розробці і здійсненні заходів щодо охорони довкілля раціонального і комплексного використання природних ресурсів. Формами права участі громадян у розробці та здійсненні екологічних заходів можуть бути: проведення референдумів; розробка екологічних програм; екологічне виховання; розробка планів екологічної діяльності підприємств, установ, організацій; ліквідація наслідків екологічних аварій, катастроф та ін.;

- право на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів.

Ознаки права загального використання природних ресурсів такі: загальнодоступність; безплатність; відсутність необхідності закріплення природних ресурсів за конкретними особами; відсутність спеціальних дозволів.

Ознаками права спеціального використання природних ресурсів є: наявність спеціальної правоздатності;

платність і безплатність; обов'язковість одержання спеціальних дозволів; реєстрація дозволів.

Гарантіями реалізації права громадян на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів є норми Земельного кодексу, Водного кодексу, Лісового кодексу та ін.

Екологічні права громадян, що реалізуються на міжгалузевому рівні:

- право на участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних та господарських органів, установ та організацій цих питань;

- право на одержання екологічної освіти;
- право на об'єднання в громадські природоохоронні організації;
- право подання до суду позовів на державні органи, підприємства, установи, організації і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну, внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

3.3. Гарантії екологічних прав громадян та їх форми захисту

Екологічні права громадян забезпечуються:

- проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

- обов'язки міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливому впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації господарських об'єктів;

- участю громадських об'єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

- здійснення державного та громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Форми захисту екологічних прав громадян:

нормотворча, управлінська, самоврядна, правоохоронна, природоохоронна, судова.

3. 4. Конституційні екологічні права громадян

Серед конституційних екологічних прав громадян чільне місце посідає їх *право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище*, яке належить до основних (фундаментальних)

природних прав і закріплене в ст. 50 Конституції України і ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Це право притаманне людині від часу її народження і є фактичним правом кожного громадянина вимагати дотримання еколого-правових приписів. Цьому праву відповідає обов'язок кожного і держави щодо його забезпеченню.

Право людини і громадянина на безпечне навколишнє природне середовище являє собою юридичну можливість проживати в навколишньому природному середовищі, яке б не заподіявало шкоди його здоров'ю і життю, а в разі порушення цього права – вимагати його захисту у встановленому законодавством порядку. Це загальне визначення охоплює всі основні ознаки даного суб'єктивного права.

У законодавстві, не жаль, не визначені повною мірою критерії безпечного середовища. Але саме визначення поняття «безпечне» вказує на те, що основним критерієм є відсутність небезпеки. Екологічно небезпечним вважається такий стан довкілля, «при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» (ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). На сьогодні єдиними реально визначеними критеріями якості навколишнього природного середовища, на підставі яких здійснюється висновок щодо безпеки довкілля, є екологічні стандарти та нормативи (статті 31–33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Але вони не позбавлені певних недоліків і не можуть вмістити всі аспекти (критерії) безпеки.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля за своїм характером – пасивне право, бо підставою для його виникнення є норма закону, а тому суб'єктові не обов'язково входити у відповідні стосунки. Як і для будь-якого абсолютного права, для нього характерна наявність непевного кола зобов'язаних осіб, що повинні утримуватися від його порушення, в тому числі й держави. На відміну від цього права, *право на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне довкілля* – це активне право особи. Його реалізують шляхом звернення до суду з позовом до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди не лише здоров'ю, а й майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище. Підставою виникнення цього права є склад екологічного правопорушення.

Шкода, заподіяна порушенням права на безпечне довкілля, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості довкілля, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням (ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

Право громадян на одержання екологічної інформації розглядається як «вільний доступ до інформації про стан навколишнього середовища і вільне одержання, використання, поширення і збереження такої інформації, за винятком обмежень, установлених законом» (п. «є» ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Це право регламентується не тільки вітчизняним, а й міжнародним законодавством, зокрема ратифікованою Україною в 1999 році Орхуською конвенцією «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища», та ін.).

Екологічна інформація – це відкриті, повні та достовірні відомості про природні явища, події, предмети, процеси та осіб у сфері приналежності природних ресурсів, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення й охорони навколишнього природного середовища, які надаються своєчасно. Повна інформація означає, що відомості, які до неї входять, є вичерпними, в них повною мірою відображені всі факти. Достовірною є інформація, яка відповідає стану довкілля та здоров'ю людей, що об'єктивно існують, а також іншим показникам. Терміни отримання інформації передбачені в законах України «Про інформацію» та «Про звернення громадян».

До складу екологічної інформації входить значна кількість компонентів, наприклад, інформація про забруднення природних ресурсів (грунтів, атмосферного повітря, вод та ін.); інформація про рівень забруднення природних ресурсів шкідливими речовинами (яку комплексі, так і окремо щодо кожного шкідливого елемента); про стан захворювання населення та ін.

Громадянам надане право звертатися за одержанням екологічної інформації як до державних органів, так і до суб'єктів господарської

діяльності. Йдеться насамперед про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та його органів на «місцях». Саме вони зобов'язані забезпечувати інформування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та населення про екологічний стан територій та об'єктів, у тому числі ядерних установок і прилеглих до них територій, випадки та причини екстремального забруднення довкілля. Це Міністерство готує разом з іншими органами виконавчої влади і подає у встановленому порядку Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища.

Загальною умовою одержання екологічної інформації є її відкритий характер. За своїм поширенням інформація поділяється на відкриту і з обмеженим доступом (конфіденційну і таємну). Інформація про стан навколишнього природного середовища, його вплив на здоров'я людей завжди є відкритою і не може бути визнана конфіденційною чи таємницею. Певна інформація екологічного характеру, що перебуває у віданні суб'єктів господарської діяльності, може мати ознаки комерційної.

Відповідно до законодавства склад і обсяг відомостей, що становлять комерційну таємницю, порядок її захисту визначається керівником підприємства в наказі.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачена відповідальність за: порушення прав громадян на екологічно безпечне природне середовище; відмову від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення; приховування випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення.

3. 5. Обов'язки громадян у галузі екології

Загальні обов'язки громадян, передбачені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»:

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства;
- здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, екологічних нормативів та лімітів природокористування;
- не порушувати екологічні права і законні інтереси інших

суб'єктів;

- вносити плату за спеціальне природокористування;
- сплачувати штрафи за екологічні порушення.

Спеціальні зобов'язання громадян, передбачені системою екологічного законодавства, які впливають із умов права власності на природні ресурси, природокористування та реалізації громадянами екологічно небезпечної діяльності:

Обов'язки майнові:

- своєчасно вносити плату за забруднення навколишнього природного середовища та понадлімітне використання природних ресурсів;
- ефективно використовувати природні ресурси, здійснювати комплекс заходів щодо їх відновлення;
- проводити заходи щодо попередження негативного впливу діяльності на стан навколишнього природного середовища (забруднення, засмічення та ін.).

Обов'язки немайнові:

- одержувати дозволи на здійснення діяльності, спроможної негативно впливати на стан навколишнього природного середовища;
- надавати органам екологічного контролю відомості про характер екологічно небезпечної діяльності;
- здійснювати первинний облік використання природних ресурсів, викидів та скидів у навколишнє природне середовище;
- погоджувати свою діяльність з іншими суб'єктами, якщо вона спроможна потенційно шкодити здоров'ю людини і природним ресурсам;
- оволодівати екологічними знаннями і практичними навичками щодо їх реалізації;
- виконувати розпорядження органів екологічного контролю та ін.

Контрольні запитання

1. *Які Ви знаєте екологічні права громадян?*
2. *Сформулюйте класифікацію видів екологічних прав громадян.*
3. *Які є форми захисту екологічних прав громадян?*
4. *Які обов'язки громадян у галузі екології?*
5. *Конституційні екологічні права громадян.*

Тема 4

ПРАВО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ПЛАН

- 4.1. Право природокористування.
- 4.2. Принципи права природокористування.
- 4.3. Суб'єкти та об'єкти права природокористування.
- 4.4. Права і обов'язки природокористувачів.
- 4.5. Особливості орендних правовідносин природокористування.
- 4.6. Права і обов'язки суб'єктів орендних правовідносин природокористування.
- 4.7. Підстави виникнення та припинення права природокористування.

4.1. Право природокористування

Остання кодифікація в законодавстві галузі використання та охорони довкілля проведена за предметно-галузевим принципом – було оновлено законодавство про землю, воду, ліси та ін., прийняті відповідні закони. Відповідно до такої структури законодавства сформувались і види права природокористування: право землекористування, право водокористування та ін.

Оскільки ці види права природокористування утворилися на основі відносно самостійних галузевих законів, вони виявилися слабо пов'язаними одне з одним. Кожний вид права природокористування містить права та обов'язки в зв'язку з використанням лише одного відповідного природного об'єкта. Між тим у природі все пов'язано. І використання одного природного ресурсу може завдати шкоди довкіллю.

Право природокористування – система юридичних норм і засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо ефективного використання, відновлення й охорони природних ресурсів, забезпечення багатогранних матеріальних, економічних і соціальних інтересів та законних прав суб'єктів природокористування. Таким чином, під правом природокористування мається на увазі інститут загальної частини екологічного права, в якому Об'єднано норми, що визначають спільні положення для права користування всіма видами природних об'єктів, включаючи і норми, які регулюють їх комплексне використання.

Розрізняються:

Об'єктивне право – механізм правового регулювання забезпечення правовідносин природокористування:

- норми, які визначають підстави виникнення, зміни права природокористування;
- норми, які встановлюють комплекс прав і обов'язків природокористувачів;
- форми і види правовідносин природокористування;
- юридичні засоби захисту прав суб'єктів правовідносин природокористування;
- норми, які встановлюють підстави припинення права природокористування.

Суб'єктивне право – сукупність повноважень особи щодо використання, відтворення і захисту природних ресурсів:

- сукупність прав і обов'язків щодо виникнення суб'єктивного права природокористування та його захисту;
- сукупність прав і обов'язків щодо володіння об'єктами природокористування;
- сукупність прав і обов'язків щодо використання об'єктів природокористування;
- сукупність прав і обов'язків щодо зміни і припинення суб'єктивного права природокористування;
- сукупність прав, обов'язків щодо захисту порушеного суб'єктивного права природокористування.

Зміст права природокористування – сукупність прав і обов'язків суб'єктів права природокористування (природокористувачів), обумовлених нормами чинного законодавства чи відповідною угодою на користування природними ресурсами (договором оренди тимчасового, короткострокового чи довгострокового користування).

Право природокористування ділиться на загальне та спеціальне.

Право загального природокористування означає гарантовану законом можливість усіх громадян користуватися здоровим навколишнім природним середовищем та їх обов'язковим виконанням встановлених правил його охорони.

Право спеціального природокористування встановлюється та регулюється державою в інтересах цільового використання природних ресурсів у процесі їх господарської експлуатації та

рекреаційного використання. Воно включає право землекористування, лісокористування та ін.

Основою для його виникнення є акт компетентного органа держави про надання відповідного ресурсу в використання та господарську експлуатацію за його цільовим призначенням.

Суб'єктами права спеціального природокористуванням підприємства, заклади, організації та окремі громадяни відповідно до цілей їх діяльності в межах наданих їм прав та обов'язків. Спеціальне природокористування громадян регулюється з метою задоволення їх економічних, житлових, культурно-побутових умов.

Правове регулювання природокористування здійснюється через *систему керівних, зобов'язуючих та забобонних норм права*.

Керівні норми встановлюють умови та порядок виникнення права користування природними ресурсами, визначають кордони поведінки природокористувачів, надають їм необхідні гарантії реалізації й охорони їх прав та ефективного виконання покладених на них обов'язків.

Зобов'язуючі норми направлені на регулювання виконання природокористувачами правил використання природного багатства, планів та заходів у галузі використання та відновлення природних ресурсів, збереження та покращання природного середовища.

4.2. Принципи права природокористування

Принципи та види права природокористування – правові ідеї, закладені в основу правового регулювання відносин по використанню, відновленню й охороні природних ресурсів.

Принципи права природокористування:

- комплексність використання й охорони природних ресурсів;
- нормування видового природокористування;
- екологічна безпека природокористування;
- нормативність і лімітування природокористування;
- стабільність права природокористування;
- стимулювання ефективності природокористування;
- ефективність і економічність природокористування та ін.

Види права природокористування – поділ права користування на окремі групи згідно з класифікаційними показниками (критеріями поділу).

Критерії поділу:

- підстави виникнення права природокористування:
- право загального природокористування, право спеціального природокористування;
- об'єкти природокористування: право землекористування, право надрокористування, право водокористування та ін.;
- строки природокористування: безстрокове (постійне),
- строкове (тимчасове);
- форми організації природокористування: право колективного природокористування, право індивідуального природокористування;
- способи виникнення природокористування: право первинного природокористування, право вторинного, природокористування.

4.3. Суб'єкти та об'єкти права природокористування

Суб'єкти права природокористування – юридичні та фізичні особи, які в установленому законом порядку набули права користування природними ресурсами і зобов'язані здійснювати комплекс заходів щодо їх ефективного використання, відтворення й охорони і мають у зв'язку з цим певні права та Обов'язки. Суб'єкти природокористування поділяються на первинних та вторинних природокористувачів.

- *Суб'єктом первинного або вторинного природокористування* є особа, юридична або фізична, правомочність якої по використанню природного об'єкта похідна безпосередньо від права суб'єкта власності на цей об'єкт.

Юридичні особи:

- підприємства різних форм власності, організації та установи;
- громадські об'єднання;
- релігійні організації;
- військові організації;
- іноземні держави;
- міжнародні організації;
- кооперативні об'єднання.

Фізичні особи:

- громадяни України;
- іноземні громадяни;
- особи без громадянства.

Об'єкти права природокористування – конкретні, індивідуально визначені і юридичне відособлені природні ресурси (об'єкти або їх частини), які закріплюються на праві користування за фізичними і юридичними особами.

Особливості об'єктів права природокористування:

загального природокористування:

- не передаються і не закріплюються за конкретними суб'єктами, а використовуються без особливого дозволу всіма особами;
- не надаються дозволи на їх користування;
- санкціоновано державою і закріплено правом їх загальнодоступного використання;
- їх використання не фіксується і не підлягає юридичній фіксації;
- безоплатність;

спеціального природокористування:

- підлягають передачі і закріпленню за конкретними суб'єктами;
- обов'язкове надання дозволів;
- платність користування;
- юридичне фіксуються в природо-ресурсних кадастрах;
- підлягають державно-правовій реєстрації.

Класифікація об'єктів права природокористування – поділ природних ресурсів на відповідні групи в залежності від характеру їх походження, місцезнаходження, складу, використання, відтворення, охорони, екологічної, економічної, соціальної значимості й особливостей правового режиму.

Загальні об'єкти – земля.

Спеціальні об'єкти – сільськогосподарські землі, землі населених пунктів, землі промисловості, транспорту, зв'язку, оборони, землі природоохоронного призначення, землі оздоровчого призначення, землі історико-культурного призначення, землі лісового фонду, землі водного фонду, землі запасу.

Об'єкти права загального природокористування – майдани, шляхи, парки, сінокоси та ін.

Об'єкти спеціального природокористування – землі сільськогосподарських підприємств, землі особистого підсобного господарства, садові земельні ділянки та ін.

Особливості конкретного виду природокористування залежать також від суб'єкта, що наділений певними повноваженнями й обов'язками.

4.4. Права і обов'язки природокористувачів

Правомочності природокористувачів із використання і володіння природними об'єктами втілюються у конкретних правах і обов'язках, які надто різноманітні, як правило, взаємопов'язані.

Права і обов'язки природокористувачів можна поділити на *загальні* та *спеціальні*. Загальними є такі, що притаманні усім без винятку суб'єктам природокористування. Спеціальні ж визначаються у залежності від природного об'єкта, який використовується, його природних якостей, специфіки, виду природокористування і властиві тільки певним суб'єктам природокористування, тобто не належать іншим суб'єктам.

Одними, із основних прав природо користувача/власника є:

У галузі ефективного використання природних ресурсів:

- використовувати природні ресурси відповідно до їх цільового призначення;
- використовувати корисні властивості природних ресурсів;
- передавати природні ресурси у відповідному порядку у вторинне користування;
- здійснювати в установленому порядку загальне і спеціальне природокористування.

У галузі відтворення і комплексної охорони природних ресурсів:

- отримувати компенсацію за поліпшення якості природних ресурсів у разі їх вилучення;
- користуватися пільгами при оподаткуванні у разі виконання заходів щодо відтворення й охорони природних ресурсів;
- отримувати пільгове оподаткування на виконання заходів щодо відтворення і охорони природних ресурсів.

У галузі реалізації майнових і немайнових прав:

- отримувати доходи від використання природних ресурсів;
- реалізовувати на свій розсуд продукцію, отриману від використання природних ресурсів;
- оскаржувати в установленому порядку рішення державних органів і посадових осіб, що порушують права природокористування;
- вимагати через судові органи компенсації шкоди, заподіяної природним ресурсам, що знаходяться у їх користуванні.

Одними із основних обов'язків природокористувача / власника є:

У галузі ефективного використання природних ресурсів:

- забезпечувати використання природних ресурсів відповідно до їх цільового призначення;
- раціонально й економно використовувати природні ресурси;
- впроваджувати новітні технології у процесі використання природних ресурсів;
- дотримуватися строків природокористування;
- не допускати «безгосподарського використання» природних ресурсів;
- своєчасно вносити плату за використання природних ресурсів.

У галузі відтворення і комплексної охорони природних ресурсів:

- не допускати зниження якості;
- здійснювати комплекс заходів щодо відновлення якості природних ресурсів;
- здійснювати заходи щодо попередження, псування, забруднення і виснаження природних ресурсів;
- суворо дотримуватись вимог екологічної безпеки у процесі використання природних ресурсів;
- забезпечувати виконання системи заходів щодо охорони природних ресурсів.

У галузі реалізації майнових і немайнових прав:

- не порушувати права інших власників і користувачів природних ресурсів;
- підтримувати в належному стані засоби, за допомогою яких здійснюється використання природних ресурсів;
- своєчасно компенсувати шкоду, заподіяну іншим особам у процесі використання природних ресурсів;
- приводити порушені природні ресурси у стан, придатний для подальшого цільового використання.

Всі права природо користувача/власника здійснюються ним тільки у встановленому порядку.

У випадку, коли природний об'єкт вилучається для державних або громадських потреб, і природо користувач/власник може вимагати надання взамін вилученого іншого рівноцінного за якістю природного об'єкта.

Природокористувач/власник природного об'єкта має право на відшкодування завданих йому збитків, окрім випадків, коли природний об'єкт вилучається за порушення закону.

Право природо користувачів/власників природних об'єктів гарантується законом. Це означає, що припинення права власності на природний ресурс або його частину може мати місце лише у випадках і на підставах, передбачених законодавством.

Закон передбачає такі засоби захисту суб'єктивних прав та інтересів природокористувачів:

- визнання спірних справ за законним природокористувачем;
- поновлення стану, який існував до порушення права і припинення дій, що його порушують, тобто перешкод у здійсненні природокористування;
- припинення або зміна правовідносин;
- стягнення з особи, що порушила права та інтереси природокористувача, заподіяної шкоди в повному обсязі.

Захист права природокористування відбувається шляхом подання до судових органів позовів про поновлення порушених прав та інтересів природокористувачів; про витребування об'єкта природокористування з чужого незаконного володіння; про усунення перешкод, що заважають нормальному здійсненню природокористування; про примушення інших осіб дотримуватися діючого законодавства; про відшкодування збитків (шкоди), заподіяних порушенням суб'єктивних прав та інтересів природокористувачів.

4.5. Особливості орендних правовідносин природокористування

Суб'єкти орендних правовідносин:

- орендарі: фізичні особи, юридичні особи, підприємства, організації, іноземні держави.

- орендодавці: сільські Ради народних депутатів, міські Ради народних депутатів, районні Ради народних депутатів, обласні Ради народних депутатів.

Об'єкти орендних правовідносин:

землі, водні об'єкти, лісові угіддя, мисливські угіддя, гірничі відводи.

4.6. Права і обов'язки суб'єктів орендних правовідносин природокористування

Права орендаря:

- користуватись орендованими природними ресурсами відповідно до умов угоди-оренди;
- вимагати від орендодавця зменшення розміру орендної плати у разі погіршення якості природних ресурсів за відсутності вини орендаря;
- переважне право на поновлення договору оренди користування природними ресурсами;
- визначати основні напрямки діяльності і використовувати для цього орендовані природні ресурси;
- розпоряджатися отриманими доходами і продукцією від використання природних ресурсів;
- використовувати корисні властивості природних ресурсів, що знаходяться на території орендованих ресурсів;
- розміщувати споруди і об'єкти (за погодженням з орендодавцем), необхідні для використання природних ресурсів та ін.

Права орендодавця:

- визначати розмір і вартість природних ресурсів;
- встановлювати та змінювати розмір плати за користування ресурсами, порядок її внесення;
- перевіряти дотримання орендарем умов договору щодо використання природних ресурсів, їх якості та кількісного складу;
- давати згоду на пролонгування договору оренди природних ресурсів;
- вимагати здійснення заходів щодо відновлення та відтворення природних ресурсів, приведення їх у стан, придатний для подальшого використання;
- вимагати відшкодування заподіяних збитків;
- визначати конкретні строки оренди природних ресурсів у межах термінів, визначених чинним законодавством;
- вимагати своєчасної орендної плати за використання природних ресурсів.

Обов'язки орендаря:

- користуватися природними ресурсами відповідно до умов договору-оренди;

- своєчасно вносити орендну плату;
- ефективно і раціонально, економне використовувати природні ресурси згідно з їх цільовим призначенням;
- здійснювати комплекс заходів щодо відтворення й охорони природних ресурсів;
- не допускати погіршення якості природних ресурсів, їх забруднення, засмічення та виснаження;
- виконувати роботи щодо підтримання якості ресурсів, поліпшення їх якості;
- відновлювати корисні властивості природних ресурсів;
- не порушувати прав орендодавця та інших осіб та ін.

Обов'язки орендодавця:

- надавати» оренду природні ресурси відповідно до умов угоди;
- не перешкоджати орендарям використовувати природні ресурси;
- створювати необхідні умови для ефективного використання природних ресурсів;
- вимагати повернення в обумовлений угодою строк орендованих природних ресурсів;
- компенсувати витрати орендаря. Спрямовані за його погодженням на поліпшення якості природного ресурсу;
- своєчасно прийняти природні ресурси, що повертаються орендарем;
- відшкодувати збитки, заподіяні орендарю внаслідок порушення умов угоди.

4.7. Підстави виникнення та припинення права природокористування

Головними підставами виникнення права природокористування є юридичні дії, які повинні бути правомірними, що залежать від об'єкта природи, суб'єкта екологічного відношення, виду природокористування та ін. Правомірні дії як підстава виникнення і продовження права природокористування можна поділити на дві основні групи: юридичні вчинки й індивідуальні акти.

Юридичний вчинок як правомірна дія є підставою здійснення загальнодоступного природокористування.

Індивідуальні акти як підстава виникнення права

природокористування являють собою складну юридичну сполуку, що означає:

- клопотання/заява особи про надання їй у користування або у власність природного об'єкта (його частини) для вилучення з нього корисних властивостей або якостей;
- видання рішення (постанови) компетентних державних органів;
- відведення на місцевості природного об'єкта;
- видача відповідного документа, який засвідчує право користування даним природним об'єктом.

Припинення права спеціального природокористування здійснюється в порядку, який передбачено законодавством. Загальною для всіх видів спеціального природокористування умовою припинення прав на використання природним об'єктом є:

- відпала необхідність в експлуатації природного ресурсу;
- закінчення строку користування;
- ліквідація організації природокористувача;
- вилучення природного ресурсу із використання зй рішенням компетентного державного органа з метою передачі його у використання іншому природокористувачу;
- порушення правил цільового використання природного ресурсу.

Контрольні запитання

1. *Сформулюйте механізм правового регулювання і забезпечення правовідносин природокористування?*
2. *В чому полягає суть змісту права природокористування?*
3. *Назвіть принципи та види права природокористувача.*
4. *Дайте класифікацію об'єктів права природокористування.*
5. *Які права й обов'язки природокористувачів?*
6. *У чому полягають особливості орендних правовідносин природокористування?*
7. *Які є підстави для виникнення і припинення права природокористування?*
8. *Суб'єкти та об'єкти права природокористування?*
9. *Припинення права природокористування?*

Тема 5

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

ПЛАН

- 5.1. Поняття права власності на природні ресурси.
- 5.2. Форми права власності на природні ресурси.
- 5.3. Підстави для виникнення відносин права власності на природні ресурси.
- 5.4. Об'єкти і суб'єкти права власності на природні ресурси.
- 5.5. Зміст права власності на природні ресурси.
- 5.6. Форми та методи забезпечення права власності на природні ресурси.
- 5.7. Припинення права власності на природні ресурси.

5.1. Поняття права власності на природні ресурси

Право власності на природні ресурси – система юридичних норм та інших правових засобів, які регулюють правовідносини на землю, надра, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду та забезпечують реалізацію повноважень власників і користувачів щодо володіння, користування та розпорядження цими ресурсами.

Розрізняють:

Об'єктивне право власності на природні ресурси – система правових норм земельного, гірничого, водного, лісового, фауністичного, природно-заповідного законодавства та ін., які регламентують правовідносини на природні ресурси.

Суб'єктивне право власності на природні ресурси – сукупність повноважень різних суб'єктів (держави, юридичних та фізичних осіб) щодо володіння, користування і розпорядження належними їм природними ресурсами (земельними, корисними копалинами, лісовими, водними, тваринного та рослинного світу, природно-заповідного фонду):

а) виникає у зв'язку з передачею чи придбанням у власність відповідних природних ресурсів;

б) посвідчується державним актом на право власності або цивільно-правовою угодою про придбання (купівлю, продаж, обмін та ін.);

в) носить абсолютний характер, тобто виключна належність повноважень щодо володіння, користування і розпорядження природними ресурсами їх власнику і загальна обов'язковість всіх інших утримуватися від їх порушень. Право власності на природні ресурси має специфічні особливості, пов'язані з екологічним змістом останніх:

- право власності не є всеосяжним, бо не всі природні ресурси за своїми властивостями можуть знаходитись у власності, а тільки ті з них, що є відносно стабільними, що підлягають індивідуалізації (земля, її надра, води, ліси та тваринний світ). Інші елементи природного середовища не здатні за об'єктивними властивостями бути об'єктами власності (атмосферне повітря, вітрова та сонячна енергія та ін.);

- природні ресурси, хоча і є самостійними об'єктами власності, проте знаходяться у нерозривному екологічному взаємозв'язку один з одним, їх не можна відокремлювати від природного середовища;

- природні ресурси як об'єкт природного походження складають національне багатство України.

5.2. Форми права власності на природні ресурси

Форми права власності на природні ресурси – юридичне оформлені напрями суб'єктно-об'єктної належності природних ресурсів та їх організаційно-правове забезпечення.

В Україні юридичне виголошені такі форми власності (ст. 13, 14, 41 Конституції України): державна, колективна (комунальна), приватна, загальнонародна.

Право державної власності становить собою сукупність правових норм, що закріплюють і охороняють належність природних ресурсів народу України в особі обраного ним представницького органа державної влади, а також встановлюють порядок придбання, використання та відчуження державної власності.

Особливість – вона виступає у вигляді виняткової власності народу України (у держави є лише компетенція з управління цими ресурсами в загальнонародних інтересах).

Право колективної власності – це сукупність норм, що встановлюють правові підстави виникнення права колективної

власності, порядок колективного володіння, користування та розпорядження природними об'єктами.

Особливість – окремий громадянин, який вступає в колективне підприємство, самостійно відмовляється від свого права власності на природний ресурс, але зберігає право зобов'язального характеру його повернення при визначених умовах.

Право приватної власності являє собою правовий інститут, що закріплює індивідуальну належність природних об'єктів, тобто право приватної власності юридичне закріплює власність громадян як економічну категорію, що охоплює всі форми індивідуального привласнення. Особливість права приватної власності можуть виникнути тільки з участю громадян.

5.3. Підстави для виникнення відносин права власності на природні ресурси

Правовідносини власності і, отже, об'єктивне право власності виникає і припиняється на підставі правових норм і за наявності певних юридичних фактів. Це обставини, з якими законодавство пов'язує зміни у формах права власності на землю, надра, води, ліси, тваринний світ та об'єкти природно-заповідного фонду.

Виникнення права власності на конкретний природний об'єкт є: припинення права власності на цей об'єкт у іншої особи, спадщина, застава, дарування, купівля-продаж, обмін,

Однією з підстав виникнення права державної власності на природні ресурси є націоналізація, конфіскація або перехід у власність держави безгосподарчого природного об'єкта.

Право власності на природні ресурси може виникати на підставі цивільно-правової угоди. Основним засобом виникнення права колективної і приватної власності на природні ресурси виступає приватизація.

5.4. Об'єкти і суб'єкти права власності на природні ресурси

Об'єктами права власності на природні ресурси є природні або штучно створені ресурси, які виконують біологічні, економічні, екологічні та соціальні функції, зареєстровані в обліково-кадастрових та інших юридично визнаних документах як об'єкти володіння, користування і розпорядження: земля, надра, води, ліси, «тваринний і

рослинний світ, природно-заповідний фонд, континентальний шельф, виключна (морська) економічна зона.

Об'єкти права власності на природні ресурси розрізняються залежно від форм власності: державної, колективної чи приватної.

Спеціальні об'єкти права власності відповідно до форм власності:

1) землі:

- державної власності (лісового фонду, транспорту, зв'язку, оборони та ін.);
- колективної власності (колективних сільськогоспо-дарських підприємств, кооперативів, садівничих товариств та ін.);
- приватної власності (земельні ділянки, садові ділянки, дачні ділянки та ін.);

2) водні об'єкти:

- державної власності (територіальні моря, підземні;
- води, внутрішні моря та ін.);
- колективної власності (водойми колективних сільськогосподарських підприємств та ін.);
- приватної власності (копанки фермерів та ін.);

3) лісові об'єкти:

- державної власності (ліси загальнодержавного значення);
- колективної власності (ліси колективних сільськогосподарських підприємств до 5 га);
- приватної власності (ліси фермерських господарств до 5 га);

4) надра як об'єкт:

- державної власності (корисні копалини);
- колективної власності (торф);
- приватної власності (загальнопоширені корисні копалини);

5) тваринний світ як об'єкт:

- державної власності (дикі тварини у стані природної волі);
- колективної власності (ферми та ін.);
- приватної власності (ферми та ін.);

6) природно-заповідний фонд як об'єкт:

- державної власності (заповідники, надра, парки та ін.);
- колективної власності (заказники, заповідні урочища, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки та ін.);

- приватної власності (заказники, заповідні урочища пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки та ін.).

Суб'єктом права власності на природні ресурси виступає народ України, який поклав здійснення повноважень власника на Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування (обласні, районні, міські, селищні, сільські).

Природні ресурси можуть належати на праві колективної власності громадянам України. Однак суб'єкт права колективної власності чітко визначено тільки у земельному законодавстві (колективні сільськогосподарські підприємства, кооперативи, садові товариства та ін.).

Як суб'єкти права власності на природні ресурси можуть виступати громадяни України:

- які будують житловий будинок і господарські споруди;
- які ведуть особисте підсобне господарство;
- власники дач;
- власники гаражів.

5.5. Зміст права власності на природні ресурси

Змістом права власності на природні ресурси є сукупність повноважень суб'єктів права власності щодо володіння, користування і розпорядження належними їм природними ресурсами:

- право володіння – право фактичного (фізичного або господарського) панування над кожним природним об'єктом, яке може належати не тільки власнику, але й особі, якій власник передав свій природний об'єкт на підставі договору;

- право користування – це право власника задовольняти за допомогою природних ресурсів свої потреби, тобто забезпечену законом можливість їх безпосередньої господарської експлуатації для наданих цілей шляхом витягу з них їх корисних властивостей: держава і органи самоврядування, суб'єкти приватної, колективної власності;

- право розпорядження – є визнана за власником гарантована йому можливість учиняти дії, спрямовані на зміну юридичного статусу, економічного призначення або стану природних об'єктів, визначення їх юридичної долі (передача їх іншим суб'єктам права у

власність): державна, самоврядування, колективна, приватна власність.

5.6. Форми та методи забезпечення права власності на природні ресурси

Охорона права власності на природні ресурси здійснюється шляхом встановлення відповідних правових норм і застосування санкцій до осіб, що не виконують їх вимог.

Формами забезпечення права власності на природні ресурси є юридичне визначені шляхи охорони та способи захисту повноважень власників на природні ресурси.

Форми охорони права власності на природні ресурси:

- нормативно-регулятивна (законодавча, нормотворча та ін.);
- управлінська (ресурсорозподільна, інформаційна, контрольно-наглядова та ін.);
- судова (районний суд, Арбітражний Суд, Верховний Суд, Конституційний Суд).

Методи забезпечення права власності на природні ресурси:

- еколого-правові (ліцензійний, запобіжний, лімітний, обмеження діяльності та ін.);
- економіко-правові (нормативно-оплатний, понаднормативно-штрафний та ін.);
- цивільно-правові (відшкодування матеріальної і моральної шкоди);
- адміністративно-правові (штраф, попередження та ін.);
- кримінально-правові (штраф, виправні роботи, позбавлення волі).

5.7. Припинення права власності на природні ресурси

Це юридичне значимі дії, які спрямовані на припинення повноважень власників на землю, надра, води, ліси, тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду.

Причиною цього можуть бути:

- правомочні дії: добровільна відмова, відчуження (продаж), викуп для державних або громадських потреб;

• протиправні дії природокористувача: систематичне невнесення плати (податку), нецільове використання порушення строків освоєння (використання), угоди, укладені з порушенням порядку придбання або відчуження природних ресурсів.

Випадки позбавлення права власності можуть бути за обставин надзвичайного характеру: у випадках стихійного лиха, аварій, епідемій, епізоотій майно в інтересах суспільства за рішенням органів державної влади може бути вилучено (реквізовано) у власника в порядку і на умовах, встановлених законодавчими актами України.

Контрольні запитання

- 1. Які є форми права власності на природні ресурси?*
- 2. Назвіть об'єкти права власності на природні ресурси?*
- 3. Які Ви знаєте суб'єкти права власності на природні ресурси?*
- 4. Назвіть форми охорони права власності на природні ресурси?*
- 5. Особливості припинення права власності на природні ресурси?*
- 6. Розкрити зміст права власності на природні ресурси?*

Тема 6

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ, ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ У ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

ПЛАН

- 6.1. Поняття управління в галузі екології,
- 6.2. Функції управління в галузі екології
- 6.3. Система органів управління в галузі екології.
- 6.4. Законодавче та нормативно-правове регулювання у сфері охорони природи, природокористування та екологічної безпеки.
- 6.5. Стан нормативної бази охорони природи.
- 6.6. Економічний механізм природокористування та фінансування природоохоронної діяльності.

6.7. Міжнародне екологічне право і співробітництво України в екологічній сфері.

6.1. Поняття управління в галузі екології

Управління в галузі екології – урегульовані правовими нормами суспільні відносини, в яких реалізується діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, спрямована на забезпечення ефективного використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки юридичними і фізичними особами, дотримання екологічного законодавства, попередження екологічних правопорушень та захист екологічних прав громадян.

Об'єктом управління постають суспільні відносини в галузі суспільства і природного середовища, що не підвладні законам розвитку суспільства.

Метою управління природокористування та охорони навколишнього середовища є:

- реалізація законодавства;
- контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки;
- забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів з охорони довкілля;
- раціональне використання природних ресурсів;
- досягнення узгодженості дій державних та громадських органів при проведенні екологічних заходів.

Методом вирішення перелічених завдань управління є регулювання співвідношення екологічних та економічних інтересів розвитку при обов'язковому пріоритеті здоров'я людини у сприятливому навколишньому природному середовищі.

Досягнення цілей та завдань управління природокористуванням полягає у виконанні державними та іншими органами певних функцій.

Особливістю державного управління є його диференціація за видами природних ресурсів незалежно від того, в яких галузях народного господарства вони використовуються .

6.2. Функції управління в галузі екології

Функції управління в галузі екології – це основні напрямки діяльності державних, самоврядних та громадських об'єднань у сфері ефективного використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

До числа функцій державного управління природокористування та охорони навколишнього природного середовища належать:

- розподіл і перерозподіл природних ресурсів між природокористувачами – становить собою таку функцію державного управління, в результаті здійснення якої у природокористувачів виникають, змінюються й припиняються права на користування (власність) природними ресурсами. Юридичною формою впровадження цієї функції є компетенція органів управління з надання природних ресурсів у користування (власність) та припинення права користування (власності) природними ресурсами;

- облік природних ресурсів і ведення природоресурсних кадастрів припускає отримання сукупності достовірних і необхідних відомостей про природне, господарське та правове становище кожного об'єкта природного світу. Екологічне законодавство розрізняє такі види природоресурсного кадастру: земельний, водний, лісовий, родовищ корисних копалин, тваринного світу та ін.;

- просторово-територіальний устрій об'єктів природи – здійснюється у таких формах, як землеустрій, лісовпорядкування, просторово-територіальний устрій надр, мисливський устрій, паспортизація водних об'єктів та ін.;

- планування використання відтворення й охорони навколишнього природного середовища – є діяльність відповідних органів по розробці й прийняттю екологічних програм, планів, що визначають мету, напрям і конкретні завдання охорони довкілля, а також засоби їх досягнення на основі наукових принципів природокористування. Воно здійснюється в таких формах: розробка та прийняття місцевої, регіональної, державної та міждержавної екологічної програм; розробка і прийняття місцевої, регіональної та державної програм по використанню й охороні земель, вод, лісів, надр, тваринного світу та ін.;

- прогнозування, спостереження (моніторинг) та інформування

в галузі використання, відновлення й охорони навколишнього природного середовища: екологічні програми; передпроектні документи; територіально-планувальні документи; цільові комплексні програми;

- контроль за використанням, відновленням природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища – є діяльність певних державних органів, спрямована на забезпечення додержання всіма міністерствами, державними комітетами й відомствами, установами та приватними особами встановленого порядку – користування природними ресурсами, правил охорони навколишнього природного середовища;

- вирішення спорів про право природокористування – діяльність компетентних державних органів з розгляду та прийняття рішень щодо розбіжностей, які викликані порушенням права володіння і права користування об'єктами природи;

- нормативи екологічної безпеки: ГДВ та ГДС, ГД рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних чинників, нормативи використання природних ресурсів.

Здійснення перелічених функцій базується як на основних принципах державного управління в цілому (плановість, компетентність, участь громадськості), так і на специфічних принципах, властивих природокористуванню в цілому (науковість, комплексність, платність спеціального природокористування та ін.).

Основна питома вага управлінської діяльності в даній галузі припадає на центральні органи державного управління, місцеві органи виконавчої влади, виконавчі органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції, визначеної законодавством.

6.3. Система органів управління в галузі екології

Це внутрішньо-організована сукупність структурних елементів, яка взаємопов'язана й обумовлена однією метою, виконує для її досягнення відповідні функції.

Органи управління в галузі екології – юридичне відособлені державні, самоврядні і громадські інституції, уповноважені здійснювати організаційно-розпорядчі, координаційні, консультативні, організаційно-експертні, контрольні та інші функції в

галузі забезпечення екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища.

Органи загального державного управління – уповноважені законодавчими актами органи державної виконавчої влади, на які покладені, поряд із загальними, повноваження в сфері соціально-культурного розвитку щодо забезпечення екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища.

Президент – це найвища посадова особа в державі. Президент України є главою держави і виступає від її імені.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України:

- забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави;
- приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;
- здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Уряду належить найперша роль у державному управлінні суспільними справами, у виконанні настанов законодавчої влади і забезпеченні дотримання встановлених законів. Кабінет Міністрів – це найвищий орган виконавчої влади в державі.

Повноваження уряду включають у себе:

- забезпечення державного суверенітету й економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;
- здійснення функцій загального керівництва й управління справами в державі;
- прийняття рішень з усіх найважливіших внутрішніх і зовнішньополітичних питань;
- забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та

податкової політики; політики у сферах соціального захисту, освіти, науки, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;

- розробляє і здійснює загальнодержавні програми;
- економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;
- виконує інші функції, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України; здійснює реалізацію визначеної Верховною Радою України екологічної політики;
- забезпечує розробку державних, міждержавних екологічних програм;
- координує діяльність міністерств, інших установ та організацій України в питаннях охорони навколишнього природного середовища;
- встановлює порядок утворення і використання позабюджетного фонду охорони навколишнього природного середовища;
- встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище;
- встановлює порядок визначення плати та її граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення навколишнього природного середовища;
- розміщення відходів, інші види шкідливого впливу на нього;
- приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- організовує екологічне виховання та освіту громадян;
- приймає рішення про зупинення (тимчасове) або припинення діяльності підприємств, установ і організацій, незалежно від форм власності та підпорядкування, в разі порушення ними законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- керує зовнішніми зв'язками України в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Згідно зі ст. 119 Конституції України *органи місцевої державної виконавчої влади* – місцеві державні адміністрації на відповідній території *забезпечують*:

- виконання Конституції та законів: України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади;

- законність і правопорядок; додержання прав і свобод громадян;

- виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку програм охорони довкілля;

- взаємодію з органами місцевого самоврядування;

- реалізацію інших наданих державою, а також делегованих Радами повноважень.

Основні положення Конституції знайшли свій подальший розвиток у Законі України «Про місцеві державні адміністрації».

До питань, що вирішуються місцевими державними адміністраціями, відносяться:

- забезпечення законності та ін.;

- соціально-економічний розвиток відповідних територій;

- використання природних ресурсів, охорони довкілля та ін.

Здійснення державного контролю на відповідних територіях покладено на місцеві державні адміністрації, в тому числі за виконанням та охороною земель, лісів, надр, води, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та інших природних ресурсів.

Згідно з основними галузевими повноваженнями місцеві державні адміністрації:

- забезпечують ефективне використання природних, трудових і фінансових ресурсів;

- погоджують питання розміщення на своїй території нових підприємств та інших об'єктів незалежно від форм власності;

- здійснюють фінансування заходів, пов'язаних з охороною довкілля;

- розробляють та виконують програми щодо раціонального використання земель, лісів, підвищення родючості ґрунтів, які перебувають у державній власності;

- здійснюють заходи щодо приватизації земель та їх вилучення для державних потреб;

- розробляють та забезпечують виконання місцевих екологічних програм і вносять пропозиції щодо регіональних та державних екологічних програм;

- уживають заходів щодо відшкодування збитків, завданих порушенням законодавства про охорону довкілля, підприємствами, установами, організаціями і громадянами;

- вносять пропозиції відповідним органам місцевого

самоврядування щодо організації території та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;

- інформують населення про екологічно небезпечні аварії та ситуації, стан довкілля, а також про заходи, що вживаються щодо його поліпшення;

- організують роботу щодо ліквідації екологічних наслідків аварій, залучають до цих робіт підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та громадянства;

- вносять пропозиції в установленому законом порядку про призупинення діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності у разі порушення ними законодавства про охорону довкілля та санітарних правил;

- розробляють і забезпечують правила користування водозабірними спорудами, призначеними для задоволення питних, побутових та інших потреб населення, зони санітарної охорони джерел водопостачання, обмежують або забороняють використання підприємствами питної води у промислових цілях.

Органи спеціального державного управління – спеціально уповноважені органи центральної виконавчої влади, що реалізують функції управління в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки. Вони поділяються на:

Органи надвідомчого управління і контролю в галузі екології:

1. *Міністерство екології та природних ресурсів України* – на міністерство покладено здійснення комплексного управління природокористування у республіці, затвердження лімітів та видачі дозволів на спеціальне використання певних природних ресурсів, державний контроль за використанням та охороною природних об'єктів, координацію діяльності міністерств і відомств, що використовують природні ресурси, організацію екологічного моніторингу, адміністративне провадження з розгляду справ про екологічні правопорушення та інші важливі функції.

У галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів, підвищення їх продуктивності та раціонального використання до відома Міністерство екології та природних ресурсів належить:

- здійснення комплексного управління в галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів, підвищення їх продуктивності та раціонального використання;

- затвердження нормативів використання лісових ресурсів;
- погодження проектів лімітів використання лісових ресурсів;
- погодження порядку і правил щодо охорони, захисту, використання та відтворення лісових ресурсів, що розробляються Мінлісгоспом;

- погодження проектів актів законодавства щодо порядку і нормативів плати за спеціальне використання лісових ресурсів і користування земельними ділянками лісового фонду;

- участь у розробці комплексних державних та регіональних програм у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів, підвищення їх продуктивності та раціонального використання;

- здійснення державної екологічної експертизи проектів розміщення об'єктів розвитку лісового господарства;

- здійснення державного контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів та ін.

У галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу Міністерство екології та природних ресурсів має право:

- координувати роботу інших спеціально уповноважених органів державної виконавчої влади в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу та здійснювати контроль за діяльністю підприємств, установ, організацій і громадян у галузі охорони, використання та відтворення тваринного світу;

- контролювати додержання встановленого порядку обліку тварин та обліку їх використання;

- вимагати від фізичних та юридичних осіб усунення порушень законодавства у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу;

- припиняти у встановленому порядку використання об'єктів тваринного світу, яке ведеться з порушенням законодавства;

- у встановленому порядку зупиняти тимчасово роботи, під час проведення яких порушуються правила, норми та інші вимоги щодо охорони і використання тваринного світу, середовища перебування, умов розмноження і шляхів міграції тварин, до усунення порушень;

- припиняти незаконні дії або анулювати дозволи та встановлювати обмеження на добування, всі види використання, утримання, реалізацію, вивезення з України і ввезення на її територію диких тварин;

- здійснювати контроль за торгівлею мисливськими трофеями і

виготовленням виробів із них;

- подавати позови про відшкодування збитків і втрат, заподіяних підприємствами, установами, організаціями та громадянами внаслідок порушення законодавства про охорону, використання і відтворення тваринного світу.

2. *Держкомгидромет України* забезпечує спостереження за станом забрудненості природного середовища, проводить спостереження за трансграничним забрудненням повітря, здійснює радіаційний моніторинг у районах розташування АЕС України, складає карти радіаційного забруднення територій, попереджає про небезпечні та стихійні гідрометеорологічні явища, забруднення атмосферного повітря.

Органи спеціального ресурсного управління:

1. *Державний комітет України по земельних ресурсах* – головні завдання полягають у координації проведення земельної реформи, створення умов для рівноправного розвитку всіх форм власності на землю, проведення моніторингу земель.

2. *Державний комітет України з водного господарства* здійснює у галузі управління і контролю використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів:

- державне управління в галузі водного господарства, здійснення єдиної технічної політики, впровадження у водне господарство досягнень науки і техніки, нових технологій і передового досвіду;

- розробка і встановлення режимів роботи водосховищ комплексного призначення, водогосподарських систем і каналів, затвердження правил їх експлуатації;

- розробка та участь у реалізації державних, міждержавних і регіональних програм використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів;

- забезпечення потреб населення і галузей економіки У водних ресурсах та здійснення їх міжбасейнового перерозподілу;

- здійснення радіологічного і гідрологічного моніторингу водних об'єктів комплексного призначення, водогосподарських систем міжгалузевого та сільськогосподарського водопостачання;

- проектування, будівництво і експлуатація водогосподарських систем та об'єктів комплексного призначення;

- здійснення заходів щодо комплексного екологічного

оздоровлення поверхневих вод та догляду за ними;

- ведення державного обліку водокористування та державного водного кадастру;
- погодження дозволів на спеціальне водокористування;
- здійснення міжнародного співробітництва у галузі використання й охорони та відтворення водних ресурсів прикордонних вод;
- виконання заходів, пов'язаних із попередженням шкідливої дії вод і ліквідацією її наслідків, включаючи протипаводковий захист населених пунктів та земель;
- здійснення контролю за дотриманням режимів роботи водосховищ та водогосподарських систем;
- вирішення інших питань.

3. *Державний комітет України з геології та використання надр*, основними завданнями є:

- затвердження нормативних документів із питань проведення робіт з геологічного вивчення надр;
- державна реєстрація всіх геологорозвідувальних робіт в Україні;
- створення державного інформаційного геологічного фонду;
- встановлення переліку корисних копалин державного та місцевого значення;
- видача ліцензій на пошук корисних копалин, а разом із Держнаглядохоронпраці – дозволу на експлуатацію їх родовищ.

У галузі управління і контролю використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів до компетенції Держкомгеології належить:

- видача спеціальних дозволів на користування надрами для розробки родовищ підземних вод за погодженням з державними органами охорони довкілля, охорони здоров'я та нагляду за охороною праці;
- ведення державного обліку підземних вод, та водного кадастру;
- ведення державного моніторингу підземних вод;
- погодження умов спеціального водокористування в разі використання підземних вод;
- погодження дозволів на право виконання проектних і будівельних робіт, пов'язаних з видобуванням підземних вод;

• виявлення недіючих свердловин і вжиття заходів щодо їх ліквідації або ремонту і подальшого використання;

• здійснення державного геологічного контролю за веденням пошуково-розвідувальних та інших робіт щодо геологічного вивчення підземних вод;

• вирішення інших питань у галузі управління і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів.

4. *Держнаглядохоронпраці* бере участь у розробці програм видобутку корисних копалин, надає гірничі відводи на всі види користування надрами, здійснює державний нагляд за розробкою родовищ корисних копалин та ін.

5. *Міністерство лісового господарства України* виконує функції управління, користування у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів:

• організація ведення лісового господарства, включаючи питання охорони, захисту, раціонального використання лісових ресурсів та відтворення лісів;

• розробка норм, правил та інших нормативних документів у галузі охорони, захисту використання та відтворення лісів;

• розробка та організація комплексних державних і регіональних програм у галузі охорони, захисту використання та відтворення лісів та ін.

6. *Державний комітет рибного господарства* формує та реалізує концепцію розвитку рибного господарства та збереження рибних запасів, видає дозволи на промислове добування рибних запасів.

Органи спеціального функціонального управління:

Міністерство надзвичайних ситуацій;

Державтоінспекція;

Держстандарт.

Органи спеціалізованого галузевого управління:

Держкомнафти і газу;

Держкомвуглепром.

Органи місцевого самоврядування – спеціально уповноважені представницькі інституції регіонального місцевого рівнів, управлінські функції в галузі екології.

Компетенція місцевого самоврядування в галузі раціонального природокористування та охорони навколишнього природного

середовища визначається Законом України «Про місцеве самоврядування» від 12 червня 1997 року.

Цей закон відповідно до Конституції України визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Виключно до компетенції сільських, селищних, міських Рад належить:

- вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування такого дозволу;

- прийняття рішень про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом;

- надання відповідно до законодавства згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, сфера екологічного впливу діяльності яких згідно з діючими нормативами включає відповідну територію;

- встановлення відповідно до законодавства правил з питань благоустрою території населеного пункту, забезпечення в ньому чистоти і порядку.

До повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських Рад у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища належать:

а) власні (самоврядні) повноваження:

- підготовка і внесення на розгляд Ради пропозицій щодо встановлення ставки земельного податку, розмірів плати за користування природними ресурсами, вилучення (викупу), а також надання під забудову та для інших потреб земель, що перебувають у власності територіальних громад;

- визначення в установленому порядку розмірів відшкодування підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності за забруднення довкілля та інші екологічні збитки» встановлення платежів за користування комунальними та

санітарними мережами відповідних населених пунктів;

- підготовка і подання на затвердження Ради проектів місцевих програм охорони довкілля, участь у підготовці загальнодержавних і регіональних програм охорони довкілля;

- підготовка і внесення на розгляд Ради пропозицій щодо прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів про оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом;

- збір плати за землю;

б) делеговані повноваження:

- здійснення контролю за дотриманням земельного та природоохоронного законодавства, використанням і охороною земель, природних ресурсів загальнодержавного значення та місцевого значення, відтворення лісів;

- реєстрація суб'єктів права власності на землю; реєстрація права користування землею і договорів на оренду землі;

- видача документів, що посвідчують право власності і право користування землею;

- організація і ведення земельно-кадастрової документації;

- погодження питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення;

- вирішення земельних спорів у порядку, встановленому законом;

- здійснення необхідних заходів щодо ліквідації наслідків екологічних катастроф, стихійного лиха, епідемій, епізоотій, інших надзвичайних ситуацій, інформування про них населення, залучення у встановленому законом порядку до цих робіт підприємств, установ та організацій, а також населення;

- визначення території для складування, зберігання або розміщення виробничих, побутових та інших відходів відповідно до законодавства;

- підготовка висновків щодо надання або вилучення в установленому законом порядку земельних ділянок, що проводиться органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;

- погодження проектів землеустрою;

- здійснення контролю за виконанням проектів і схем землеустрою, проектів внутрішньогосподарського землеустрою.

Органи громадського управління в галузі екології – громадські об'єднання і формування у галузі екології, які створюються на національному та місцевому рівні:

- Українське товариство охорони природи;
- Українська екологічна академія наук;
- Українська екологічна асоціація;
- «Зелений Світ».

6.4. Законодавче та нормативно-правове регулювання у сфері охорони природи, природокористування та екологічної безпеки

За роки становлення незалежності України було значно вдосконалено систему екологічного законодавства, значна частина норм якого спрямована на упередження проявів екологічного ризику і небезпеки від стихійних явищ, та негативного техногенного впливу, на здійснення раціонального і комплексного використання природних ресурсів, на відшкодування шкоди юридичним особам, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Верховною Радою України 27 лютого 1997 р. затверджено Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води. Програму розроблено під керівництвом Надзвичайної комісії з проблем екологічного стану ріки Дніпро та якості питної води і Мінекобезпеки України за сприяння Фонду Відродження Дніпра та за участю зацікавлених органів виконавчої влади, установ та організацій.

Програма – це довгостроковий організаційно-економічний документ, що визначає стратегію і шляхи розв'язання однієї з найважливіших загальносуспільних проблем України – екологічного оздоровлення водних об'єктів басейну Дніпра та поліпшення якості питної води, яка є важливою складовою екологічної політики суспільства, орієнтованої на створення безпечних умов життя людини та відновлення природного середовища.

Підзаконне регулювання закріплено прийняттям низки постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України.

У галузі використання водних ресурсів – постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів плати за спеціальне використання водних ресурсів» від 8.02.97 р. № 164, якою вдосконалюється механізм збору плати за спеціальне їх використання. Платежі, в повному обсязі, спрямовуються на здійснення заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів і підтримання водних об'єктів у належному стані, а також на виконання робіт, пов'язаних із запобіганням шкідливій дії вод і ліквідацією її наслідків.

У галузі використання надр – постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження базових нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин та Порядку справляння плати за користування надрами для видобування корисних копалин» від 12 вересня 1997 р. № 1014, якою запроваджується диференційований підхід щодо користування надрами для видобування корисних копалин, залежно від геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації, а також встановлюються єдині правила збору плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення на території України в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони. Плата справляється з усіх суб'єктів господарської діяльності незалежно від форм власності та підпорядкування, включаючи підприємства з іноземними інвестиціями.

З метою встановлення єдиного порядку формування видатків, що передбачаються у державному та місцевих бюджетах на природоохоронні заходи, та їх ефективного використання постановою Кабінету Міністрів України від 9 липня 1997 р. № 732 затверджений Порядок формування головного розділу «Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека» державного бюджету та фінансування з нього видатків на Здійснення природоохоронних заходів. Де зазначено, що Мінекобезпеки України разом з іншими центральними органами виконавчої влади складає і визначає прогнозні обсяги надходжень до державного та місцевих бюджетів від платежів за спеціальне використання природних ресурсів і подає Мінфіну України для формування макроекономічних показників проекту державного бюджету, після цього міністерства та інші центральні органи виконавчої влади у встановлені терміни розробляють на наступний рік розрахунки і відповідні обґрунтування

розмірів фінансування витрат та фізичних обсягів природоохоронних робіт за об'єктами.

Продовжується вдосконалення державного управління і забезпечення розвитку заповідної справи в Україні. Кабінетом Міністрів України прийнято ряд важливих постанов у цій галузі. Це, зокрема, затвердження основних напрямів науково-дослідних робіт, спрямованих на забезпечення розвитку заповідної справи в Україні та орієнтовані обсяги їх фінансування; створення національного природного парку «Святі Гори»; затвердження Концепції збереження біологічного різноманіття України, метою якої є збереження та відновлення природних і порушених екосистем, перехід до збалансованого використання природних ресурсів, підвищення рівня інформованості населення та активізація участі громадян у діяльності щодо збереження біологічного різноманіття та посилення відповідальності користувачів природних ресурсів.

Мінекобезпеки України розроблені та затверджені власні нормативні документи. Це «Положення про Зелену книгу України», затверджене наказом Мінекобезпеки України від 19.02.1997 р. № 17, «Про затвердження Інструкції щодо стимулювання працівників та розвитку і зміцнення матеріально технічної бази спеціально уповноважених державних органів, стимулювання громадських інспекторів у галузі охорони природи та раціонального використання природних ресурсів», затвердженої спільним наказом Мінекобезпеки, Держкомлісгоспу, Держкомрибгоспу та Держкомзему від 20.10.1997 р. №167\97\24\105та ін.

6.5. Стан нормативної бази охорони природи

Стан нормативно-методичної бази в галузі охорони довкілля є одним з важливих елементів механізму регулювання взаємовідносин суспільства з довкіллям.

Нормативно-методична база охорони довкілля, зокрема, включає *екологічні стандарти та керівні нормативні документи* Міністерства екології та природних ресурсів.

У останні роки була приділена значна увага розробці нормативних документів, що мають забезпечувати юридичну силу результатів вимірювань аналітичних підрозділів.

Так, Міністерством було затверджено розроблені Технічним комітетом зі стандартизації «Охорона навколишнього природного

середовища та раціональне використання ресурсів України» та науковими закладами такі керівні нормативні документи (КНД):

- КНД 211.2.4.053-97 «Метрологічне забезпечення. Методи визначення складу та властивостей атмосферного повітря та викидів у нього. Загальні вимоги до розробки»;

- КНД 211.1.4.054-97 «Методика визначення гострої токсичності води на ракоподібних;

- КНД 211.1.4.055-97 «Методика визначення гострої летальної токсичності води на ракоподібних ;

- КНД 211.1.4.056-97 «Методика визначення хронічної токсичності води на ракоподібних;

- КНД 211.1.4.057-97 «Методика визначення гострої летальної токсичності води на рибах;

- КНД 211.1.4.058-97 «Методика визначення гострої токсичності води на водоростях;

- КНД 211.1.4.059-97 «Методика визначення токсичності води на інфузоріях;

- КНД 211.1.4.060-97 «Методика визначення токсичності води на бактеріях;

- КНД 211.0.0.061-97 «Метрологічне забезпечення.

Оцінка стану вимірювань у галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів»;

- КНД 211.2.4.062-97 «Метрологічне забезпечення. Внутрішній та зовнішній контроль якості вимірювань складу і властивостей проб викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря».

З метою забезпечення мережі лабораторій нормативною документацією було випущено збірник нормативних документів «Біотестування у природоохоронній практиці» та «Якість вимірювань складу та властивостей об'єктів довкілля та джерел їх забруднення».

Однією з центральних ланок метрологічної служби Міністерства є мережа аналітичних лабораторій місцевих органів, яка має забезпечити органи прийняття-управлінських рішень у галузі охорони навколишнього природного середовища якісною та арбітражно захищеною інформацією про вплив господарської діяльності на стан довкілля.

З метою підвищення рівня якості виконання аналітичних робіт підрозділами Міністерства на базі ТК 82 в рамках виконання гранту Світового Банку 28281 ПА Міністерством було проведено Перший

міжлабораторний експеримент у відповідності з вимогами міжнародних нормативних документів.

Результати експерименту дають можливість виявляти слабкі місця в системі інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень та розроблювати заходи по вирішенню виявлених проблем.

6.6. Економічний механізм природокористування та фінансування природоохоронної діяльності

Протягом останніх років в Україні продовжувалась робота з вдосконалення економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності. Не менш важливим напрямом роботи було забезпечення фінансування природоохоронної сфери, головним чином, за рахунок впроваджених зборів за забруднення довкілля та спеціальне використання природних ресурсів. Зокрема, впроваджено базові нормативи плати за користування надрами за видобування корисних копалин та нормативи плати за спеціальне використання водних ресурсів, які затверджені постановами Кабінету Міністрів України від 12 вересня 1997 р. № 1014 та від 8 лютого 1997р. № 164.

До цього часу в Україні діяли Тимчасовий порядок справляння плати за спеціальне використання надр при видобуванні корисних копалин та Тимчасові нормативи плати за спеціальне використання прісних поверхневих та підземних водних ресурсів.

Розвиток економічної реформи в Україні та недосконалість діючого Тимчасового порядку, зокрема, єдиного для всіх видів корисних копалин нормативу в розмірі 1 відсотку ціни реалізованої мінеральної сировини (для вугільної промисловості застосовувався коефіцієнт 0,5), вимагав створення механізму, який відповідав міжнародним стандартам.

Розроблені нормативи плати за користування надрами для видобування корисних копалин, диференційовані залежно від їх видів, є мінімальною величиною плати, яку користувачі надр мають вносити незалежно від умов і результатів господарювання. Вони розглядаються як базові і в подальшому мають диференціюватися залежно від геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації.

Зміни в ціноутворенні з часу введення в дію Тимчасових нормативів плати за спеціальне використання водних ресурсів та

аналіз практики застосування цих нормативів вимагали запровадження нових постійних нормативів плати.

Сьогодні впроваджені і діють чотири категорії нормативів плати за використання водних ресурсів:

- для поверхневих водних об'єктів, які диференційовані по басейнах рік, включаючи притоки всіх порядків;
- для підземних джерел, які диференційовані по регіонах України, Автономна Республіка Крим, області, райони;
- для потреб гідроенергетики;
- для потреб водного транспорту.

Аналіз діючої в Україні системи плати за спеціальне використання природних ресурсів, зокрема водних і надр, свідчить про те що в порівнянні з зарубіжними це достатньо розвинуті системи.

Проте міністерство продовжує роботу з розвитку і вдосконаленню платежів, зокрема по розробленню:

а) нормативів плати для річок у басейнах основних рік України та їх притоках;

б) нормативів плати за користування надрами для видобування корисних копалин, диференційованих залежно від геологічних особливостей родовищ та умов їх експлуатації;

в) нормативів плати за користування надрами, яке не пов'язане з видобуванням корисних копалин (наприклад підземні нафтогазосховища, склади та ін.).

Що стосується фінансування природоохоронної діяльності, то з метою встановлення єдиного порядку формування видатків, що передбачаються у державному та місцевих бюджетах на природоохоронні заходи, та їх ефективного використання Кабінет Міністрів України за поданням Мінекобезпеки затвердив постановою від 9 липня 1997 р. № 732 Порядок формування головного розділу «Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека» державного бюджету та фінансування з нього видатків на здійснення природоохоронних видатків.

Цією ж постановою Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям доручено розробити та затвердити порядок формування головного розділу «Охорона навколишнього природного

середовища та ядерна безпека» місцевих бюджетів та фінансування з них видатків на здійснення природоохоронних заходів.

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено, що ресурсні платежі є цільовими і повинні повертатись на відновлення та підтримання цих ресурсів у належному стані.

Важливим джерелом доповнення до фінансування природоохоронної діяльності із Державного бюджету стали Державний, республіканський АР Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

З метою забезпечення повноти надходжень коштів до фондів охорони довкілля досягнуто домовленості, що контроль за своєчасністю справляння зборів за забруднення довкілля спільно із місцевими природоохоронними органами здійснюватиме і Державна податкова адміністрація. Саме збори за забруднення довкілля становлять головне джерело формування цих фондів.

6. 7. Міжнародне екологічне право і співробітництво України в екологічній сфері

Найважливішим джерелами міжнародного екологічного права є Декларація ООН з навколишнього середовища, яку прийнято в 1972 р. на Всесвітній конференції ООН з проблем навколишнього середовища (Стокгольм, Швеція); Всесвітня стратегія охорони природи, прийнята МСОП (1980 р.); «Декларація Ріо», яку схвалено міжнародною конференцією з навколишнього середовища і розвитку в 1992 р. (Ріо-де-Жанейро, Бразилія).

Значну роль в реалізації положень цих документів та інших міжнародних конвенцій (див. дод.) відіграє спеціалізована організація під назвою Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), а також інші структури Організації Об'єднаних Націй (ЮНЕСКО, ФАО, ВОЗ, МАГАТЕ).

Міжнародне співробітництво України в екологічній сфері визначається Основними напрямками державної екологічної політики, а також міжнародними та міждержавними договорами та угодами.

Розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого й активного міжнародного співробітництва всіх країн у цій сфері. Це зумовлено насамперед такими обставинами:

- глобальним характером екологічних проблем;

- транскордонним характером забруднення навколишнього середовища;
- міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони навколишнього природного середовища;
- необхідністю міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливістю залучення іноземних інвестицій.

Україна є учасником понад 20 міжнародних конвенцій та двосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. Міжнародні зобов'язання України щодо навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки впливають з положень вже ратифікованих, а також тих, що знаходяться в стадії розгляду конвенцій та угод.

Виконання Україною зобов'язань, що впливають із зазначених багатосторонніх угод, потребує приведення внутрішнього законодавства у відповідність з нормами міжнародного права й урахування існуючої міжнародної практики під час розроблення нових законодавчих актів.

Поряд з виконанням зобов'язань України, що впливають із багатосторонніх договорів у галузі охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки, в перспективі має важливе значення подальше розширення міжнародного співробітництва за такими напрямками:

- співробітництво з міжнародними організаціями системи ООН у галузі охорони навколишнього природного середовища (ЮНЕП – програма ООН щодо навколишнього середовища, ЄЕК ООН – Європейська Економічна комісія ООН, ПРООН – Програма розвитку ООН; МАГАТЕ – Міжнародне агентство з атомної енергетики ООН; ФАО – Організація з продовольства й сільського господарства; Центр ООН по населених пунктах; Комісія сталого розвитку; Глобальний екологічний фонд та ін.);
- участь у регіональних природоохоронних заходах (Чорне море, Дунай, Карпати, Донбас та ін.);
- участь у міжнародних програмах ліквідації наслідків Чорнобильської аварії (проблеми відходів, перенесення забруднень повітряними і водними потоками та ін.).

Беручи участь у міжнародному співробітництві, Україна отримує допомогу в галузі охорони навколишнього природного середовища

від міжнародного співтовариства. Слід зазначити, що кількість фінансових ресурсів, що виділяються в Україні на охорону навколишнього середовища, відрізняє її від багатьох розвинутих держав і навіть від деяких країн Центральної та Східної Європи. Це пов'язано з пізнім усвідомленням необхідності та вигідності інвестицій в охорону навколишнього середовища. Однак, саме це дає змогу Україні розраховувати на міжнародне співробітництво і можливість отримання фінансової допомоги.

Інтерес може становити доступ до ринку з метою залучення екологічно чистих технологій та обладнання для захисту навколишнього природного середовища України. Інтеграція незалежної України у світове співтовариство уможливила безпосередньо міжнародну економічну, технічну та експертну допомогу.

Головними її напрямками є:

- гранти (безоплатна допомога) та в майбутньому можливі кредити Програми розвитку ООН, Програми охорони навколишнього природного середовища. Перші гранти було спрямовано на збереження біорізноманіття (дельта Дунаю та Східні Карпати), а також регіонально важливий проект – захист Чорного моря від забруднення;

- допомога Європейського Союзу в рамках технічної допомоги країнам СНД (TACIS). Хоча проблеми охорони навколишнього природного середовища не належать до пріоритетних програм TACIS;

- міжнародна допомога окремих розвинутих країн (США, Канади, Нідерландів, Німеччини, Данії, Великобританії) як у рамках багатосторонніх програм, так і на підставі двосторонніх угод. Міжнародна допомога насамперед повинна використовуватися згідно з внутрішніми регіональними пріоритетами для розв'язання проблем Дніпра та інших річок України, проблем якості питної води, проблем Донецько-придніпровського регіону, Полісся, Чорного та Азовського морів, ліквідації наслідків Чорнобильської аварії та ін.

Отже, як бачимо, екологічне право тісно пов'язане з міжнародним правом, оскільки проблема забезпечення екологічної безпеки з регіональної та національної перетворилась на глобальну. Про що свідчать усі згадані вище угоди прийняті міжнародними екологічними форумами, наявність великої кількості спеціалізованих

міжнародних організацій, і ще на практиці реалізують наукові, правові та інші програми подолання цього є також оголошення 6 червня – Всесвітнім днем охорони навколишнього середовища.

Контрольні запитання

1. *Що таке об'єкт управління в галузі екології?*
2. *Назвіть функції управління в галузі екології.*
3. *Яка система органів управління в галузі екології?*
4. *Назвіть основні нормативні акти в галузі охорони довкілля.*
5. *Економічний механізм природокористування та фінансування природоохоронної діяльності.*
6. *Формування міжнародного екологічного права.*
7. *Основні принципи міжнародного співробітництва в екологічній сфері.*
8. *Форми участі України в міжнародному співробітництві з питань охорони довкілля.*
9. *Міжнародне екологічне право і співробітництво України в екологічній сфері.*

Тема 7

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИРОДООХОРОННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПЛАН

- 7.1. Відповідальність за порушення права природокористування.
- 7.2. Поняття екологічного правопорушення.
- 7.3. Об'єкти та суб'єкти правопорушення.
- 7.4. Цивільна правова та дисциплінарна відповідальність.
- 7.5. Адміністративна відповідальність.
- 7.6. Проведення справ про притягнення до адміністративної відповідальності.
- 7.7. Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення.

7.1. Відповідальність за порушення права природокористування

Відповідальність в екологічному праві є важливим складовим елементом правового забезпечення раціонального природокористування, відновлення екологічних об'єктів і охорони довкілля.

Законодавство про юридичну відповідальність за порушення права природокористування тим чи іншим природним об'єктом розвивалось у рамках загальних правових норм про відповідальність за порушення вимог природоохоронного законодавства.

Розвиток законодавства в цій галузі йшло насамперед по шляху визначення кола протиправних дій, які посягають на порядок користування природними ресурсами, та суб'єктів правопорушень, встановлення відповідальності за їх здійснення, уточнення обов'язків органів та посадових осіб по прийняттю заходів юридичної відповідальності та порядку розгляду справ про окремі правопорушення.

Однією із загальних характеристик юридичної відповідальності за порушення вимог природоохоронного законодавства є те, що природоохоронні закони містять більш-менш повні переліки правопорушень, котрі об'єднані в спеціальних статтях у самостійному розділі, який присвячено відповідальності за порушення водного, лісового, земельного та ін., законодавства.

Об'єктом порушення права природокористування є право виключно державної власності на природні ресурси та правила користування природними ресурсами.

У юридичній літературі екологічну відповідальність поділяють:

- у позитивному плані – обов'язок виконувати норми взаємовідносин суспільства та природи з метою збереження обґрунтованих стосунків екологічних та економічних процесів:

- у ретроспективному плані – в застосуванні відповідних санкцій до винних осіб за правопорушення. Вона становить сукупність правових норм екологічної та інших галузей права, які виконують екологічні функції, спрямовані на примусове виконання юридичними і фізичними особами передбачених законом екологічних норм і правил.

Суть екологічної відповідальності – проявляється в трьох функціях: стимулюючій, компенсаційній, превентивній, і полягає в

збереженні сталого балансу економічних та екологічних інтересів у процесі господарської діяльності на базі попередження, скорочення та відновлення втрат у природному середовищі.

Юридична відповідальність у галузі екології має на меті покарання винних, припинення і попередження порушень законодавства у галузі природокористування і охорони навколишнього природного середовища, а також поновлення порушених прав власників природних ресурсів і природокористувачів та ін.

7.2. Поняття екологічного правопорушення

Підставою для притягнення до відповідальності і вчинене правопорушення, яке можна назвати екологічним правопорушенням.

Зміст екологічного правопорушення – така дія (бездія), яка порушує встановлений порядок природокористування та охорони навколишнього природного середовища, суперечить приписам та вимогам, дозволам та заборонам природоохоронного законодавства, спричиняє певну шкоду природі та її ресурсам, здоров'ю людини та викликає відповідні юридичні наслідки.

Екологічне правопорушення характеризується передусім такими рисами, як екологічна спрямованість, екологічна небезпека, екологічна протиправність. У залежності від того, в якій галузі здійснене екологічне правопорушення, можна говорити про земельні, лісові, водні та інші екологічні правопорушення.

Правопорушення можна умовно поділити на *дві групи*:

- найбільш чітко означена в законодавстві і в неї входять порушення, які полягають у незаконному розпорядженні природними ресурсами та їх самовільному захваті (заняття самовільно земельної ділянки, самовільний обмін земельними ділянками та ін.);

- пов'язана з порушеннями правил, порядку користування природними ресурсами. Загальна ознака – спрямованість їх проти вимог про раціональне, комплексне, цільове використання природного ресурсу, проти вимог про збереження корисних властивостей, як самого ресурсу, який використовується, так і суміжних з ним.

Причини екологічних правопорушень:

- невідповідність законів;

- відсутність економічної основи виконання еколого-правової норми;
- недоліки організаційно-виконавчої діяльності;
- панування споживацької психології.

Суть правопорушення розкривається через його склад: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторони.

7.3. Об'єкти та суб'єкти правопорушення

Суб'єктами правопорушень можуть бути організація, підприємство, посадові особи та громадяни.

Суб'єктивну сторону екологічного правопорушення складає вина у формі наміру або через необережність.

Об'єкт правопорушень – встановлений екологічний правопорядок суспільних відносин у галузі раціонального природокористування та охорони довкілля. З екологічним порядком пов'язана об'єктивна сторона правопорушень, які характеризуються:

- протиправністю дій, які призвели до порушення
- екологічного правопорядку;
- завданням шкоди або загрози її завдання навколишньому природному середовищу;
- причинним зв'язком між протиправною дією та шкодою, що настала.

Спеціальними об'єктами правопорушення є вода, земля, повітря та ін.

З об'єктивного боку екологічне правопорушення є протиправна дія, виконана шляхом дії або бездіяльності.

Згідно з чинним законодавством порушення природоохоронних вимог тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну та кримінальну відповідальність, тобто право користування природним об'єктом охороняється нормами кримінального, адміністративного та цивільного права в однаковій мірі.

Застосування заходів відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

7.4. Цивільно-правова та дисциплінарна відповідальність за порушення вимог природоохоронного законодавства

Суть *цивільно-правової відповідальності* за порушення екологічного законодавства полягає у накладанні на особу, винну у вчиненні екологічного правопорушення, і виражається найчастіше у двох формах: відшкодування збитків і стягнення неустойки.

Дисциплінарна відповідальність настає лише за економічні порушення, здійснені робітниками в процесі виконання ними своїх трудових обов'язків. Дисциплінарна відповідальність застосовується адміністрацією підприємства, де працює правопорушник,

До заходів дисциплінарної відповідальності відносяться: зауваження; догана; сувора догана; звільнення.

7.5. Адміністративна відповідальність за порушення вимог природоохоронного законодавства

Законодавство України про адміністративні правопорушення має завданням охорону суспільного ладу України, соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів підприємств, установ, організацій, встановленого порядку управління, державного та громадського порядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції України, законів, поваги до прав, честі й гідності інших громадян та ін.

Суб'єкт адміністративної відповідальності – юридичні та фізичні особи, дія або бездія яких призвела до порушення вимог природоохоронного законодавства.

Об'єкт адміністративної відповідальності – екологічна безпека, тобто такий стан захищеності життєво важливих екологічних інтересів людини, котрі забезпечують його права на життя, на чисте природне середовище.

Суб'єктивна сторона адміністративної відповідальності – екологічні проступки можуть бути в формі умислів, необережності.

Об'єктивна сторона адміністративної відповідальності – відсилання до діючих правил, вимоги котрих порушуються.

7.6. Провадження справ про притягнення до адміністративної відповідальності

Важливим аспектом практичного застосування положень Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУАП) є адміністративне провадження.

Адміністративне провадження включає такі процедури: адміністративне розслідування за фактом проступку, порушення справи, про адміністративне переслідування.

Треба розрізняти підставу і приводи порушення справи про адміністративне правопорушення.

Підставою для порушення справи і провадження розслідування у справі є здійснення особою діяння, що має ознаки адміністративного правопорушення, яке характеризується ознакою протиправності та пов'язане з недодержанням установлених правил у сфері охорони природи.

Приводом до порушення справи є інформація про протиправне діяння. Такою інформацією можуть бути заяви очевидців, повідомлення службових осіб, безпосереднє виявлення факту порушення працівниками органів Мінекобезпеки України при проведенні перевірки стану виконання вимог природоохоронного законодавства на підприємствах, в організаціях і т. д.

Адміністративне розслідування – це попередня перевірка фактичних обставин конкретного порушення статей природоохоронного законодавства, огляд місця події, збирання пояснень у порушників та очевидців та ін.

Доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку службова особа контролюючих органів встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення.

Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачені процесуальні строки, що визначають періоди у часі проходження адміністративних справ. Адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення, а при триваючому правопорушенні – два місяці з дня його виявлення.

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності і застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, а також для запобігання вчинення

нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами. За вчинення адміністративних правопорушень природоохоронного законодавства можуть застосовуватися такі адміністративні стягнення: попередження, штраф та інше.

Попередження є заходом виховної дії, суть котрої полягає в офіційному вираженні негативної оцінки поведінки порушника з боку державного органа або посадової особи.

Штраф як захід адміністративного покарання становить собою грошове покарання, яке накладається посадовою особою на винного в здійсненні адміністративного проступку.

При накладанні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

Обставинами, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення, визнаються: щире розкаяння винного; відвернення винним шкідливих наслідків правопорушення, добровільне відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди;

вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання або збігу тяжких особистих чи сімейних обставин та інше.

Обставинами, що обтяжують відповідальність за адміністративне правопорушення, визнаються: продовження протиправної дії, не зважаючи на вимогу уповноважених на те осіб припинити її;

повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному покаранню; вчинення правопорушення групою осіб та інше.

Оскарження або перегляд постанови в порядку нагляду. Це питання знаходиться у віданні відповідних органів, на які покладені контроль і нагляд за законністю розгляду справ про адміністративні правопорушення. Такими органами є: вищестояща посадова особа, народний суд. Підставою для перегляду справи можуть бути: скарга громадянина, щодо якого ухвалено постанову; протест прокурора чи відповідні дії вищестоящого органу чи посадової особи.

Скарга на постанову у справі про адміністративне правопорушення може бути подана протягом десяти днів з дня винесення постанови в порядку, передбаченому законодавством України. В разі пропуску зазначеного строку без поважних причин скарга на розгляд не приймається. Подання у встановлений строк

скарги зупиняє виконання постанови про накладання адміністративного стягнення до розгляду скарги.

Копія рішення по скарзі або протесту на постанову у справі про адміністративне правопорушення протягом трьох днів надсилається особі, щодо якої її винесено.

Виконання постанови. Постанова про накладання адміністративного стягнення підлягає виконанню з моменту її винесення.

Контроль за правильним і своєчасним виконанням постанови про накладання адміністративного стягнення здійснюється службовою особою, яка винесла постанову.

Не підлягає виконанню постанова про накладання адміністративного стягнення, якщо її не було передано до виконання протягом трьох місяців з дня винесення (ст. 303 КУАП).

7.7. Підвідомчість справ про адміністративні правопорушення

Розглядають справи про такі адміністративні порушення:

- органи державного гірничого нагляду – про порушення законодавства про надра (ст. ст. 47, 57, 58 КУАП);
- органи та установи, що здійснюють державний санітарний нагляд – про адміністративні правопорушення зв'язані з порушенням санітарно-гігієнічних правил і норм, передбачених ст. ст. 78, 79, 80,81 КУАП.

Контрольні запитання

1. *Що таке екологічна відповідальність?*
2. *Поняття екологічного правопорушення.*
3. *Цивільно-правова відповідальність.*
4. *У чому полягає адміністративна відповідальність?*
5. *Розкажіть про адміністративне розслідування за фактом конкретного порушення статей природоохоронного законодавства.*

Тема 8

ЕКОЛОГІЧНА (ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННА) БЕЗПЕКА І ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ

ПЛАН

8.1. Загальні засади екологічної безпеки.

8.2. Класифікація надзвичайних ситуацій.

8.3. Надзвичайні ситуації природного характеру.

8.4. Загальна характеристика проблеми Чорнобильської катастрофи.

8.5. Стан правового і законодавчого забезпечення зони чорнобильської катастрофи.

8.6. Правові основи постійного проживання населення та роль персоналу у зоні відчуження.

8.1. Загальні засади екологічної безпеки

Згідно з Концепцією національної безпеки України екологічна безпека, зокрема, визнана як новий важливий складовий елемент національної безпеки. Створення системи забезпечення екологічної безпеки у нашій державі є однією з підвалин, на якій базуються стратегія, оперативне мистецтво і тактика державної політики.

Головними практичними принципами забезпечення екологічної безпеки є:

- дотримання установлених державою та органами її влади допустимих рівнів впливу на людину та природне середовище:

- здійснення раціонального природокористування, при якому використання ресурсів рівною мірою задовольняє інтереси нинішніх та майбутніх поколінь:

- обов'язковість компенсації завданих здоров'ю і природі втрат і взаємна відповідальність адміністративно-територіальних утворень за стан навколишнього середовища і транскордонне перенесення забруднень.

- своєчасне виявлення і відновлення порушень стану території (акваторії), екосистем і природних комплексів:

- збереження біологічного різноманіття:

- дотримання норм міжнародного права, виконання дво- і багатосторонніх угод, які регламентують відносини в галузі

забезпечення екологічної безпеки:

- дотримання розумної достатності і допустимості ризику, розвиток науково-технічного прогресу не повинен призводити до соціально-економічних і екологічних катастроф.

Темпи виходу України з економічної кризи, зростання добробуту наших людей і національна безпека держави багато у чому залежать від ефективності протидії надзвичайним ситуаціям, зниженню ризику їх виникнення.

Щоденно в Україні виникають надзвичайні ситуації, внаслідок яких знищуються матеріальні цінності, гинуть люди, надзвичайно ускладнюються умови виробництва і життя.

8.2. Класифікація надзвичайних ситуацій

За останні роки різко збільшилась кількість надзвичайних ситуацій на території України. Значна кількість надзвичайних ситуацій виникла на об'єктах електроенергетики, більшість із них пов'язана з аваріями на електроенергетичних мережах, що призводило до масового відключення від електропостачання на тривалий період часу значної кількості населених пунктів. Практично всі ці надзвичайні ситуації мали природне походження (сильний снігопад, обледеніння, ураган та шквальний вітер) хоча, слід відзначити, що немало НС сталося техногенного характеру (пожежі, вибухи, пошкодження та ін.) та надзвичайні ситуації іншого характеру (інфекційні захворювання, виявлення особливо небезпечних речовин та ін.).

За класифікацією надзвичайні ситуації можна розподілити на: надзвичайні ситуації техногенного, надзвичайні ситуації природного, медико-біологічного характеру, надзвичайні ситуації іншого характеру, внаслідок яких загинуло і постраждало багато людей. За масштабом дії НС розподілені так: надзвичайні ситуації загальнодержавного масштабу, регіонального масштабу, місцевого масштабу, об'єктового масштабу.

До надзвичайних ситуацій техногенного характеру відносяться: .

- транспортні аварії;
- пожежі, вибухи;
- аварії з викидом (загрозою викиду) сильнодіючих отруйних

речовин (СДОР);

- наявність в оточуючому середовищі шкідливих речовин понад гранично-допустиму кількість;

- аварії з викидом (загрозою викиду) радіоактивних речовин (РР);

- раптове зруйнування споруд;
- аварії на електроенергетичних системах;
- аварії на комунальних системах життєзабезпечення;
- аварії на очисних спорудах;
- аварії на системах життєзабезпечення;
- гідродинамічні аварії.

Надзвичайні ситуації природного характеру:

- геофізично небезпечні явища;
- геологічно небезпечні явища;
- метеорологічно та агрометеорологічно небезпечні явища;
- морські гідрологічно небезпечні явища;
- гідрологічно небезпечні явища;
- пожежі лісові та торф'яні;
- масова загибель диких тварин.

Надзвичайні ситуації медичного та біологічного характеру:

- інфекційні захворювання людей;
- отруєння людей;
- інфекційні захворювання сільськогосподарських тварин;
- ураження сільськогосподарських рослин хворобами та шкідниками;

- масові отруєння сільськогосподарських тварин;

Надзвичайні ситуації іншого характеру:

- збройні напади, захоплення і утримання важливих об'єктів або реальна загроза здійснення таких акцій;

- встановлення вибухового пристрою в громадському місці, установі, організації, підприємстві, житловому секторі, на транспорті;

- зникнення або крадіжка з об'єктів зберігання/використання, переробки та при транспортуванні;

- виявлення або вилучення особливо небезпечних предметів та речовини;

- інші події (не класифіковані).

8.3. Надзвичайні ситуації природного характеру

Найбільша кількість надзвичайних ситуацій припадає на метеорологічні небезпечні явища, наслідком яких є людські жертви і завдані значні збитки господарству. Найчастіше повторювались сильний вітер, шквал, сильні зливи. Різке зниження температури майже на всій території України призводило до вимерзання озимих культур. Найбільш трагічним, за масштабами збитків та жертвами, був атмосферний фронт у вигляді шквального вітру з сильними зливами та градом, який пройшов 23 червня 1997 р. по Волині.

Надзвичайні ситуації, викликані дощовими паводками, що були пов'язані з підвищенням рівня води, внаслідок чого було підтоплення значних територій областей, що завдало значних збитків господарству та населенню. Слід відмітити, що найбільша кількість надзвичайних ситуацій, пов'язаних з небезпечними гідрологічними явищами, виникала у Криму та Закарпатській області.

Внаслідок лісових пожеж, що виникли у Чернігівській, Волинській, Житомирській та Черкаській областях, було знищено тисячі гектарів лісів.

Надзвичайні ситуації *геологічного характеру* – зсуви земної поверхні. Наприклад, внаслідок зсуву поверхні (м. Дніпропетровськ) практично було зруйновано кілька житлових будинків, школа та два дитячих садки, завдано значних збитків комунальним мережам міста. Значного збитку завдано внаслідок зсуву на 19 км шосе Севастополь-Ялта. Ці дані підтверджують висновки, що територія України відзначається складною геолого-екологічною ситуацією зі стійкою тенденцією до розвитку багатьох геологічних процесів, серед яких найбільш виділяються зсуви. Найбільшого поширення ці явища набули на Південному березі Криму, морському узбережжі Одеської області, на правобережжі Дніпра в межах Донбасу, на територіях Дніпропетровської, Закарпатської, Львівської, Чернівецької та Полтавської областей.

Так, у 1998 р. у Закарпатті внаслідок паводку була підтоплена значна частина території Рахівського, Міжгірського, Хустського, Ужгородського, Іршавського, Мукачівського, Виноградівського, Перечинського, Воловецького, Свалявського, В. Березнянського, Березівського районів. Від впливу паводку загинули люди, завдано великих збитків сільському господарству, постраждали населені

пункти, зруйновано велику кількість житлових будинків, мостових переходів, під'їзних шляхів.

Порушено газопостачання, енергозабезпечення, затоплено тисячі гектарів сільгоспугідь, зерносховища, склади з міндобривами, загинули 20 тис. га озимих культур, багаторічні трави. Значна частина сільгоспугідь знаходиться у стані, непридатному для подальшого використання.

Практично за 12 годин у зоні лиха опинилось понад 260 населених пунктів та майже 400 тис. населення.

За масштабністю постраждалого населення стихія в Закарпатті прирівнюється як друга за останні 11 років після Чорнобильської катастрофи, у якій зазнали лиха понад 3 млн чол.

Внаслідок катастрофічної активізації небезпечних екологічних процесів відмічена руйнівна активізація зсувів і селів.

Екологічна катастрофа спричинила трагічні наслідки. Слід зазначити, що розв'язання проблеми запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру надасть можливість стабільного функціонування економіки країни.

8.4. Загальна характеристика проблеми Чорнобильської катастрофи

Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду України є обов'язком держави.

Півстоліття тому наукові досягнення у ядерній фізиці зробили можливими практичне використання ядерної енергії не тільки у воєнних цілях (ядерна зброя), а й у мирних (ядерна енергетика). Ця двобічність використання ядерної енергії та пов'язані з цим значні ризики для людини і довкілля зумовили розробку провідними ядерними державами (США, Англією, Францією) спеціального ядерного права, норми якого врегульовували б питання забезпечення безпеки використання ядерної енергії у мирних цілях.

Згодом таке право стало розроблятися і впроваджуватись практично у всіх державах, де є атомні електростанції (у ФРН, Японії, Іспанії, Фінляндії, Швейцарії та ін.). Практично єдиною у світі великою ядерною державою, де це право так і не з'явилося, був

СРСР. Наскрізь централізована, суто адміністративна радянська система управління ядерною галуззю призвела спочатку до Киштимської (Урал, 1957 р.) трагедії, а згодом і до Чорнобильської катастрофи (1986 р.). Відсутність ядерного законодавства в СРСР призвела до неможливості у судовому порядку встановити винуватців аварії, міру їх відповідальності за заподіяну шкоду та ефективно вирішити питання компенсації цієї шкоди. Це послужило причиною того, що після розпаду СРСР Україна залишилася сам на сам з проблемою ліквідації наслідків Чорнобильської аварії.

Чорнобильська катастрофа супроводжувалась викидом великої кількості радіонуклідів у навколишнє середовище, що призвело до значних людських та матеріальних втрат, погіршення стану здоров'я населення.

Чорнобильська катастрофа має глобальний характер. Масштаби її наслідків охопили майже всю земну кулю. Протягом десяти діб у повітря викинуто біля тони ядерного палива. В основному це були радіоактивний йод, стронцій, плутоній та деякі інші ізотопи. З урахуванням розпаду сумарний випад радіоактивних речовин становив 50 мільйонів кюрі. Це рівнозначно наслідкам вибуху 500 атомних бомб, подібних до тих, які скинуті в 1945 році на Хіросіму. Хмара, що виникла над ЧАЕС під дією вітру посунулася на північ, накривши хмарою українське Полісся, деякі регіони Білорусії й Росії. Незабаром після катастрофи радіоактивні випадки були виявлені на території Швеції, Фінляндії, Польщі, Німеччини, Франції. Радіація проникла в атмосферу всієї північної півкулі. Значного забруднення зазнали водні джерела, особливо річки, що протікають неподалік від ЧАЕС, і Київське водосховище, а також водозабірні площі басейнів рік Дніпра і Прип'яті.

Впродовж 15 років молода незалежна Україна долає, наслідки найбільшої в історії людства техногенної радіаційної аварії. В приборкання катастрофи та подолання її наслідків були вкладені величезні економічні, матеріальні та людські ресурси. Незважаючи на покращення, радіаційної обстановки в постраждалих місцевостях, посилення контролю за радіаційним станом, ще залишаються об'єкт «Укриття», 800 місць тимчасового поховання радіоактивних відходів, «гарячі» ділянки 10 км, зони ЧАЕС. Без вирішення проблеми їх знешкодження радіаційний захист населення не можна вважати гарантованим.

З початком другого десятиріччя післяаварійного періоду, коло викликаних Чорнобильською катастрофою проблем продовжує розширюватися. У їх числі не завершеність робіт зі встановлення доз опромінення усіх груп постраждалого населення за весь післяаварійний період, погіршення стану здоров'я опромінених та демографічна ситуація. Залишається складною соціально-психологічна напруга серед населення в зонах радіоактивного забруднення. Поточне десятиріччя може стати періодом прояву віддалених наслідків опромінення. Ці передбачення складаються та ґрунтуються на даних значного зростання захворювання дітей і дорослих на рак щитовидної залози, чинником якого визнано генероване катастрофою опромінення.

Після Чорнобильської катастрофи Україну оголошено зоною екологічного лиха.

Створення національного ядерного законодавства, організаційних, наукових та технічних підвалин для подолання Чорнобильської катастрофи є одним із актуальних юридичних завдань сучасної української правової системи.

8.5. Стан правового і законодавчого забезпечення зони Чорнобильської катастрофи

Надзвичайна актуальність вирішення проблем, обумовлених Чорнобильською катастрофою, знайшла своє відображення в Основному законі України – Конституції України (1996 р.). Конституційні права і обов'язки стосуються всіх громадян держави і, природно, розповсюджуються і на постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Одними з найважливіших для забезпечення захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи в Конституції України є такі положення:

1. Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду України є обов'язком держави (ст. 16).

2. Людина, її життя і здоров'я визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3).

3. Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативні акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй (ст. 8).

4. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50).

5. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66).

До 1990 року в Україні не існувало повного правового та законодавчого поля з питань радіаційного, соціального та медичного захисту людини від дії іонізуючого випромінювання. Ці питання регулювалися так званім санітарним законодавством, яке затверджувалось Міністерством охорони здоров'я. До аварії на ЧАЕС діяли Норми НРБ 76 (1981 р.) та Основні санітарні правила роботи з радіоактивними речовинами й іншими джерелами іонізуючих випромінювань ОСП - 72/80.

Проблеми, які виникли після Чорнобильської катастрофи, вирішувалися на підставі постанов і розпоряджень ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, наказів міністерств та відомств. Приймалися вони з грифом «цілком таємно», «таємно», або «для службового використання», що значно звужувало межі їх використання. В УРСР на підставі приймалися постанови і рішення ЦК Ком-«яотії України та рішення уряду.

Першим законодавчим актом у вирішенні проблем радіаційного захисту населення став указ Президії Верховної Ради СРСР від 3 березня 1988 р. «Про кримінальну відповідальність за незаконні дії з радіоактивними матеріалами». Згодом було прийнято ще низку правових актів, в яких вводилося обов'язкове обнародування відомостей про радіаційну обстановку, адміністративна та кримінальна відповідальність за утаювання або перекручування відомостей про стан радіаційної обстановки в районах забруднення, порушення вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення, службових осіб та громадян за виробництво, заготівлю, реалізацію сільськогосподарської продукції, що містить радіоактивні речовини понад гранично допустимі рівні.

«Декларацією про державний суверенітет України», прийнятою Верховною радою України 16 липня 1990 року, проголошувалися не тільки державний суверенітет України, різні права та свободи

громадян, але й екологічна безпека. Вона передбачала створення національної комісії радіаційного захисту населення.

З середини 1990 року в Україні закладені більш надійні основи законодавчого забезпечення радіаційного, соціального та медичного захисту населення у зв'язку з чорнобильською катастрофою.

На початку 1991 р. прийняті та введені в дію «Концепція проживання населення на територіях Української РСР з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи». Закони «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» та «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Ці акти стали підґрунтям національного законодавства, яким регулювалися важливіші питання радіаційного, соціального та медичного захисту.

У державі була розгорнута широка робота по розробці та введенню в дію підзаконних актів для реалізації значених вище законодавством вимог та положень.

Планомірно створюється законодавча база з загальних питань радіаційної безпеки та радіаційного захисту заселення. У 1994–1995 рр. Верховною Радою України затверджені і введені в дію «Концепція державного регулювання безпеки та управління ядерною галуззю». Закони України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» і «Про поводження з радіоактивними відходами». У 1998 році введені в дію Закон України «Про радіаційний захист людини від іонізуючих випромінювань» (затверджений 14 січня 1998 р.) та Норми радіаційної безпеки України - НРБУ - 97. Вперше в Україні з часів початку використання ядерної та атомної енергії в основному створена правова та законодавча база з питань використання ядерної енергії і протирадіаційного захисту населення, яка стала частиною створюваної в державі Системи Ядерного законодавства. Остання передбачається як сукупність правових (Конституція України), законодавчих (Укази і розпорядження президента України, Закони і постанови Верховної Ради України, постанови і розпорядження Кабінету міністрів України), норм і правил безпеки та міжнародних Конвенцій, угод і договорів, ратифікованих Україною, спрямованих на регулювання суспільних відносин при використанні джерел іонізуючого випромінювання.

Крім того було прийнято низку Указів Президента України, які регулювали відносини у ядерно-енергетичному секторі економіки України.

Разом з тим, за минулі роки, відбулися помітні зміни як власне і в чорнобильському законодавстві так і в методиці досліджень. Накопичення нових наукових даних про наслідки Чорнобильської катастрофи, природні процеси які посприяли частковому поліпшенню радіаційного стану, погіршення стану здоров'я ліквідаторів і постраждалого населення, багато інших чинників потребують подальшої роботи по вдосконаленню законодавства з питань захисту постраждалих.

Радіаційний моніторинг, що постійно здійснюється, дозволяє відслідковувати зазначені зміни, які вже зафіксовані, але з різних причин, перед усім суб'єктивних, до цього часу не знайшли відображення в регулюючих документах.

За рахунок природного розпаду активності частково зменшилися рівні радіоактивного забруднення, зменшилися рівні опромінювання людей. Виникли проблеми перегляду Концепції проживання населення на території України з підвищеними рівнями радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. Запропонована Концепція захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи неодноразово розглядалася виховною Радою України і не була затверджена як тато не повністю відповідає потребам захисту постраждалого населення.

У законах України, пов'язаних з чорнобильською катастрофою, з самого початку не було точно визначено, як часто повинен відбуватися перегляд меж зон радіоактивного забруднення і перелік населених пунктів, віднесених до цих зон.

У 1993 році Верховна Рада України затвердила Концепцію Національної програми мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи на період до 2000 року. На її підставі була розроблена Національна програма на 1993–1995 рр. і на період до 2000 року.

29 березня 2000 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову, яка повинна регламентувати роботи по виводу Чорнобильської АЕС із експлуатації до кінця 2000 р.

Міністерству фінансів та Мінекономіки доручено передбачувати в проектах госбюджету на 2001 і наступні роки, фінансування затрат, пов'язаних з виводом із експлуатації Чорнобильської АЕС і соціального захисту жителів Славутича.

8.6. Правові основи постійного проживання населення та праці персоналу у зоні відчуження

До аварії на території, що нині найбільш забруднена і небезпечна для життя було 2 міста – Чорнобиль і Прип'ять та 76 сільських населених пунктів. Але після аварії на четвертому енергоблоці Чорнобильської АЕС у квітні – травні 1986 року 91,2 тис. нащадків стародавніх слов'ян покинули рідні місця. Вони були евакуйовані з 30-кілометрової зони.

Евакуації підлягали 69 сіл Київської, 7 сіл Житомирської області, міста Прип'ять та Чорнобиль. Разом з тим на державному рівні, не було чітко визначено, на який термін відселяються люди, не зроблена оцінка екологічних, медичних, соціально-психологічних наслідків проведення евакуації. Недостатньо підготовлена матеріальна база – не вистачало житла, не були створені робочі міста для евакуйованих. При виборі місця переселення не повною мірою враховувались особливості життя і побуту поліщуків. Все це разом спричинило зворотний процес – несанкціоноване повернення евакуйованих до своїх домівок.

У 1992 р. вийшов Закон України «Про правовий режим територій, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», ст. 12 якого забороняла проживання населення у зоні відчуження, тобто жителі зони вже стали порушниками чинного законодавства. Однією з найважливіших проблем, які постали перед створеною Адміністрацією зони відчуження було правове урегулювання проживання людей на цій території.

Державна політика щодо соціального захисту постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи ґрунтується на основі Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали в наслідок Чорнобильської катастрофи».

Людей, які проживають у зоні відчуження, можна умовно розділити на декілька категорій:

1. Місцеві жителі, які проживали у квітні 1986 р. на цій території, після евакуації не отримували житла і повернулися в зону відчуження до прийняття Закону «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» (лютий 1991).

2. Місцеві жителі, які проживали у квітні 1986 р. На цій території, після евакуації отримали житло, але здали його і повернулися у зону відчуження до прийняття зазначеного Закону.

3. Місцеві жителі, які проживали у квітні 1986 р. На цій території, після евакуації отримали житло, але повернулися в зону відчуження до прийняття цього Закону.

4. Місцеві жителі, які проживали у квітні 1986 р. на цій території, після евакуації не отримали житла і повернулися у зону відчуження після-прийняття Закону.

5. Місцеві жителі, які проживали у квітні 1986 р. на цій території, після евакуації отримали житло, але повернулися у зону відчуження після прийняття Закону.

6. Громадяни, які не проживали у квітні 1986 р. на цій території, працювали на підприємствах зони відчуження і залишились тут після звільнення, або опинилися тут з інших причин. Як правило, це люди, яких ніщо не пов'язує з місцями їх попереднього проживання (немає сім'ї, житла, роботи, інколи навіть не в згоді з законом).

Дії Уряду України направлені на здійснення заходів спрямованих на зменшення впливу на здоров'я людей радіаційного забруднення, що сталося в результаті Чорнобильської катастрофи, та на вирішення невідкладних завдань щодо усунення радіоактивного впливу на навколишнє середовище, а з другого боку – створення умов для більш економічного і ефективного використання наявних бюджетних асигнувань. Верховна Рада України постановила:

- внести необхідні зміни і доповнення до довгострокової програми подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

- завершити роботи по детальному обстеженню радіаційної обстановки на території України. Розробити і реалізувати програму підготовки національних кадрів по обслуговуванню і контролю за безпекою ядерних об'єктів розташованих на Україні;

- вирішити питання по виведенню із користування сільськогосподарських угідь або перепрофілюванню господарств, де неможливе одержання «чистої» продукції;

- здійснити докорінну перебудову діючої системи охорони здоров'я в забруднених районах. Створити в обласних центрах умови для оздоровлення і лікування учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС.

Оснастити практичні та наукові заклади сучасною лікувально-діагностичною та дозиметричною апаратурою, забезпечити лікарськими препаратами, для чого виділити Міністерству охорони здоров'я України необхідні інвалютні асигнування.

Внаслідок Чорнобильської катастрофи з господарського користування було вилучено близько 200 тис. га лісів, які зазнали надмірного радіаційного забруднення. Для України з її обмеженими лісовими ресурсами такий стан слід розглядати як катастрофічний. У такій ситуації реабілітація забруднених лісових масивів, лісоохоронні та лісгосподарські роботи ще на багато років залишатимуться одним з головних напрямків діяльності на території зони відчуження.

Одним із основних завдань «Концепції Чорнобильської зони радіаційно-небезпечних земель», є визначення системи «...організаційних, екологічних, медичних і науково-технічних принципів та пріоритетів виробничої, науково-технічної та іншої діяльності в зоні відчуження і ні безумовного (обов'язкового) відселення з метою мінімізації екологічних та соціально-економічних наслідків чорнобильської катастрофи, а також обґрунтування можливості комплексної реабілітації території Зони».

Сьогодні на підприємствах зони відчуження працює майже 12 тис. осіб, із них 4,6 тис. на підприємствах, підпорядкованих МНС України, 6,2 тис. – на ЧАЕС, та 756 осіб на об'єкті «Укриття». Ці підприємства, а також організації, що складають інфраструктуру і надають необхідні послуги, здійснюють виробничо-господарську діяльність у зоні відчуження. Вона направлена на забезпечення радіаційної безпеки, вивчення впливу радіаційних чинників на об'єкти навколишнього середовища та на людину, проведення дезактиваційних робіт, захоронення РАВ, водоохоронні заходи по забезпеченню мінімізації вносу радіонуклідів водними шляхами в р. Прип'ять та Київське водосховище.

Люди, які працюють на цих підприємствах, теж *потребують* соціального захисту.

З перших же днів після аварії були вжиті заходи щодо соціального захисту учасників ліквідації її наслідків. Протягом травня і червня 1986 р. прийнято ряд постанов і розпоряджень з питань оплати праці, матеріального заохочення та інших аспектів соціального захисту працівників підприємств і організацій, зайнятих

на роботах по ліквідації наслідків катастрофи. Для них встановлено певні пільги і компенсації.

Аварія на ЧАЕС 1986 р., яка за своїми масштабами стала національною трагедією України, вимагає зміни ставлення як, до оцінки впливу радіонуклідів чорнобильського викиду на природне середовище так і до комплексного аналізу впливу усіх чинників катастрофи на організм людини, навколишній тваринний та рослинний світ, водний та повітряний басейни.

Чим далі у часі віддаляється Чорнобильська катастрофа, тим більш проявляються зміни у стані природного середовища, ще більше питань на які потрібно дати вичерпні відповіді.

Шляхи розповсюдження радіонуклідів після катастрофи надзвичайно різноманітні і їх вплив на жителів України може суттєво відрізнятись від місця їх проживання. Нині ще відсутня класифікація радіаційно-забруднених територій за характером екологічних, природних та соціально-економічних чинників, які можуть діяти в комплексі з радіаційним. Це вимагає відпрацювання та реалізації широкого кола заходів захисту постраждалих.

Контрольні запитання

- 1. Розкрити сутність поняття екологічної безпеки?*
- 2. Як класифікують надзвичайні ситуації?*
- 3. Особливості правового і законодавчого забезпечення населення що постраждало внаслідок Чорнобильської катастрофи?*
- 4. Які заходи направлені на подолання негативного впливу радіації на навколишнє середовище, здоров'я людей?*
- 5. Правові основи постійного проживання населення та роль персоналу у зоні відчуження?*

Тема 9

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ І ОХОРОНИ ЛІСІВ, ТВАРИННОГО СВІТУ ТА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

ПЛАН

9.1. Лісове законодавства України.

9.2. Контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів.

9.3. Відповідальність за порушення лісового законодавства.

9.4. Законодавство України про охорону, використання і відтворення тваринного світу.

9.5. Права та обов'язки громадян при використанні об'єктів тваринного світу.

9.6. Охорона тваринного світу.

9.7. Контроль у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.

9.8. Право користування природно-заповідним фондом України.

9.1. Лісове законодавства України

Регулювання правових відносин з метою забезпечення підвищення продуктивності, охорони та відтворення лісів, посилення їх корисних властивостей, задоволення потреб суспільства у лісових ресурсах на основі їх науково обґрунтованого раціонального використання.

Право користування лісом – це сукупність правових норм, які регулюють порядок та умови раціональної та ефективної експлуатації лісів та земель державного лісового фонду, не покритих лісом, які знайшли відображення в Лісовому кодексі України від 21 січня 1994 р. Він складається з 10 розділів, 23 глав та 103 статей.

Суб'єктивне право користування лісом – встановлена і забезпечена законом можливість конкретних суб'єктів здійснювати безпосередню експлуатацію лісів і земель лісового фонду з метою діставати/видобувати їх корисні природні властивості.

Об'єктом права лісокористування служить частина лісового фонду або ділянка землі цього фонду, який надається в користування для конкретної цілі.

Лісовий фонд становлять усі ліси України, а також земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю, але надані для потреб лісового господарства.

Землі лісового фонду України діляться на **лісові** та **нелісові**.

Усі ліси є власністю держави. Від імені держави лісами розпоряджається Верховна Рада України, яка делегує свої повноваження місцевим органам влади, які в межах своєї компетенції

надають земельні ділянки лісового фонду у постійне або тимчасове користування.

Права та обов'язки постійних лісокористувачів визначено права та обов'язки лісокористувачів: забезпечити відтворення, охорону і підвищення родючості ґрунтів, забезпечувати охорону рідкісних видів рослин та тварин, рідкісних угруповань відповідно до природоохоронного законодавства.

Тимчасові лісокористувачі зобов'язані забезпечувати користування земельними ділянками лісового фонду відповідно до умов їх надання.

Права лісокористувачів охороняються законом і можуть бути обмежені лише у випадках, передбачених законодавчими актами.

Права постійного користування земельними ділянками лісового фонду припиняються у випадках і порядку, передбачених Земельним кодексом України.

Припинення права тимчасового користування земельними ділянками лісового фонду (ст. 22).

9.2. Контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів

Контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів полягає: в забезпеченні додержання всіма державними і громадськими органами, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами вимог лісового законодавства.

Державний контроль у галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів **здійснюють** Кабінет Міністрів України, Уряд Автономної Республіки Крим, Міністерство екології та природних ресурсів України та органи на місцях, спеціально уповноважені державні органи лісового господарства, місцеві органи державної виконавчої влади та інші органи відповідно до законодавства України.

Громадський контроль за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища.

Розміщення, проектування, будівництво і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що шкідливо впливають на стан і відтворення лісів.

Повинні передбачатися і здійснюватися заходи щодо усунення негативної дії шкідливих чинників впливу на ліси.

Визначення місць і погодження проектів будівництва підприємств, споруд та інших об'єктів, що шкідливо впливають на стан і відтворення лісів.

Визначення місць будівництва провадиться за погодженням з місцевими Радами, державними органами лісового господарства, охорони навколишнього природного середовища та іншими органами відповідно до законодавства України.

Проекти будівництва мають проходити ОВД та СЕО.

Надання права користування земельними ділянками лісового фонду для потреб мисливського господарства надаються користувачам відповідно до Закону України «Про тваринний світ».

Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду є наступною:

- Плата за використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду;
- Розмір плати за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду;
- Розподіл платежів за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду:

80 % – зараховується до держбюджету, 20 % – до обласних бюджетів. Ці платежі використовуються на виконання робіт щодо відтворення лісів, проведення лісогосподарських заходів та утримання лісів у належному санітарному стані.

Державний облік лісів та державний лісовий кадастр ведуться з метою ефективної організації охорони і захисту лісів, раціонального використання лісового фонду, відтворення лісів, здійснення систематичного контролю за якісними та кількісними змінами в лісовому фонді та ін.

9.3. Відповідальність за порушення лісового законодавства

Згідно зі ст. 98 Лісового кодексу України відповідальність за порушення лісового законодавства особи, винні у:

- незаконному вирубуванні та пошкодженні дерев і чагарників;
- знищенні або пошкодженні лісу внаслідок підпалу або недбалого поводження з вогнем;

- знищенні або пошкодженні лісу внаслідок його забруднення хімічними та радіоактивними речовинами, виробничими і побутовими відходами, стічними водами, іншими шкідливими речовинами, підтопленні, осушенні та інших видах шкідливого впливу;

- порушенні правил зберігання, транспортування та застосування засобів захисту лісу, стимуляторів росту, мінеральних добрив та інших препаратів;

- засміченні лісів побутовими відходами і покидьками;

- заготівлі лісових ресурсів засобами, що негативно впливають на стан і відтворення лісів;

- введенні в дію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, не забезпечених обладнанням, що запобігає негативному впливу на стан і відтворення лісів;

- знищенні або пошкодженні полезахисних лісових смуг, захисних лісових насаджень на смугах відводу автомобільних доріг, захисних лісових насаджень на смугах відводу залізниць та каналів та ін., несуть цивільну, кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

Самовільно зайняті земельні ділянки лісового фонду повертаються за їх належністю без відшкодування затрат, понесених за час незаконного користування ними.

Установи і громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну лісу внаслідок порушення лісового законодавства, у розмірах і порядку, визначених законодавством України.

Незаконно добута деревина та інші лісові ресурси підлягають вилученню.

9.4. Законодавство України про охорону, використання і відтворення тваринного світу

Правова охорона тваринного світу – сукупність правових норм та виникаючих на основі їх застосування правовідношень, направлених на здійснення заходів по збереженню тваринного світу, їх раціональне викорис-, тання та відтворення природних ресурсів, оздоровлення для задоволення екологічних, економічних, культурно-оздоровчих потреб суспільства в інтересах теперішнього та майбутніх поколінь.

Закон України «Про тваринний світ» від 3 березня 1993 року.

Завданням законодавства України про охорону, використання і відтворення тваринного світу є регулювання відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу, збереження та поліпшення середовища перебування диких тварин, забезпечення умов постійного існування всього видового і популяційного різноманіття тварин у стані природної волі, неволі чи напіввільних умовах.

Об'єктами тваринного світу як природний ресурс загальнодержавного значення є:

- хордові, в т. ч. хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та ін.) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та ін.) тварини в усьому їх видовому і популяційному різноманітті, що перебувають у стані природної волі;
- частини диких тварин (роги, шкіра та ін.);
- продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск та ін.);
- залишки викопних тварин.

Дикі тварини, що перебувають у стані природної волі, а також інші об'єкти тваринного світу, що перебувають у межах територіальних і внутрішніх морських вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, водойм, що знаходяться на території більш ніж однієї області, державних мисливських угідь, територій природно-заповідного фонду України і лісів державного значення, належать до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Об'єкти тваринного світу, а також місця їх токування, пинання, гніздових колоній птахів, постійних або тимчасових скупчень тварин, інші території, що є середовищем перебування об'єктів тваринного світу, підлягають охороні.

Суб'єктом права загальнодержавної власності на тваринний світ є держава в особі Верховної Ради України, яка може делегувати свої окремі повноваження власника тваринного світу органам державної виконавчої, влади в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.

Право колективної та приватної власності на окремі об'єкти тваринного світу. Дикі тварини та інші об'єкти тваринного світу, які, вилучені зі стану природної волі або природного середовища, можуть перебувати у колективній чи приватній власності. Законність

добуття у колективну або приватну власність об'єктів тваринного світу (крім добутих у порядку загального використання) повинна бути підтверджена відповідним документом. Не можуть передаватись у колективну або приватну власність об'єкти тваринного світу, що становлять особливу природоохоронну цінність, а також види тварин, занесені у Червону книгу України.

При господарській діяльності мають, додержуватися, такі основні вимоги та принципи:

- збереження умов існування видового і популяційного різноманіття тваринного світу в стані природної волі;
- недопустимість погіршення середовища перебування шляхів міграції та умов розмноження диких тварин;
- збереження цілісності природних угруповань тварин;
- додержання науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу, забезпечення невиснажливого використання диких тварин та їх відтворення;
- раціональне використання корисних властивостей і продуктів життєдіяльності диких тварин;
- платність за спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- регулювання чисельності тварин з метою охорони здоров'я населення і відвернення заподіяння шкоди природі та народному господарству;
- врахування висновків екологічної експертизи щодо народногосподарських об'єктів, які можуть вплинути на стан тваринного світу.

9.5. Права та обов'язки громадян при використанні об'єктів тваринного світу

Кожний громадянин має право:

- на загальне і спеціальне використання тваринного світу;
- мати у колективній або приватній власності окремі об'єкти тваринного світу;
- на компенсацію шкоди, завданої дикими тваринами.

Громадяни України зобов'язані:

- охороняти тваринний світ і середовище перебування диких тварин;

- сприяти відтворенню відновлюваних об'єктів тваринного світу;
- використовувати об'єкти тваринного світу відповідно до вимог природоохоронного законодавства.

Громадяни України мають й інші права та обов'язки, передбачені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», іншими актами законодавства.

Використання об'єктів тваринного світу здійснюється на праві власності і праві користування. Для задоволення життєво необхідних потреб (оздоровлення, рекреація та ін.) громадянам гарантується *право загального використання* тваринного світу безплатно, яке здійснюється без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища. До *спеціального використання* тваринного світу належать усі види користування тваринним світом (за винятком любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування), що здійснюється у ,х вилученням (добуванням, збиранням і таке інше) з природного середовища. Воно здійснюється лише за спеціальними дозволами.

Види використання об'єктів тваринного світу:

- мисливство;
- надання у користування мисливських угідь;
- полювання;
- рибальство;
- у наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях;
- з метою одержання продуктів їх життєдіяльності.

Користувачі мають право:

- у встановленому порядку здійснювати спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- власності на добути в законному порядку об'єкти тваринного світу і доходи від їх реалізації;
- оскаржувати у встановленому порядку рішення державних органів і посадових осіб, що порушують їх права на використання об'єктів тваринного світу.

Користувачі об'єктами тваринного світу зобов'язані:

- додержуватися встановлених правил, норм, лімітів і строків використання об'єктів тваринного світу;
- використовувати тваринний світ способами, що не допускають порушення цілісності природних угруповань;
- безперешкодно допускати до перевірки всіх об'єктів, де

утримуються, перероблюються та реалізуються об'єкти тваринного світу, представників органів державного контролю;

- раціонально використовувати об'єкти тваринного світу, не допускати погіршення екологічного стану середовища перебування тварин внаслідок власної діяльності, застосовувати природоохоронні технології під час здійснення виробничих процесів;

- проводити первинний облік чисельності і використання Диких тварин, вивчати їх стан та характеристики, де перебувають об'єкти тваринного світу;

- проводити комплексні заходи, спрямовані на відродження, в т. ч. штучне, диких тварин, збереження і поліпшення середовищ їх перебування;

- здійснювати заходи щодо виконання загальнодержавних, регіональних і місцевих екологічних програм з питань охорони тваринного світу та ін.

Право спеціального використання об'єктів тваринного світу припиняється у разі:

- закінчення строку, на який було надано дозвіл на використання;

- відпадання потреби у використанні або добровільна відмова від нього;

- припинення діяльності підприємств, установ, громадян, які використовували об'єкти тваринного світу;

- порушення порядку спеціального використання об'єктів тваринного світу та ін.

Припинення права спеціального використання здійснюється в порядку, визначеному законодавством України Про охорону навколишнього природного середовища.

Припинення права власності на об'єкти тваринного світу здійснюється у разі жорстокого поводження з дикими тваринами, заборони перебування у колективній або приватній власності окремих видів тваринного світу.

Гарантії та захист прав власників і користувачів об'єктами тваринного світу передбачаються природоохоронним законодавством України.

9.6. Охорона тваринного світу

Охорона тваринного світу включає систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення та раціональне використання об'єктів тваринного світу.

Охорона тваринного світу передбачає комплексний і підхід до вивчення стану, розробки і здійснення заходів щодо охорони та поліпшення всієї екологічної системи, в якій перебуває і складовою частиною якої є тваринний світ.

Забезпечення охорони тваринного світу шляхом:

- встановлення заборони та обмежень у використанні об'єктів тваринного світу;
- охорони середовища перебування, умов розмноження, шляхів міграції тварин;
- запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів та експлуатації транспортних засобів;
- обов'язковості урахування під час проведення екологічної експертизи впливу експортованих об'єктів на стан тваринного світу;
- погодження місць будівництва об'єктів, впровадження нової техніки, технології, матеріалів і речовин, цю впливають або можуть впливати на стан тваринного світу;
- охорони об'єктів тваринного світу на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України;
- охорони, відтворення і використання рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів, тварин;
- розведення в неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин;
- зоологічних колекцій;
- подання допомоги тваринам у разі їх захворювання або загрози загибелі під час стихійного лиха та надзвичайних ситуацій;
- охорони тварин під час застосування засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та, інших препаратів;
- обмеження або застосування на окремих територіях засобів захисту рослин, стимуляторів їх росту, мінеральних добрив та інших препаратів;
- переселення, акліматизації і схрещування тварин;
- охорони тваринного світу від шкідливого впливу продуктів біотехнології;

- урахування вимог охорони тваринного світу при встановленні екологічних нормативів;
- ввезення в Україну і вивезення за її межі об'єктів тваринного світу;
- обмеження прав власників і користувачів природних ресурсів в інтересах охорони, раціонального використання та відтворення тваринного світу.

9.7. Контроль у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу

Державний контроль у галузі охорони» використання і відтворення тваринного світу здійснюється Кабінетом Міністрів України, Міністерством екології, Природних ресурсів України та його органами на місцях місцевими органами державної виконавчої влади іншими державними органами, а також органами місцевого самоврядування.

Громадський контроль у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища.

Компетенція спеціально уповноважених державних органів щодо контролю у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу.

Міністерство екології та природних ресурсів має право:

- координувати роботу інших спеціально уповноважених органів державної виконавчої влади в галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу та здійснювати контроль за діяльністю підприємств, установ, організацій і громадян у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу;
- контролювати додержання встановленого порядку обліку тварин та обліку їх використання;
- вимагати від фізичних та юридичних осіб усунення порушень законодавства у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу;
- припиняти у встановленому порядку використання об'єктів тваринного світу, яке ведеться з порушенням законодавства;
- у встановленому порядку зупиняти тимчасово роботи, під час проведення яких порушуються правила, норми та інші вимоги щодо

охорони і використання тваринного світу, середовища перебування, умов розмноження і шляхів міграції тварин, до усунення порушень;

- припиняти незаконні дії або анулювати дозволи та встановлювати обмеження на добування, всі види використання, утримання, реалізацію, вивезення з України і ввезення на її територію диких тварин;

- здійснювати контроль за торгівлею мисливськими трофеями і виготовленням виробів з них;

- подавати позови про відшкодування збитків втрат, заподіяних підприємствами, установами, організаціями та громадянами внаслідок порушення законодавства про охорону, використання і відтворення тваринного світу.

9.8. Право користування природно-заповідним фондом України

Поняття і правова класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні (Закон України від 21 вересня 2000 року «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України в 2000–2015 роки», Закон України від 24 червня 2004 року «Про екологічну мережу України», а також Закон України від 6 червня 1992 року «Про природно-заповідний фонд України») визначають правові основи організації, охорони, ефективного використання і відтворення заповідників та інших природних комплексів, поняття і правову класифікацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду.

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. За законодавством природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Фонд розглядається як складова частина світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

До природно-заповідного фонду України належать: природні території та об'єкти (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища); штучно створені об'єкти, (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Території та об'єкти природно-заповідного фонду, найважливіші об'єкти екологічної мережі, яка являє собою єдину територіальну систему, що утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного та рослинного світу, генетичного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні.

Заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва залежно від їх екологічної і наукової цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення. При цьому заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні. Серед пам'яток природи розрізняються комплексні, ботанічні, зоологічні, гідрологічні та геологічні.

За соціально-екологічним значенням заповідування поділяється на два види: *природне та освітньо-виховне*. Природне заповідування має такі організаційно-правові форми: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, а освітньо-виховне – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Освітньо-виховне природне заповідування відрізняється від історико-культурного або архітектурного заповідування. Об'єктами охорони останнього є не природні, а меморіальні, історичні або архітектурні пам'ятки, пов'язані з іменами відомих діячів (наприклад, Канівський заповідник, де знаходиться могила Т. Г. Шевченка).

Основні завдання *природних заповідників* – збереження природних комплексів та об'єктів на їх території, проведення наукових

досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їх основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і фахівців у галузі охорони навколишнього природного середовища та заповідної справи.

Біосферні заповідники – це природоохоронні, науково-дослідні установи міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічних моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Національні природні парки – це природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів і об'єкти, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Регіональні ландшафтні парки – це природоохоронні, рекреаційні установи місцевого чи регіонального значення, створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також для забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи окремих компонентів.

Пам'ятки природи – окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, для збереження їх у природному стані.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи. Ботанічні сади загальнодержавного значення є науково-дослідними природоохоронними установами. Ботанічним

садам місцевого значення в установленому порядку може бути надано статус науково-дослідної установи.

Для збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання створюються **дендрологічні парки**. Дендрологічні Парки загальнодержавного значення – науково-дослідні природоохоронні установи. Дендрологічним паркам місцевого значення може бути надано статус науково-дослідної установи.

Зоологічні парки створюються для організації освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення в неволі. Зоологічні парки загальнодержавного значення є природоохоронними культурно-освітніми установами.

Парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва оголошуються найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва з метою їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами. На їх території можуть проводитися наукові дослідження.

Рішення про створення та відведення земельних ділянок природним заповідникам, національним природним паркам, а також щодо інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення приймаються Президентом України. Рішення про створення біосферних заповідників приймаються Президентом України після вирішення цього питання відповідно до міжнародних угод. Питання про організацію чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та встановлення охоронних зон, територій та об'єктів природно-заповідного фонду вирішується обласними, міськими (міст республіканського підпорядкування) радами.

Загальна характеристика права користування природно-заповідним фондом. Закон «Про природно-заповідний фонд України» не має спеціального розділу про користування природними територіями та об'єктами цього фонду. Тому воно регулюється окремими нормами даного Закону, а також Земельним, Водним,

Лісовим кодексами, Кодексом про надра, Законом «Про тваринний світ», іншими законами та підзаконними актами.

Території та об'єкти цього фонду використовуються з дотриманням вимог, встановлених чинним законодавством, у природоохоронних, науково-дослідних, освітньо-виховних, оздоровчих та інших рекреаційних цілях, а також для потреб моніторингу навколишнього середовища. Наведені основні види використання, а також заготівля деревини, лікарських та інших рослин, їх плодів, сіна, випасання худоби, мисливство, рибальство та інші види використання природно-заповідного фонду можуть здійснюватися лише за умови, що така діяльність не суперечить цільовому призначенню його територій та об'єктів, встановленим вимогам щодо охорони, відтворення та використання їх природних комплексів і окремих об'єктів.

Право користування природними об'єктами кожного природного або біосферного заповідника, національного природного парку, регіонального ландшафтного парку, заказника, ботанічного саду, дендрологічного та зоологічного парків, парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва більш детально визначається у відповідних положеннях, які розробляються і затверджуються Мінекології України, щодо територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення. А для територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення – місцевими органами цього Міністерства.

Порядок відведення і використання земельних ділянок природним і біосферним заповідникам, національним природним паркам, регіональним ландшафтним паркам, ботанічним садам, дендрологічним паркам, зоологічним паркам, а також видачі документів на право користування землею визначається Земельним кодексом України.

Заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва та інші території і об'єкти природно-заповідного фонду, що створюються без вилучення земельних ділянок, які вони займають, передаються під охорону підприємствам, установам, організаціям і громадянам органами Мінекології України з оформленням охоронного зобов'язання.

Загальною ознакою права користування природно-заповідним фондом є те, що за своїм характером це право обмежене тими вимогами, які встановлені щодо охорони та відтворення його природних комплексів та об'єктів.

Участь у реалізації державної політики у сфері збереження та невиснажливого використання природно-заповідного фонду, відтворення його природних комплексів та об'єктів у межах своєї компетенції бере Державна служба заповідної справи, яка входить до складу Міністерства охорони навколишнього природного середовища і йому підпорядкована. Положення про цю службу затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2001 р.

Особливості природокористування в заповідниках. На території природних заповідників законом забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти. Усілякі види користування, що порушують природні комплекси заповідників або загрожують збереженню природних об'єктів, які мають особливу наукову чи культурну цінність, припиняються як на території заповідника, так і в межах установлених навколо нього охоронних зон. Забороняється, зокрема, надання земельних ділянок для будівництва споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю заповідників, розведення вогнищ, влаштування місць відпочинку населення, стоянки транспорту та ін. Забороняються також усі види лісокористування, заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння, очерету, випасання худоби, вилов і знищення звірів і птахів, порушення умов їх оселення, гніздування, інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів заповідника. Не допускається мисливство, рибальство, інтродукція нових видів тварин і рослин, проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємність угідь, збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком необхідних для здійснення наукових досліджень.

Усі види природокористування на території природного заповідника здійснюються згідно з нормами Земельного, Водного, Лісового кодексів, Кодексу про надра України, Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та ін.

Проекти організації території природних заповідників та охорони їх природних комплексів, які передбачають відповідні види природокористування, розробляються спеціалізованими проектними організаціями і затверджуються Мінекобезпеки. У випадку термінової

необхідності за клопотанням науково-технічної ради природного заповідника з дозволу цього міністерства на території природного заповідника можуть проводитися також інші види природокористування, не передбачені Проектом організації території природного заповідника.

Особливості охорони природно-заповідного фонду. Особливість організації охорони природних біосферних заповідників, національних парків, регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків загальнодержавного значення становить те, що ця діяльність покладається на спеціальні служби охорони, які створюються в складі адміністрації заповідних територій зазначених категорій.

Охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій покладається на підприємства, установи та організації, у віданні яких вони перебувають. У разі необхідності їх охорона може покладатися на адміністрації розташованих поблизу природних та біосферних заповідників, національних і регіональних парків (ст. 60 Закону «Про природно-заповідний фонд України»).

До складу служб охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду входять керівники адміністрацій природних і біосферних заповідників, національних природних і регіональних ландшафтних парків, ботанічних садів, дендрологічних та зоологічних парків загальнодержавного значення, працівники охорони, а також інших підрозділів.

Працівники служб охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду мають право перевіряти у громадян і службових осіб посвідчення на перебування і використання природних ресурсів та іншу діяльність у межах відповідних територій та об'єктів природно-заповідного фонду; вилучати у порушників предмети та знаряддя незаконного використання природних об'єктів; проводити особистий огляд осіб, речей, транспортних засобів та перевірку знарядь і продукції, одержаної в результаті природокористування; безперешкодно відвідувати підприємства установи, організації, судна та інші транспортні засоби в межах відповідних територій, об'єктів природно-заповідного фонду, їх охоронних зон для перевірки дотримання законодавства про природокористування, давати обов'язкові для виконання приписи з метою усунення порушень, виявлених у межах територій та об'єктів цього фонду; складати протоколи про порушення

вимог законодавства, надсилати їх відповідним органам для притягнення винних осіб до відповідальності.

Особливості правової охорони права користування територіями та об'єктами природно-заповідного фонду полягають в установленні заповідного режиму щодо використання їх корисних властивостей, обмеженні прав і розширенні обов'язків відповідних суб'єктів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності (землевпорядкування, лісовпорядкування та ін.), захисті цього режиму, а також законних прав та інтересів природокористувачів шляхом встановлення підвищеної відповідальності за правопорушення, а також за знищення та пошкодження заповідних природних комплексів та об'єктів.

Порушення порядку та правил раціонального використання об'єктів природно-заповідного фонду можуть полягати в нецільовому їх використанні; порушенні вимог проектів створення та організації територій природно-заповідного фонду, здійсненні в межах цього фонду та його охоронних зон забороненої господарської діяльності або діяльності без попереднього проведення екологічної експертизи чи з порушенням її висновків; невжитті заходів щодо попередження і ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на території та об'єкти природно-заповідного фонду; порушенні строків і порядку розгляду клопотань про надання територій та об'єктів природно-заповідного фонду в користування; самовільному зайнятті земельних ділянок та інших об'єктів цього фонду, їх псуванні, забрудненні, пошкодженні, знищенні; несвоєчасному поверненні тимчасово зайнятих об'єктів і територій цього фонду або не приведенні їх у стан, придатний для використання за призначенням; в спорудженні і експлуатації виробничо-господарських об'єктів і здійсненні іншої господарської діяльності, що не відповідає цільовому призначенню природно-заповідного фонду; в порушенні вимог наданих дозволів на використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду; самовільній зміні меж, відведенні територій та об'єктів природно-заповідного фонду для інших потреб та ін.

Особливість відповідальності за порушення права природокористування територіями та об'єктами природно-заповідного фонду полягає в установленні більш суворих майнових, адміністративних та кримінальних санкцій за наведені вище порушення права користування. Так, розміри шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про природно-заповідний фонд, визначаються на основі

кадастрової еколого-економічної оцінки включених до його складу територій та об'єктів, що проводиться відповідно до Закону «Про природно-заповідний фонд України» та спеціальних такс, які затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Адміністративна відповідальність за використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду для господарських цілей, за порушення режиму, встановленого на заповідній території або для охорони пам'яток природи, а також за порушення порядку користування тваринним світом у заповідниках і в інших територіях, що підлягають охороні, передбачена ст. 91 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Порядок притягнення до адміністративної відповідальності за порушення правил охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також правил користування тваринним світом у заповідниках та в межах інших територій, що підлягають охороні, регулюється статтями 218, 219, 254-257 КпАП України.

Кримінальне законодавство України встановлює відповідальність за порушення правил охорони природно-заповідних об'єктів і комплексів. Так, за порушення встановлених правил охорони надр, незаконну порубку дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, порушення правил полювання та незаконне полювання, вчинені на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, відповідні кримінально-правові норми передбачають кримінальну відповідальність незалежно від заподіяної шкоди (статті 240, 246, 248 Кримінального кодексу України).

Стаття 252 КК України встановлює відповідальність винних осіб за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду.

Контрольні запитання

- 1. Сформулюйте поняття лісового права і лісового законодавства.*
- 2. Назвіть права та обов'язки лісокористувачів.*
- 3. У чому полягає суть права використання лісових ресурсів?*
- 4. Яка існує в чинному праві відповідальність за порушення лісового законодавства.*
- 5. Вкажіть, як діє сьогодні Законодавство України про охорону тваринного світу?*

6. Вкажіть права та обов'язки користувачів об'єктами тваринного світу.

7. Як забезпечується охорона тваринного світу?

8. Яка існує відповідальність за порушення законодавства про охорону тваринного світу?

9. Поняття і правова класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду?

10. Загальна характеристика права користування природно-заповідним фондом?

11. Які особливості природокористування в заповідниках?

12. Правове забезпечення ефективності природокористування природно-заповідним фондом?

13. Порядок надання дозволів на користування об'єктами природно-заповідного фонду?

14. Які особливості охорони природно-заповідного фонду?

Тема 10

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ І НАДР ПЛАН

10.1. Правова охорона земель.

10.2. Державні органи регулюючі охорону земель.

10.3. Правове регулювання охорони та використання надр.

10.1. Правова охорона земель

Усі природні ресурси в єдиному біогеоценозі пов'язані між собою, але центральною, цементуючою ланкою є земля, яка виступає перш за все як територіальна база. Саме завдяки цьому фактору вона має безпосередній зв'язок з усіма іншими природними ресурсами: надрами, рослинним світом, водами та ін.

Правова охорона земель являє собою систему врегульованих нормами права організаційних, економічних та інших спеціальних відносин щодо забезпечення:

- раціонального використання земельного фонду країни;
- запобігання необґрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обороту;
- захисту земель від шкідливих антропогенних виливів;

- відтворення та підвищення родючості ґрунтів,
- продуктивності земель лісового фонду;
- забезпечення особливого правового режиму земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Земельний кодекс України присвячує охороні земель спеціальний розділ, правові приписи якого знайшли свій розвиток та реалізацію в Законі України Про охорону земель.

Законом визначено:

- основні поняття і терміни у сфері охорони земель;
- принципи державної політики;
- повноваження органів державної влади і органів місцевого самоврядування в галузі охорони земель;
- органи, які здійснюють регулювання в галузі охорони земель;
- порядок контролю у галузі охорони земель;
- систему заходів у галузі охорони земель.

10.2. Державні органи регулюючі охорону земель

Органи, які здійснюють регулювання в галузі охорони земель:

- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- місцеві державні адміністрації;
- органи місцевого самоврядування;
- спеціально уповноважені центральні органи виконавчої влади в галузі охорони земель що забезпечують формування, реалізують державну політику у сфері земельних відносин та у сфері охорони навколишнього природного середовища, реалізують державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі та охорони навколишнього природного середовища.

До повноважень Верховної Ради України належать:

- визначення засад державної політики в галузі використання та охорони земель;
- затвердження загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель.

До повноважень обласних рад належать:

- забезпечення реалізації державної політики щодо використання та охорони земель;

– участь у реалізації загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель на відповідній території;

– затвердження та участь у реалізації регіональних програм щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів.

До повноважень районних рад на території району належать:

– забезпечення реалізації державної політики щодо використання та охорони земель;

– участь у реалізації регіональних програм щодо використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів;

– координація діяльності центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, на територіальному рівні;

– організація землеустрою та затвердження документації із землеустрою щодо охорони земель відповідно до закону.

Повноваження районних у містах рад визначають міські ради.

До повноважень сільських, селищних, міських рад належать:

– розробка, затвердження і реалізація цільових програм та документації із землеустрою щодо охорони земель відповідно до закону;

– установлення обмежень (обтяжень) у використанні, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами в разі порушення ними вимог законодавства в галузі охорони земель;

– здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності;

– економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель відповідно до закону.

До повноважень Кабінету Міністрів України належать:

– реалізація державної політики в галузі використання та охорони земель;

– розроблення і забезпечення виконання загальнодержавних програм використання та охорони земель;

– розробка і затвердження в межах своїх повноважень нормативно-правових актів у галузі охорони земель;

– установлення порядку проведення моніторингу земель;

– координація діяльності органів виконавчої влади в галузі охорони земель.

До повноважень місцевих державних адміністрацій належать:

- забезпечення реалізації державної політики щодо використання та охорони земель;
- участь у розробленні та забезпеченні виконання загальнодержавних і регіональних (республіканських) програм у галузі використання та охорони земель;
- здійснення контролю за використанням коштів, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, пов'язаних з вилученням (викупом) земельних ділянок;
- координація здійснення державного контролю за використанням та охороною земель;
- економічне стимулювання раціонального використання та охорони земель відповідно до закону;
- установлення обмежень (обтяжень) у використанні, тимчасова заборона (зупинення) чи припинення використання земельної ділянки громадянами та юридичними особами в разі порушення ними вимог законодавства в галузі охорони земель.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин, належать:

- розроблення загальнодержавних і регіональних програм відтворення родючості ґрунтів;
- забезпечення формування державної політики з використання та охорони земель;
- організація розроблення в установленому законом порядку стандартів, норм і правил з охорони та підвищення родючості ґрунтів;
- розроблення рекомендацій та заходів щодо забезпечення родючості ґрунтів і застосування агрохімікатів;
- розроблення механізмів економічного стимулювання впровадження заходів щодо використання та охорони земель і підвищення родючості ґрунтів;
- затвердження порядку здійснення державного нагляду і контролю за дотриманням законодавства про пестициди та агрохімікати в галузі рослинництва;
- затвердження порядку одержання документів, матеріалів та іншої інформації, необхідної для здійснення державного контролю над використанням і охороною земель;
- затвердження методичних рекомендацій для сільськогосподарських підприємств будь-якої форми власності з

питань використання та охорони земель сільськогосподарського призначення, впровадження новітніх ресурсоенергоощадних технологій та сучасних технічних засобів і обладнання.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, належать:

– участь у реалізації загальнодержавних і регіональних програм охорони земель;

– здійснення моніторингу та охорони земель;

– забезпечення проведення моніторингу ґрунтів та агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення;

– забезпечення здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель;

– впровадження рекомендацій та заходів щодо забезпечення родючості ґрунтів і застосування агрохімікатів;

– забезпечення підготовки та здійснення організаційних, економічних, екологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання та охорону земель, їх захист від шкідливого антропогенного впливу, дотримання режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, інших територій та об'єктів екомережі;

– здійснення заходів щодо вдосконалення порядку ведення обліку і підготовки звітності з регулювання земельних відносин, використання та охорони земель, формування екомережі.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі, належать здійснення державного контролю щодо використання та охорони земель за:

– веденням державного обліку і реєстрації земель, достовірністю інформації про наявність та використання земель;

– виконанням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту під час проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, пов'язаних із порушенням ґрунтового покриву, своєчасного проведення рекультивації порушених земель в обсягах, передбачених робочим проектом землеустрою;

– дотриманням правил, встановленого режиму експлуатації протиерозійних, гідротехнічних споруд, збереженням захисних насаджень і межових знаків;

– розміщенням, проектуванням, будівництвом та введенням у дію об'єктів, які негативно впливають або можуть негативно вплинути на стан земель;

– здійсненням заходів, передбачених робочими проектами землеустрою, стосовно захисту земель від водної і вітрової ерозії, селів, підтоплення, заболочення, засолення, солонцювання, висушування, ущільнення та інших процесів, що призводять до погіршення стану земель, а також щодо недопущення власниками та користувачами земельних ділянок псування земель шляхом їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, заростання чагарниками, дрібноліссям та бур'янами.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, належать:

– участь у розробленні загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель;

– участь у підготовці нормативно-правових актів у галузі охорони земель.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, належать:

– участь у реалізації загальнодержавних і регіональних програм використання та охорони земель;

– погодження проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок;

– визначення переліку земель, на яких застосовується обмеження щодо вирощування генетично модифікованих сортів рослин;

– участь у здійсненні природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель;

– участь у розробленні та здійсненні заходів щодо економічного стимулювання використання та охорони земель;

– здійснення міжнародного співробітництва з питань охорони земель.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, належать:

- здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням законодавства про використання та охорону земель щодо:
  - консервації деградованих і малопродуктивних земель;
  - збереження водно-болотних угідь;
  - виконання екологічних вимог при наданні у власність і користування, у тому числі в оренду, земельних ділянок;
  - здійснення заходів щодо запобігання забрудненню земель хімічними і радіоактивними речовинами, відходами, стічними водами;
  - дотримання режиму використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, а також територій, що підлягають особливій охороні;
  - дотримання екологічних нормативів з питань використання та охорони земель;
  - установлення та використання водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також щодо дотримання режиму використання їх територій;
  - ведення будівельних, днопоглиблювальних робіт, видобування піску і гравію, прокладення кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду;
  - звернення до адміністративного суду щодо застосування заходів реагування у вигляді обмеження чи зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форм власності відповідно до закону, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону земель;
  - подання позовів про відшкодування шкоди і втрат, заподіяних внаслідок порушення законодавства України про охорону земель.

Відповідальність згідно із законом несуть юридичні і фізичні особи, винні в порушенні законодавства України про охорону земель. Застосування заходів дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від відшкодування шкоди, заподіяної земельним ресурсам. Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства України про охорону земель, підлягає відшкодуванню в повному обсязі.

10.3. Правове регулювання охорони та використання надр

Правове регулювання охорони та використання надр здійснюється згідно з Кодексом України Про надра.

До відання Верховної Ради України у сфері регулювання гірничих відносин належить:

- законодавче регулювання гірничих відносин;
- визначення основних напрямів державної політики у галузі геологічного вивчення, використання і охорони надр.

До відання Кабінету Міністрів України у галузі охорони надр належить:

- реалізація державної політики у сфері регулювання гірничих відносин;
- здійснення державного контролю за охороною надр, а також за утворенням та використанням техногенних родовищ;
- визначення порядку діяльності органів виконавчої влади в галузі охорони надр, координація їх діяльності;
- забезпечення розробки загальнодержавних та регіональних програм у охорони надр;
- визначення темпів використання мінерально-сировинної бази;
- визначення порядку їх охорони, розробки і затвердження відповідних стандартів, норм і правил;
- встановлення збору за видачу спеціальних дозволів на користування надрами;
- організація державної експертизи;
- вирішення питань використання надр для складування і захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин.

До компетенції обласних рад належить:

- надання надр у користування для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення;
- розроблення, затвердження та виконання місцевих програм раціонального використання і охорони надр;
- оголошення геологічних об'єктів, що становлять наукову або культурну цінність, об'єктами природно-заповідного фонду місцевого значення;
- припинення права на користування ділянкою надр;
- здійснення контролю за охороною надр.

До відання сільських, селищних, міських та районних рад на їх території належить:

- погодження надання надр у користування з метою геологічного вивчення, розробки родовищ корисних копалин місцевого значення;
- реалізація місцевих програм раціонального використання та охорони надр;
- обмеження діяльності підприємств, установ, організацій і громадян у випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом;
- здійснення контролю за охороною надр.

Державне управління у галузі охорони надр здійснюють:

- Кабінет Міністрів України;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці;
- місцеві органи виконавчої влади.

Органи, що здійснюють державне управління у галузі охорони надр, зобов'язані надавати та публікувати інформацію про стан геологічного вивчення, використання і охорони надр в обсязі, необхідному для забезпечення прозорості у видобувних галузях.

Громадяни та їх об'єднання мають право на участь у розробленні та здійсненні заходів з питань раціонального використання та охорони надр, які здійснюють органи виконавчої влади, та органи місцевого самоврядування.

Користувачі надр мають право:

- здійснювати на наданій їм ділянці надр геологічне вивчення, комплексну розробку родовищ корисних копалин згідно з умовами спеціального дозволу.

Користувачі надр зобов'язані:

- використовувати надра відповідно до цілей, для яких їх було надано;
- забезпечувати раціональне, комплексне використання та охорону надр;
- забезпечувати безпеку людей, майна та навколишнього природного середовища;

– приводити земельні ділянки, порушені при користуванні надрами, в стан, придатний для подальшого їх використання у суспільному виробництві;

– надавати та оприлюднювати інформацію про загальнодержавні та місцеві податки і збори, інші платежі, а також про виробничу (господарську) діяльність.

Право користування надрами припиняється у якщо користування надрами з застосуванням методів і способів, що негативно впливають на стан надр, призводять до забруднення навколишнього природного середовища або шкідливих наслідків для здоров'я населення.

Право користування надрами припиняється органом, який надав надра у користування, у разі незгоди користувачів, – у судовому порядку.

Основними вимогами в галузі охорони надр є:

– забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр;

– додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами;

– раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;

– недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд;

– охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку;

– запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей;

– запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод.

Забороняється проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові.

Рідкісні геологічні відслонення, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність, **можуть бути оголошені об'єктами природно-заповідного фонду.**

У разі виявлення при користуванні надрами рідкісних геологічних відшарувань і мінералогічних утворень, метеоритів, палеонтологічних, археологічних та інших об'єктів, що становлять інтерес для науки і культури, користувачі надр зобов'язані зупинити роботи на відповідній ділянці і повідомити про це заінтересовані державні органи.

Порушення законодавства про надра тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність.

Відповідальність за порушення законодавства про надра несуть особи, винні у:

- самовільному користуванні надрами;
- порушенні норм, правил і вимог щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр;
- вибіркового виробленні багатих ділянок родовищ, що призводить до наднормативних втрат запасів корисних копалин;
- наднормативних втратах і погіршенні якості корисних копалин при їх видобуванні;
- пошкодженнях родовищ корисних копалин, які виключають повністю або суттєво обмежують можливість їх подальшої експлуатації;
- порушенні встановленого порядку забудови площ залягання корисних копалин;
- невиконанні правил охорони надр та вимог щодо безпеки людей, майна і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами;
- знищенні або пошкодженні геологічних об'єктів, що становлять особливу наукову і культурну цінність; невиконанні вимог щодо приведення гірничих виробок і свердловин, які ліквідовано або законсервовано, в стан, який гарантує безпеку людей, а також вимог щодо збереження родовищ, гірничих виробок і свердловин на час консервації.

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати збитки, завдані внаслідок порушень законодавства про надра.

Контрольні запитання

1. Особливості правової охорони земель?
2. Які державні органи регулюють охорону земель?
3. Особливості правового регулювання охорони та використання надр?

Тема 11 ПРАВОВА ОХОРОНА, ВИКОРИСТАННЯ Й ВІДТВОРЕННЯ ВОД ПЛАН

- 11.1. Поняття правової охорони вод.
- 11.2. Компетенції органів влади у галузі охорони вод.
- 11.3. Види водокористувачів, їх права та обов'язки.

11.1. Поняття правової охорони вод

Під *правовою охороною вод* розуміють закріплену в законодавстві систему державних та суспільних заходів, спрямовану на запобігання забрудненню, засміченню, вичерпанню вод та організацію раціонального використання водних ресурсів для задоволення потреб народного господарства і забезпечення матеріальних, екологічних і культурно-оздоровчих інтересів населення, а також на ліквідацію негативних явищ і поліпшення стану вод.

Перелік основних водоохоронних заходів міститься у *Водному кодексі України*, який містить усі основні заходи, що виправдали себе на практиці.

До основних водоохоронних заходів віднесені:

- утворення водоохоронних зон;
- прибережних захисних смуг;
- зон санітарної охорони;
- смуг відведення, берегових смуг водних шляхів;
- обмеження господарської діяльності в прибережних захисних смугах навколо водойом та на островах.

На охорону водних ресурсів спрямовані і деякі заборонні приписи:

– заборона введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан води;

– заборона скидання у водні об'єкти відходів і сміття;

– заборона підприємствам і громадянам забруднювати, засмічувати поверхні водозаборів, льодового покриву водойм, а також морів.

Заходи запобіжного характеру:

– охорона підземних вод, водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних;

– запобігання забрудненню вод добривами і хімічними засобами захисту рослин;

– розробка умов розміщення, проектування, будівництва, реконструкції підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод та на стан рибогосподарських водних об'єктів;

– охорона внутрішніх морських вод та територіального моря.

Комплекс заходів, спрямованих на запобігання шкідливим діям вод та аваріям на водних об'єктах і ліквідацію їх наслідків:

– залуження та створення лісонасаджень на прибережних захисних смугах, схилах;

– будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, земляних валів, водоскидів, захисних дамб;

– спорудження дренажу.

Завданням водного законодавства є:

– регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження, науково обгрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки,

– відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання,

– запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків,

– поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування.

Води (водні об'єкти) є виключно власністю Українського народу і надаються тільки у користування.

Український народ здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, місцеві ради.

11.2. Компетенції органів влади у галузі охорони вод

До відання Верховної Ради України в галузі регулювання водних відносин *належить*:

- законодавче регулювання водних відносин та визначення основних напрямів державної політики в цій галузі;
- розпорядження водним фондом України;
- затвердження загальнодержавних, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

До компетенції обласних рад у галузі регулювання водних відносин на їх території *належить*:

- забезпечення реалізації державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- погодження державних цільових, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, участь у їх виконанні;
- розроблення, затвердження та виконання регіональних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- видача дозволів на спеціальне водокористування;
- координація діяльності районних і міських рад з використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- затвердження проектів зон санітарної охорони господарсько-питних водозаборів;
- прийняття у встановленому порядку рішень про віднесення водних об'єктів місцевого значення до об'єктів природно-заповідного фонду чи відповідних категорій особливої охорони;
- встановлення правил користування маломірними суднами на водних об'єктах;
- встановлення у разі потреби більш суворих, ніж у цілому на території України, нормативів якості води у водних об'єктах місцевого значення;
- обмеження, тимчасова заборона (зупинення) діяльності підприємств, установ і організацій у разі порушення ними вимог водного законодавства;
- організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, із залученням підприємств, установ і організацій в порядку, передбаченому законодавством;

– прийняття за погодженням з державними органами охорони здоров'я та охорони навколишнього природного середовища під час виникнення аварійних ситуацій рішень про скидання стічних вод з накопичувачів у водні об'єкти, якщо це не призведе до перевищення нормативів екологічної безпеки водокористування;

– організація інформування населення про стан водних об'єктів, його зміну та здійснення водоохоронних заходів;

– здійснення контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів.

До відання районних рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить:

– координація роботи сільських, селищних, міських (міст районного підпорядкування) рад під час проведення ними міжтериторіальних водогосподарських і водоохоронних заходів та подання їм відповідної методичної допомоги;

– організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, залучення у встановленому порядку до цієї роботи підприємств, установ і організацій;

– організація роботи по винесенню в природу та влаштуванню прибережних захисних смуг вздовж річок, морів та навколо водойм;

– внесення у встановленому порядку пропозицій щодо оголошення водних об'єктів об'єктами природно-заповідного фонду до обласних рад;

– обмеження, тимчасова заборона (зупинення) діяльності підприємств та інших об'єктів у разі порушення ними вимог водного законодавства в межах своєї компетенції;

– встановлення правил загального водокористування;

– здійснення контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

– організація інформування населення про стан водних об'єктів, про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про заходи, що вживаються для поліпшення стану вод.

До відання сільських, селищних, міських та районних у містах рад у галузі регулювання водних відносин на їх території належить:

– здійснення заходів щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

– контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

– встановлення правил загального користування водними об'єктами;

– обмеження, тимчасова заборона (зупинення) діяльності підприємств та інших об'єктів в разі порушення ними вимог водного законодавства в межах своєї компетенції;

– організація роботи, пов'язаної з ліквідацією наслідків аварій та стихійного лиха, погіршенням якості вод або їх шкідливою дією, залучення у встановленому порядку до цієї роботи підприємств, установ і організацій;

– організація інформування населення про стан водних об'єктів, а також про надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей, та про заходи, що вживаються для поліпшення стану вод.

Громадяни та їх об'єднання мають право:

– брати участь у розгляді питань, пов'язаних з використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

– виконувати роботи із використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів за власні кошти та за добровільною участю членів об'єднань громадян;

– брати участь у проведенні перевірок виконання водокористувачами водоохоронних правил і заходів та вносити пропозиції з цих питань;

– проводити громадську екологічну експертизу, обнародувати її результати і передавати їх органам, уповноваженим приймати рішення щодо розміщення, проектування та будівництва нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів;

– здійснювати громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;

– одержувати у встановленому порядку інформацію про стан водних об'єктів, джерела забруднення та використання вод, про плани і заходи щодо використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

– подавати до суду позови про відшкодування збитків, заподіяних державі і громадянам внаслідок забруднення, засмічення та вичерпання вод.

Державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюють:

- Кабінет Міністрів України;
- сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи;
- районні, обласні ради;
- органи виконавчої влади.

До відання Кабінету Міністрів України належить:

- реалізація державної політики у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
  - розпорядження внутрішніми морськими водами, територіальним морем, а також акваторією морських портів;
  - здійснення державного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів;
  - визначення пріоритетів водокористування;
  - забезпечення розробки державних, цільових, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
  - визначення порядку діяльності органів виконавчої влади у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів, координація їх діяльності;
  - встановлення порядку видачі дозволів на спеціальне водокористування, днопоглиблювальні роботи, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду, а також порядку розроблення та затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та переліку забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується, розроблення та затвердження критеріїв оцінки забруднення підземних горизонтів водних об'єктів;
  - прийняття у разі виникнення аварійних ситуацій рішень про скиди стічних вод з накопичувачів у водні об'єкти, якщо вони призводять до перевищення гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у цих об'єктах;
  - організація і координація робіт, пов'язаних з попередженням та ліквідацією наслідків аварій, стихійного лиха, шкідливої дії вод або погіршенням якості водних ресурсів;
  - прийняття рішень про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними вимог водного законодавства;
  - затвердження проектів зон санітарної охорони господарсько-питних водозаборів, які забезпечують водопостачання території більш як однієї області;

- керівництво зовнішніми зв'язками України в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- відведення акваторій морських портів.

До відання центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища належить:

- забезпечення формування державної політики у сфері охорони та відтворення вод, раціонального використання водних ресурсів;
- розроблення державних цільових, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- розробка і затвердження нормативів і правил, участь у розробці стандартів щодо регулювання використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів в межах своєї компетенції;
- здійснення міжнародного співробітництва з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

До компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища належить:

- реалізація державної політики у сфері охорони та відтворення вод (поверхневих, підземних, морських), раціонального використання водних ресурсів;
- участь у реалізації державних цільових, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- організація та здійснення державного моніторингу вод;
- здійснення державної екологічної експертизи;
- видача, анулювання, здійснення переоформлення та видача дублікатів дозволів на проведення робіт на землях водного фонду у межах прибережних захисних смуг уздовж морів, морських заток і лиманів, у внутрішніх морських водах, лиманах і територіальному морі;
- розроблення і запровадження організаційно-економічних заходів щодо забезпечення охорони і використання вод та відтворення водних ресурсів.

До компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони і раціонального використання вод та відтворення водних ресурсів належить:

– здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про охорону і раціональне використання вод та відтворення водних ресурсів;

– прийняття у встановленому порядку рішення про обмеження, тимчасову заборону (зупинення) діяльності підприємств, установ, організацій і об'єктів у разі порушення ними вимог водного законодавства.

До відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері розвитку водного господарства належить:

– реалізація державної політики у сфері розвитку водного господарства і меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;

– розробка і встановлення режимів роботи водосховищ комплексного призначення, водогосподарських систем і каналів, затвердження правил їх експлуатації;

– розробка та участь у реалізації державних, цільових, міждержавних програм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;

– забезпечення потреб населення і галузей економіки у водних ресурсах та здійснення їх міжбасейнового перерозподілу;

– забезпечення функціонування системи державного моніторингу довкілля в частині проведення радіологічних і гідрохімічних спостережень на водних об'єктах комплексного призначення, транскордонних водотоках, водогосподарських системах міжгалузевого і сільськогосподарського водопостачання, в зонах впливу атомних електростанцій;

– проектування, будівництво і експлуатація водогосподарських систем та об'єктів комплексного призначення;

– здійснення заходів щодо екологічного оздоровлення поверхневих вод та догляду за ними;

– ведення державного обліку водокористування та державного водного кадастру;

– погодження клопотань щодо використання поверхневих вод;

– здійснення міжнародного співробітництва у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів прикордонних вод;

- здійснення заходів, пов'язаних із запобіганням шкідливій дії вод і ліквідацією її наслідків, включаючи протипаводковий захист сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь;
- здійснення контролю за дотриманням режимів роботи водосховищ та водогосподарських систем;
- узагальнення та аналіз звітів водокористувачів щодо використання водних ресурсів;
- погодження нормативів водопостачання;
- здійснення моніторингу якості вод у контрольних створах у районах основних водозаборів комплексного призначення, водогосподарських систем міжгалузевого та сільськогосподарського водопостачання;
- здійснення моніторингу водних об'єктів за радіологічними показниками на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення;
- здійснення заходів щодо екологічного оздоровлення поверхневих вод та догляду за ними;
- розроблення спільно з іншими органами виконавчої влади комплексу заходів щодо запобігання надзвичайним ситуаціям, зменшення руйнівних наслідків повеней, забезпечення безаварійного пропуску паводкових вод та льодоходу;
- організація виконання робіт, пов'язаних з мінімізацією наслідків шкідливої дії вод, у тому числі захистом від підтоплення, протипаводковим і протиповеневим захистом сільських населених пунктів та сільськогосподарських земель;
- розроблення схем комплексного використання та охорони водних ресурсів, формування довгострокових прогнозів водогосподарських балансів, участь у вирішенні питань, пов'язаних з міждержавним розподілом стоку річок і використанням прикордонних вод;
- здійснення паспортизації річок і джерел питного водопостачання;
- розроблення заходів щодо забезпечення централізованим водопостачанням сільських населених пунктів, що користуються привізною водою;
- погодження документації із землеустрою щодо відповідності зазначеної документації водному законодавству.

До відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр належить:

- видача спеціальних дозволів на користування надрами для розробки родовищ підземних вод;
- ведення державного обліку підземних вод та водного кадастру;
- ведення державного моніторингу підземних вод;
- виявлення недіючих свердловин і вжиття заходів щодо їх ліквідації або ремонту і подальшого використання;
- здійснення державного геологічного контролю за веденням пошуково-розвідувальних та інших робіт щодо геологічного вивчення підземних вод.

До компетенції обласних, державних адміністрацій, належить:

- видача дозволів на спеціальне водокористування;
- погодження проектів водоохоронних зон.

11.3. Види водокористувачів, їх права та обов'язки

Водокористувачами в Україні можуть бути підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи.

Водокористувачі можуть бути первинними і вторинними.

Первинні водокористувачі – це ті, що мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) – це ті, що не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними.

Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування.

Водокористувачі мають право:

- здійснювати загальне та спеціальне водокористування;
- використовувати водні об'єкти на умовах оренди;
- вимагати від власника водного об'єкта або водопровідної системи підтримання належної якості води за умовами водокористування;
- споруджувати гідротехнічні та інші водогосподарські об'єкти, здійснювати їх реконструкцію і ремонт;
- передавати для використання воду іншим водокористувачам на визначених умовах.

Водокористувачі зобов'язані:

- економно використовувати водні ресурси, дбати про їх відтворення і поліпшення якості вод;
- використовувати воду відповідно до цілей та умов їх надання;
- дотримувати встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та встановлених лімітів забору води, лімітів використання води та лімітів скидання забруднюючих речовин, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території;
- використовувати ефективні сучасні технічні засоби і технології для утримання своєї території в належному стані, а також здійснювати заходи щодо запобігання забрудненню водних об'єктів водами, що відводяться з неї;
- не допускати порушення прав, наданих іншим водокористувачам, а також заподіяння шкоди господарським об'єктам та об'єктам навколишнього природного середовища;
- утримувати в належному стані зони санітарної охорони джерел питного та господарсько-побутового водопостачання, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів, очисні та інші водогосподарські споруди та технічні пристрої;
- здійснювати облік забору та використання вод, вести контроль за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин та за якістю води водних об'єктів у контрольних створах, а також подавати відповідним органам звіти в порядку, визначеному цим Кодексом та іншими законодавчими актами;
- здійснювати погоджені у встановленому порядку технологічні, лісомеліоративні, агротехнічні, гідротехнічні, санітарні та інші заходи щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їх стану, а також припинення скидання забруднених стічних вод;
- здійснювати спеціальне водокористування лише за наявності дозволу;
- безперешкодно допускати на свої об'єкти державних інспекторів, а також громадських інспекторів з охорони довкілля, які здійснюють перевірку додержання вимог водного законодавства, і надавати їм безоплатно необхідну інформацію;
- своєчасно сплачувати збори за спеціальне водокористування;

– своєчасно інформувати відповідні центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування про виникнення аварійних забруднень;

– здійснювати невідкладні роботи, пов'язані з ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води, та надавати необхідні технічні засоби для ліквідації аварій на об'єктах інших водокористувачів.

Водокористування може бути двох видів – загальне та спеціальне.

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

Спеціальне водокористування – це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів.

Контрольні запитання

1. *Сутність поняття правової охорони вод?*
2. *Що відноситься до основних водоохоронних заходів?*
3. *Які заборонні приписи спрямовані на охорону водних ресурсів?*
4. *Які завдання водного законодавства?*
5. *Які компетенції органів влади у галузі охорони вод?*
6. *Які права та обов'язки громадян у водоохоронній галузі?*
7. *Хто здійснює державне управління в галузі використання і охорони вод?*
8. *За якими видами поділяють водокористувачів?*
9. *Які права та обов'язки водокористувачів?*
10. *На які види поділяють водокористування?*

Тема 12
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ
АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ
ПЛАН

12.1. Державне управління в галузі охорони атмосферного повітря.

12.2. Обов'язки суб'єктів підприємницької діяльності в галузі охорони атмосферного повітря.

12.3. Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря.

12.1. Державне управління в галузі охорони атмосферного повітря

Правове регулювання охорони атмосферного повітря здійснюється згідно з *Законом України Про охорону атмосферного повітря*.

Державне управління в галузі охорони атмосферного повітря здійснюють:

- Кабінет Міністрів України;
- центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища та у сфері охорони здоров'я;
- місцеві державні адміністрації, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, – органи місцевого самоврядування.

12.2. Обов'язки суб'єктів підприємницької діяльності в галузі охорони атмосферного повітря

Підприємства, установи, організації та громадяни – *суб'єкти підприємницької діяльності*, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та діяльність яких пов'язана з впливом фізичних та біологічних факторів на його стан, *зобов'язані*:

- здійснювати організаційно-господарські, технічні та інші заходи щодо забезпечення виконання вимог, передбачених стандартами та нормативами екологічної безпеки у галузі охорони атмосферного повітря, дозволами на викиди забруднюючих речовин та ін.;

- вживати заходів щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і зменшення впливу фізичних факторів;
- забезпечувати безперебійну ефективну роботу і підтримання у справному стані споруд, устаткування та апаратури для очищення викидів і зменшення рівнів впливу фізичних та біологічних факторів;
- здійснювати контроль за обсягом і складом забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, і рівнями фізичного впливу та вести їх постійний облік;
- заздалегідь розробляти спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря на випадок виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру і вживати заходів для ліквідації причин, наслідків забруднення атмосферного повітря;
- забезпечувати здійснення інструментально-лабораторних вимірювань параметрів викидів забруднюючих речовин стаціонарних і пересувних джерел та ефективності роботи газоочисних установок;
- забезпечувати розроблення методик виконання вимірювань, що враховують специфічні умови викиду забруднюючих речовин;
- використовувати метрологічно атестовані методики виконання вимірювань і повірені засоби вимірювальної техніки для визначення параметрів газопилового потоку і концентрацій забруднюючих речовин в атмосферному повітрі та викидах стаціонарних і пересувних джерел;
- здійснювати контроль за проектуванням, будівництвом і експлуатацією споруд устаткування та апаратури для очищення газопилового потоку від забруднюючих речовин і зниження впливу фізичних та біологічних факторів, оснащення їх засобами вимірювальної техніки, необхідними для постійного контролю за ефективністю очищення, дотриманням нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів та інших вимог законодавства;
- своєчасно і в повному обсязі сплачувати екологічний податок.

12.3. Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря

Відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря несуть особи, винні у:

- порушенні прав громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

– перевищенні нормативів допустимих викидів забруднюючих речовин стаціонарних джерел в атмосферне повітря та нормативів гранично допустимого впливу фізичних та біологічних факторів стаціонарних джерел;

– перевищенні нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах пересувних джерел;

– викидах забруднюючих речовин в атмосферне повітря без дозволу спеціально уповноважених на те органів виконавчої влади відповідно до закону;

– перевищенні обсягів викидів забруднюючих речовин, встановлених у дозволах на викиди;

– недотриманні вимог, передбачених дозволом на викиди забруднюючих речовин;

– провадженні незаконної діяльності, що негативно впливає на погоду і клімат;

– впровадженні відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, нових технічних систем, речовин і матеріалів, а також закупівлі в інших державах та експлуатації технологічного устаткування, транспортних засобів та інших об'єктів, які не відповідають вимогам, встановленим законодавством;

– порушенні встановлених законодавством правил складування та утилізації промислових і побутових відходів, транспортування, зберігання і застосування пестицидів і агрохімікатів, що спричинило забруднення атмосферного повітря;

– проектуванні і будівництві об'єктів з порушенням встановлених законодавством норм та вимог до охорони атмосферного повітря;

– невиконанні розпоряджень та приписів органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони атмосферного повітря;

– ненаданні передбаченої законодавством своєчасної, повної та достовірної інформації про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, джерела забруднення, а також приховуванні або перекрученні відомостей про стан атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, екологічну обстановку, яка склалася внаслідок забруднення атмосферного повітря;

– недотриманні норм екологічної безпеки, державних санітарних норм при проектуванні, розміщенні, будівництві та введенні в експлуатацію нових і реконструйованих підприємств, споруд та інших об'єктів, удосконаленні існуючих і впровадженні нових

технологічних процесів та устаткування. Шкода, завдана порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, підлягає відшкодуванню в порядку та розмірах, встановлених законом.

Контрольні запитання

1. Хто здійснює державне управління в галузі охорони атмосферного повітря?

2. Які обов'язки суб'єктів підприємницької діяльності в галузі охорони атмосферного повітря?

3. Хто несе відповідальність за порушення законодавства в галузі охорони атмосферного повітря?

Тема 13

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ

ПЛАН

13.1. Права громадян у сфері поводження з відходами.

13.2. Права підприємств, установ та організації у сфері поводження з відходами.

13.3. Обов'язки суб'єктів господарювання у сфері поводження з відходами.

13.4. Компетенції та повноваження органів влади у сфері поводження з відходами.

13.5. Відповідальність за порушення законодавства про відходи.

13.1. Права громадян у сфері поводження з відходами

Правове регулювання в сфері поводження з відходами здійснюється згідно з Законом України Про відходи.

Громадяни України, іноземці та особи без громадянства у сфері поводження з відходами мають право на:

– безпечні для їх життя та здоров'я умови при здійсненні операцій щодо поводження з відходами;

– одержання в установленому порядку повної та достовірної інформації про безпеку об'єктів поводження з відходами як тих, що експлуатуються, так і тих, будівництво яких планується;

- відвідування в установленому порядку спеціально відведених місць чи об'єктів поводження з відходами;
- участь в обговоренні питань, пов'язаних із розміщенням, проектуванням, спорудженням та експлуатацією об'єктів поводження з відходами;
- екологічне страхування відповідно до законодавства України;
- відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок порушення законодавства про відходи. Громадяни України, іноземці та особи без громадянства зобов'язані:
- дотримуватися вимог нормативно-правових актів у сфері поводження з відходами;
- вносити в установленому порядку плату за користування послугами з вивезення побутових відходів.

13.2. Права підприємств, установ та організації у сфері поводження з відходами

Підприємства, установи та організації усіх форм власності у сфері поводження з відходами *мають право* на:

- одержання в установленому порядку інформації про технології утилізації відходів, будівництво та експлуатацію об'єктів поводження з відходами;
- зберігання відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах відповідно до санітарних норм і правил утримання територій;
- внесення пропозицій, пов'язаних з розміщенням, проектуванням, будівництвом та експлуатацією об'єктів поводження з відходами;
- одержання в установленому порядку пільг у разі участі у створенні об'єктів поводження з відходами;
- участь у розробленні місцевих, регіональних та загальнодержавної програм поводження з відходами;
- участь у конкурсах на набуття права виконання послуг у сфері поводження з побутовими відходами на певній території.

13.3. Обов'язки суб'єктів господарювання у сфері поводження з відходами

Суб'єкти господарської діяльності у сфері поводження з відходами зобов'язані:

- запобігати утворенню та зменшувати обсяги утворення відходів;
- забезпечувати приймання та утилізацію використаних пакувальних матеріалів і тари, в яких знаходилася продукція цих підприємств, установ та організацій
- суб'єктів господарської діяльності, або укладати угоди з відповідними організаціями на їх збирання та утилізацію;
- визначати склад і властивості відходів, що утворюються, а також ступінь небезпечності відходів для навколишнього природного середовища та здоров'я людини відповідно до нормативно-правових актів;
- на основі матеріально-сировинних балансів виробництва виявляти і вести первинний поточний облік кількості, типу і складу відходів, що утворюються, збираються, перевозяться, зберігаються, обробляються, утилізуються, знешкоджуються та видаляються, і подавати щодо них статистичну звітність у встановленому порядку;
- забезпечувати повне збирання, належне зберігання та недопущення знищення і псування відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, що відповідає вимогам екологічної безпеки;
- брати участь у будівництві об'єктів поводження з відходами;
- здійснювати організаційні науково-технічні та технологічні заходи для максимальної утилізації відходів, реалізації чи передачі їх іншим споживачам або підприємствам, установам та організаціям, що займаються збиранням, обробленням та утилізацією відходів, а також забезпечувати за власний рахунок екологічно обгрунтоване видалення тих відходів, що не підлягають утилізації;
- не допускати змішування відходів, якщо це не передбачено існуючою технологією та ускладнює поводження з відходами або не доведено, що така дія відповідає вимогам підвищення екологічної безпеки;
- не допускати зберігання та видалення відходів у несанкціонованих місцях чи об'єктах;
- здійснювати контроль за станом місць чи об'єктів розміщення власних відходів;
- своєчасно в установленому порядку сплачувати екологічний податок, що справляється за розміщення відходів;
- надавати місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, уповноваженим органам виконавчої влади

з питань охорони навколишнього природного середовища інформацію про відходи та пов'язану з ними діяльність, у тому числі про випадки несанкціонованого попадання відходів у навколишнє природне середовище та вжиті щодо цього заходи;

- призначати відповідальних осіб у сфері поводження з відходами;

- забезпечувати розробку в установленому порядку та виконання планів організації роботи у сфері поводження з відходами;

- відшкодовувати шкоду заподіяну навколишньому природному середовищу, здоров'ю та майну громадян підприємствам, установам та організаціям внаслідок порушення встановлених правил поводження з відходами;

- професійну підготовку, підвищення кваліфікації та проведення атестації фахівців у сфері поводження з відходами;

- мати ліцензії на здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами і/або дозвіл на транскордонне перевезення небезпечних відходів;

- мати погоджений із уповноваженими органами виконавчої влади план дій на випадок виникнення надзвичайної ситуації, пов'язаної з поводженням з небезпечними відходами;

- передбачати при укладанні угод на поставку в Україну товарної продукції утилізацію чи вивезення з України використаних пакувальних матеріалів і тари;

- здійснювати планування нового будівництва або реконструкції об'єкта поводження з відходами з дотриманням вимог законодавства про містобудування;

- мати дозвіл на здійснення операцій у сфері поводження з відходами, якщо їхня діяльність призводить до утворення відходів, для яких Пзув перевищує 1000.

Суб'єкти господарської діяльності у сфері поводження з відходами, діяльність яких призводить виключно до утворення відходів, для яких Пзув від 50 до 1000, зобов'язані щороку подавати декларацію про відходи за формою та в порядку, встановленими Кабінетом Міністрів України.

Суб'єкти господарювання, які в установленому порядку визначені виконавцями послуг на вивезення побутових відходів на певній території, здійснюють їх роздільне збирання.

Суб'єкти господарської діяльності у сфері поводження з відходами укладають договори з юридичною особою, яка в

установленому порядку визначена виконавцем послуг на вивезення побутових відходів на певній території, на якій знаходиться об'єкт утворення відходів.

13.4. Компетенції та повноваження органів влади у сфері поводження з відходами

До компетенції Кабінету Міністрів України у сфері поводження з відходами належить:

- реалізація державної політики у сфері поводження з відходами;
- забезпечення розроблення і виконання загальнодержавних і міждержавних програм поводження з відходами і запровадження маловідходних, енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій;
- забезпечення організаційно-економічних засад у сфері поводження з відходами, впровадження маловідходних, безвідходних технологій, стимулювання роздільного збирання та утилізації відходів;
- координація роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами;
- затвердження порядку надання дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами;
- затвердження переліку небезпечних відходів;
- затвердження переліку відходів, транскордонне перевезення і видалення яких підлягає державному регулюванню, та організація контролю за їх перевезенням і видаленням;
- затвердження переліку операцій пов'язаних з утилізацією та видаленням відходів;
- забезпечення створення в Україні об'єктів для захоронення небезпечних відходів, що не підлягають знешкодженню та утилізації;
- визначення порядку обліку утворення, утилізації та видалення відходів;
- організація підготовки фахівців у сфері поводження з відходами;
- забезпечення участі України у міжнародному співробітництві у сфері поводження з відходами;
- встановлення квот на ввезення в Україну для утилізації відходів як вторинної сировини;

- визначення органу ліцензування операцій у сфері поводження з небезпечними відходами;
- встановлення порядку надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів;
- встановлення порядку ввезення, вивезення і транзиту через територію України окремих видів відходів;
- затвердження вимог до систем поводження з відходами;
- затвердження форми декларації про відходи та порядку її подання.

До повноважень місцевих державних адміністрацій у сфері поводження з відходами належить:

- участь у розробленні загальнодержавних програм раціонального використання відходів і вжиття необхідних заходів для запровадження маловідходних та енергозберігаючих технологій;
- організація розроблення та здійснення регіональних і місцевих програм поводження з відходами, а також забезпечення реалізації загальнодержавних програм;
- координація та сприяння розвитку підприємницької діяльності у сфері поводження з відходами;
- здійснення контролю за використанням відходів з урахуванням їх ресурсної цінності та вимог безпеки для здоров'я людей і навколишнього природного середовища;
- здійснення контролю за діяльністю об'єктів поводження з відходами;
- взаємодія з органами місцевого самоврядування;
- розроблення та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів;
- організація та сприяння створенню спеціалізованих підприємств усіх форм власності для збирання, оброблення, утилізації та видалення відходів, а також для виготовлення, монтажу та сервісного обслуговування відповідного устаткування;
- залучення та об'єднання на договірних засадах коштів підприємств, установ, організацій та громадян, місцевого бюджету і позабюджетних фондів для фінансування будівництва нових, розширення та реконструкції діючих об'єктів поводження з відходами, а також для вивчення можливості утилізації відходів, їх маркетингу та ін.;
- складання і ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів і реєстру місць видалення відходів;

– організація ведення обліку утворення, оброблення, знешкодження, утилізації та видалення відходів, їх паспортизації;

– організація збирання і видалення побутових та інших відходів, у тому числі відходів дрібних виробників, створення полігонів для їх захоронення, а також здійснення роздільного збирання корисних компонентів цих відходів;

– видача дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами терміном на три роки;

– забезпечення ліквідації несанкціонованих і неконтрольованих звалищ відходів самостійно або за рішенням уповноважених на те органів;

– сприяння роз'ясненню законодавства про відходи серед населення, створення необхідних умов для стимулювання залучення населення до збирання і заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини;

– здійснення контролю за додержанням юридичними та фізичними особами вимог у сфері поводження з виробничими та побутовими відходами відповідно до закону та розгляд справ про адміністративні правопорушення або передача їх матеріалів на розгляд інших державних органів у разі порушення законодавства про відходи;

– проведення державної екологічної експертизи науково-дослідних і технологічних розробок та проектно-кошторисної документації на будівництво і реконструкцію підприємств, установок, полігонів, комплексів, споруд, інших спеціально відведених місць чи об'єктів щодо дотримання вимог законодавства та нормативів під час утворення, оброблення, утилізації та видалення відходів;

– видача відповідно до закону дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами терміном на три роки;

– погодження місць розміщення об'єктів поводження з відходами (крім небезпечних відходів).

Органи місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами ***забезпечують***:

– розроблення та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів;

– організацію збирання і видалення побутових відходів, у тому числі відходів дрібних виробників, створення полігонів для їх

захоронення, а також організацію роздільного збирання корисних компонентів цих відходів;

– затвердження місцевих і регіональних програм поводження з відходами та контроль за їх виконанням;

– вжиття заходів для стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сфері поводження з відходами;

– вирішення питань щодо розміщення на своїй території об'єктів поводження з відходами;

– координацію діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, що знаходяться на їх території, в межах компетенції;

– здійснення контролю за раціональним використанням та безпечним поводженням з відходами на своїй території;

– ліквідацію несанкціонованих і неконтрольованих звалищ відходів;

– сприяння роз'ясненню законодавства про відходи серед населення, створення необхідних умов для стимулювання залучення населення до збирання і заготівлі окремих видів відходів як вторинної сировини;

– надання згоди на розміщення на території села, селища, міста місць чи об'єктів для зберігання та захоронення відходів, сфера екологічного впливу функціонування яких згідно з діючими нормативами включає відповідну адміністративно-територіальну одиницю;

– здійснення контролю за дотриманням юридичними та фізичними особами вимог у сфері поводження з виробничими та побутовими відходами відповідно до закону та розгляд справ про адміністративні правопорушення або передача їх матеріалів на розгляд інших державних органів у разі порушення законодавства про відходи;

– приймають рішення про відвід земельних ділянок для розміщення відходів і будівництва об'єктів поводження з відходами.

Уповноваженими органами виконавчої влади у сфері поводження з відходами є:

– центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування і реалізують державну політику, здійснюють державний нагляд (контроль) у сфері охорони навколишнього природного середовища, реалізують державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, формують і реалізують державну політику у сфері житлово-комунального господарства;

– обласні державні адміністрації. До компетенції центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, належить:

– координація роботи інших уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами та контролю за дотриманням вимог екологічної безпеки;

– встановлення порядку здійснення операцій у сфері поводження з відходами;

– участь у розробленні та погодженні нормативних документів, що регулюють питання поводження з відходами;

– укладення міжвідомчих міжнародних договорів України щодо співробітництва у сфері поводження з відходами та контролю за транскордонним перевезенням відходів;

– забезпечення обміну інформацією з відповідними органами влади інших держав та міжнародними організаціями у сфері поводження з відходами;

– затвердження переліку небезпечних властивостей відходів за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

До компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, належить:

– проведення в установленому законодавством порядку державної екологічної експертизи науково-дослідних і технологічних розробок та проектно-кошторисної документації на будівництво і реконструкцію підприємств, установок, полігонів, комплексів, споруд, інших спеціально відведених місць чи об'єктів щодо дотримання вимог законодавства та нормативів під час утворення, оброблення, утилізації та видалення відходів, стосовно об'єктів, рішення щодо затвердження (схвалення) яких приймається Кабінетом Міністрів України;

– створення інформаційно-аналітичних систем і банків даних про обсяги утворення та поводження з відходами;

– надання письмової згоди (повідомлення) на транскордонне перевезення небезпечних відходів;

– погодження місць розміщення небезпечних об'єктів поводження з відходами;

- участь у розробленні та погодженні нормативних документів, що регулюють питання поводження з відходами;
- розроблення пропозицій щодо розміщення об'єктів для поводження з небезпечними відходами та їх перевезення по території України;
- забезпечення обміну інформацією з відповідними органами влади інших держав та міжнародними організаціями у сфері поводження з відходами;
- затвердження переліку небезпечних властивостей відходів за погодженням з державною санітарно-епідеміологічною службою України;
- здійснення функцій компетентного органу виконавчої влади, який забезпечує виконання положень Базельської конвенції про контроль за транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та їх видаленням;
- формування і ведення державного банку даних щодо впроваджених в Україні технологій утилізації відходів;
- розроблення та впровадження систем поводження з відходами.

До компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, належить здійснення державного нагляду (контролю) за виконанням центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування делегованих їм повноважень за додержанням підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадянами вимог законодавства про поводження з відходами щодо:

- дотримання вимог виданих дозволів на здійснення операцій у сфері поводження з відходами;
- складання і ведення реєстру об'єктів утворення, оброблення та утилізації відходів та реєстру місць видалення відходів;
- перевезення небезпечних відходів територією України та за перевезенням відходів;
- збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення, захоронення відходів;
- ведення первинного обліку кількості, типу і складу відходів, що утворюються, збираються, перевозяться, зберігаються, обробляються, утилізуються, знешкоджуються та видаляються, подання відповідної

статистичної звітності в установленому порядку та паспортизації таких відходів;

- дотримання вимог нормативно-технічної і технологічної документації, погодженої в установленому порядку, при виробництві продукції з відходів чи з їх використанням;

- дотримання правил зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації, захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин, небезпечних речовин;

- дотримання вимог екологічної безпеки при транспортуванні, зберіганні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних речовин і відходів;

- своєчасного та повного виконання заходів із захисту земель від засмічення та забруднення відходами.

До компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, у сфері поводження з відходами належить:

- здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за дотриманням державних санітарних норм, правил, гігієнічних нормативів під час утворення, збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів, а також забезпечення у стандартах, нормах і правилах та інших нормативних документах щодо поводження з відходами вимог безпеки для здоров'я людини;

- визначення пріоритетних заходів щодо охорони здоров'я людини від негативного впливу відходів;

- проведення державної санітарно-гігієнічної експертизи проектно-кошторисної документації з метою визначення місць розташування та техніко-економічного обґрунтування проектів будівництва, розширення, реконструкції об'єктів поводження з відходами;

- видача висновків державної санітарно-гігієнічної експертизи щодо об'єктів поводження з відходами;

- встановлення санітарно-гігієнічних вимог до продукції, що виробляється з відходів, та видача гігієнічного сертифіката на неї;

- методичне забезпечення та здійснення контролю при визначенні рівня небезпечності відходів.

До компетенції центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері житлово-комунального господарства, належать:

- формування державної політики у сфері поводження з побутовими відходами, забезпечення розроблення державних програм у сфері поводження з побутовими відходами, планів та заходів у сфері поводження з побутовими відходами;
- координація діяльності місцевих органів виконавчої влади у сфері поводження з побутовими відходами;
- нормативно-методичне забезпечення з питань поводження з побутовими відходами;
- розроблення та затвердження державних стандартів, норм і правил у сфері поводження з побутовими відходами;
- встановлення порядку розроблення, погодження та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів;
- затвердження за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, правил експлуатації та утримання об'єктів поводження з побутовими відходами.

До компетенції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері житлово-комунального господарства, у сфері поводження з відходами належить:

- реалізація державної політики у сфері поводження з побутовими відходами, забезпечення розроблення та виконання державних програм у сфері поводження з побутовими відходами, планів та заходів у сфері поводження з побутовими відходами;
- погодження обласних програм у сфері поводження з побутовими відходами.

13.5. Відповідальність за порушення законодавства про відходи

Особи, винні в порушенні законодавства про відходи, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільну чи кримінальну відповідальність за:

- порушення встановленого порядку поводження з відходами, що призвело або може призвести до забруднення навколишнього

природного середовища, прямого чи опосередкованого шкідливого впливу на здоров'я людини та економічних збитків;

- самовільне розміщення чи видалення відходів;

- порушення порядку ввезення в Україну, вивезення і транзиту через її територію відходів як вторинної сировини;

- невиконання розпоряджень і приписів органів, що здійснюють державний контроль та нагляд за операціями поводження з відходами та за місцями їх видалення;

- приховування, перекручення або відмову від надання повної та достовірної інформації за запитом посадових осіб і громадян та їх об'єднань стосовно безпеки утворення відходів та поводження з ними, в тому числі про їх аварійні скиди та відповідні наслідки;

- порушення правил ведення первинного обліку та здійснення контролю за операціями поводження з відходами;

- порушення строків подання звітності щодо утворення, використання, знешкодження та видалення відходів;

- невиконання вимог щодо поводження з відходами (під час їх збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, знешкодження, видалення та захоронення), що призвело до негативних екологічних, санітарно-епідемічних наслідків або завдало матеріальної чи моральної шкоди;

- здійснення операцій у сфері поводження з відходами без відповідного дозволу на проведення таких операцій, а також за порушення встановленого порядку подання декларації про відходи або за неподання такої декларації;

- порушення встановлених правил і режиму експлуатації установок і виробництв з оброблення та утилізації відходів, а також полігонів для зберігання чи захоронення промислових, побутових та інших відходів (сміттєзвалищ, шламосховищ, золовідвалів та ін.);

- виробництво продукції з відходів чи з їх використанням без відповідної нормативно-технічної та технологічної документації, погодженої в установленому порядку;

- недотримання умов ввезення відходів як вторинної сировини на територію України;

- несвоєчасне внесення платежів за розміщення відходів;

- порушення вимог безпечного перевезення небезпечних відходів;

- порушення встановлених квот на ввезення в Україну відходів як вторинної сировини та строків їх перевезення.

Контрольні запитання

- 1. Які права громадян у сфері поводження з відходами?*
- 2. Якими правами наділені підприємств, установ та організації у сфері поводження з відходами?*
- 3. Якими є обов'язки суб'єктів господарювання у сфері поводження з відходами?*
- 4. Якими є компетенції та повноваження органів влади у сфері поводження з відходами?*
- 5. Яку відповідальність несуть особи, винні в порушенні законодавства про відходи?*
- 6. За що несуть відповідальність особи, винні в порушенні законодавства про відходи?*

**УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ГЛОСАРІЙ
НАЙВАЖЛИВІШИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ
ОСВІТНЬОГО КОМПОНЕНТА «УКРАЇНСЬКЕ ТА
МІЖНАРОДНЕ ПРИРОДООХОРОННЕ ЗАКОНОДАВСТВО»**

1. Автономія природи – Nature autonomy
2. Агроекологія – Agroecology
3. Активісти з охорони природи – Environmental activists
4. Альтернативні джерела енергії – Alternative energy sources
5. Амортизація екологічних ризиків – Amortization of environmental risks
6. Антропогенний вплив – Anthropogenic impact
7. Аудит екологічний – Environmental audit
8. Багаторічні насадження – Perennial plantations
9. Берегова зона – Coastal zone
10. Біорізноманіття – Biodiversity
11. Біоенергетика – Bioenergy
12. Вертикальна зонування – Vertical zoning
13. Викиди в атмосферу – Emissions into the atmosphere
14. Вирубка лісу – Deforestation
15. Витрати на відновлення екосистем – Costs of ecosystem restoration
16. Водні ресурси – Water resources
17. Водно-болотні угіддя – Wetlands
18. Водозахист – Water protection
19. Водопостачання – Water supply
20. Вплив на клімат – Climate impact
21. Генетично модифіковані організми – Genetically modified organisms (GMO)
22. Глобальне потепління – Global warming
23. Грунтозахист – Soil protection
24. Грунтові води – Groundwater
25. Дендропарк – Arboretum
26. Джерела забруднення – Pollution sources
27. Дозвіл на викиди – Emission permit
28. Довкілля – Environment
29. Доцільне використання природних ресурсів – Sustainable use of natural resources

30. Екологічна відповідальність – Environmental responsibility
31. Екологічна інфраструктура – Environmental infrastructure
32. Екологічна маркування – Eco-labeling
33. Екологічна освіта – Environmental education
34. Екологічна стійкість – Ecological sustainability
35. Екологічне зонування – Environmental zoning
36. Екологічне законодавство – Environmental legislation
37. Екологічне право – Environmental law
38. Екологічний аудит – Ecological audit
39. Екологічний баланс – Ecological balance
40. Екологічний криза – Environmental crisis
41. Екологічний ліцензування – Environmental licensing
42. Екологічний моніторинг – Environmental monitoring
43. Екологічний паспорт – Ecological passport
44. Екологічний ризик – Environmental risk
45. Екологічний стандарт – Environmental standard
46. Екологічний фонд – Environmental fund
47. Екологічний центр – Environmental center
48. Екологічно безпечний – Environmentally safe
49. Екосистема – Ecosystem
50. Екотуризм – Ecotourism
51. Житлово-комунальне господарство – Housing and communal services
52. Загроза видам – Threat to species
53. Загроза водному середовищу – Threat to aquatic environment
54. Загроза лісовому фонду – Threat to forest resources
55. Законодавчі акти – Legislative acts
56. Збереження природних резерватів – Conservation of nature reserves
57. Земельні резервати – Land reserves
58. Земельний кодекс – Land code
59. Зменшення викидів – Emission reduction
60. Зона екологічного балансу – Zone of ecological balance
61. Зона охорони – Conservation zone
62. Зона стійкості – Zone of sustainability
63. Зональність природи – Natural zoning
64. Зоогеографічні об'єкти – Zoogeographical objects
65. Зоозахист – Animal protection

66. Зони особливого екологічного інтересу – Zones of special ecological interest
67. Зрошення сільськогосподарських угідь – Irrigation of agricultural land
68. Ізоляція від забруднення – Isolation from pollution
69. Інженерні заходи з охорони природи – Engineering measures for nature protection
70. Інновації в екології – Innovations in ecology
71. Кліматичні зміни – Climate change
72. Контроль викидів – Emission control
73. Контроль якості повітря – Air quality control
74. Користування природними ресурсами – Natural resource use
75. Ліцензія на використання природних ресурсів – License for natural resource use
76. Лісовий фонд – Forest fund
77. Лісові пожежі – Forest fires
78. Матеріальна відповідальність за забруднення – Material responsibility for pollution
79. Медична екологія – Medical ecology
80. Методи боротьби з забрудненням – Methods of combating pollution
81. Міжнародна співпраця в охороні природи – International cooperation in nature conservation
82. Місцеве самоврядування в екології – Local self-government in ecology
83. Моніторинг природних об'єктів – Monitoring of natural objects
84. Навколишнє середовище – Surrounding environment
85. Населення і екологія – Population and ecology
86. Наслідки забруднення – Consequences of pollution
87. Недоліки екологічного законодавства – Deficiencies in environmental legislation
88. Необхідність реставрації екосистем – Necessity of ecosystem restoration
89. Новітні технології в охороні природи – Advanced technologies in nature conservation
90. Об'єкти охорони природи – Objects of nature conservation
91. Озоновий шар – Ozone layer
92. Освоєння нових територій – Development of new territories
93. Охорона водних ресурсів – Protection of water resources

94. Охорона генетичного фонду – Protection of genetic fund
95. Охорона здоров'я та екологія – Health and ecology protection
96. Охорона земель – Land protection
97. Охорона рідкісних видів – Protection of rare species
98. Охорона прибережних зон – Protection of coastal zones
99. Охорона природних пам'яток – Protection of natural landmarks
100. Охорона природних резерватів – Protection of natural reserves
101. Охорона природної спадщини – Protection of natural heritage
102. Охорона природних територій – Protection of natural areas
103. Охорона територій особливого екологічного значення – Protection of areas of special ecological significance
104. Охорона флори та фауни – Protection of flora and fauna
105. Охорона ґрунту – Soil protection
106. Партнерство в галузі екології – Partnership in the field of ecology
107. Планування екологічної безпеки – Environmental safety planning
108. Повітряна забрудненість – Air pollution
109. Податкові пільги для екологічних підприємств – Tax incentives for ecological enterprises
110. Політика в сфері екології – Environmental policy
111. Попередження екологічних катастроф – Prevention of ecological disasters
112. Права та обов'язки в галузі екології – Rights and obligations in the field of ecology
113. Правова база в галузі охорони природи – Legal framework in the field of nature conservation
114. Правова відповідальність за порушення екологічного законодавства – Legal responsibility for violation of environmental legislation
115. Правова підтримка екологічних ініціатив – Legal support for environmental initiatives
116. Правові норми щодо використання природних ресурсів – Legal norms regarding the use of natural resources
117. Правові стандарти в сфері охорони природи – Legal standards in the field of nature conservation
118. Прибережна зона – Coastal area
119. Природні заповідники – Nature reserves
120. Природні ресурси – Natural resources

- 121.Природоохоронна діяльність – Conservation activities
- 122.Природоохоронна ініціатива – Conservation initiative
- 123.Природоохоронна організація – Conservation organization
- 124.Природоохоронна політика – Conservation policy
- 125.Природоохоронні заходи – Conservation measures
- 126.Природоохоронні технології – Conservation technologies
- 127.Природоохоронні фонди – Conservation funds
- 128.Природоохоронні цілі – Conservation goals
- 129.Природоохоронні штрафи – Conservation fines
- 130.Природоохоронні інновації – Conservation innovations
- 131.Проблеми в сфері екології – Problems in the field of ecology
- 132.Проект охорони довкілля – Environmental protection project
- 133.Промислове забруднення – Industrial pollution
- 134.Раціональне використання природних ресурсів – Rational use of natural resources
- 135.Регулювання викидів – Emission regulation
- 136.Регіональне екологічне законодавство – Regional environmental legislation
- 137.Реклама екологічних товарів – Advertising of ecological goods
- 138.Рекультивация територій – Land reclamation
- 139.Ресурсозбереження – Resource conservation
- 140.Санітарно-екологічний стандарт – Sanitary and environmental standard
- 141.Світовий фонд природи – World Nature Fund
- 142.Система моніторингу екології – Ecology monitoring system
- 143.Система оцінки екологічної безпеки – System for assessing environmental safety
- 144.Сміттєзвалище – Landfill
- 145.Соціально-екологічні проекти – Socio-ecological projects
- 146.Сприяння використанню відновлювальних джерел енергії – Promotion of renewable energy sources
- 147.Стратегія збереження природи – Nature conservation strategy
- 148.Стратегія зменшення викидів – Emission reduction strategy
- 149.Стратегія охорони біорізноманіття – Biodiversity conservation strategy
- 150.Субвенції на екологічні проекти – Subsidies for ecological projects
- 151.Судова охорона – Legal protection

- 152.Сучасні методи в охороні природи – Modern methods in nature conservation
- 153.Техногенне забруднення – Technogenic pollution
- 154.Територіальне планування в екології – Territorial planning in ecology
- 155.Трансграничне забруднення – Transboundary pollution
- 156.Управління екологічною безпекою – Environmental safety management
- 157.Управління природокористуванням – Natural resource management
- 158.Управлінські рішення в галузі екології – Management decisions in the field of ecology
- 159.Фінансування екологічних проектів – Financing of ecological projects
- 160.Формування екологічної культури – Formation of ecological culture
- 161.Харчова екологія – Food ecology
- 162.Циклічна екологічна експертиза – Cyclical environmental assessment
- 163.Чисте повітря – Clean air
- 164.Чисте водоспоживання – Clean water consumption
- 165.Чисте довкілля – Clean environment
- 166.Чисте енергозабезпечення – Clean energy supply
- 167.Чисте джерело – Clean source
- 168.Чистий ґрунт – Clean soil
- 169.Чистий океан – Clean ocean
- 170.Чистий річковий басейн – Clean river basin
- 171.Штучні екосистеми – Artificial ecosystems
- 172.Штучні резервуари – Artificial reservoirs
- 173.Штучні угіддя – Artificial lands
- 174.Штучні фільтри – Artificial filters
- 175.Штучні екологічні озера – Artificial ecological lakes
- 176.Штучні зелені зони – Artificial green zones
- 177.Штучні парки – Artificial parks
- 178.Штучні фітосистеми – Artificial phytosystems
- 179.Штучні природні об'єкти – Artificial natural objects
- 180.Штучні рекреаційні зони – Artificial recreational zones
- 181.Штучні сади – Artificial gardens
- 182.Штучні сховища води – Artificial water reservoirs

- 183.Штучні території відпочинку – Artificial recreation areas
- 184.Штучні тунелі – Artificial tunnels
- 185.Штучні флористичні композиції – Artificial floristic compositions
- 186.Штучні хмарочоси – Artificial skyscrapers
- 187.Штучні елементи екосистем – Artificial elements of ecosystems
- 188.Штучні відновлені річки – Artificial restored rivers
- 189.Штучні водосховища – Artificial water reservoirs
- 190.Штучні водотоки – Artificial watercourses
- 191.Штучні вологі екосистеми – Artificial humid ecosystems
- 192.Штучні гідрозони – Artificial hydrozones
- 193.Штучні ґрунтові покриви – Artificial soil covers
- 194.Штучні ґрунтові резервуари – Artificial soil reservoirs
- 195.Штучні деревні масиви – Artificial forest plantations
- 196.Штучні забруднення – Artificial pollution
- 197.Штучні заходи з охорони природи – Artificial measures in nature conservation
- 198.Штучні заходи з водозахисту – Artificial water protection measures
- 199.Штучні заходи з охорони повітря – Artificial air protection measures
- 200.Штучні заходи з охорони ґрунту – Artificial soil protection measures
- 201.Штучні заходи з охорони територій – Artificial measures for the protection of territories
- 202.Штучні заходи з рекультивації – Artificial reclamation measures
- 203.Штучні зони відновлення – Artificial restoration zones
- 204.Штучні зони природокористування – Artificial nature use zones
- 205.Штучні інженерні споруди – Artificial engineering structures
- 206.Штучні каскади – Artificial cascades
- 207.Штучні кліматичні зони – Artificial climatic zones
- 208.Штучні компенсаційні заходи – Artificial compensatory measures
- 209.Штучні ліси – Artificial forests
- 210.Штучні морські острови – Artificial marine islands
- 211.Штучні насадження – Artificial plantations
- 212.Штучні огорожі – Artificial fences

- 213.Штучні озера – Artificial lakes
- 214.Штучні паркові зони – Artificial park zones
- 215.Штучні пасовища – Artificial pastures
- 216.Штучні протипожежні заходи – Artificial fire prevention measures
- 217.Штучні рельєфні елементи – Artificial relief elements
- 218.Штучні рибні пруди – Artificial fish ponds
- 219.Штучні сільськогосподарські угіддя – Artificial agricultural lands
- 220.Штучні тунелі для збереження біорізноманіття – Artificial tunnels for biodiversity conservation

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. База «Законодавство України» на порталі Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/zak>
2. Буканов Г. М. Порівняльний аналіз світового досвіду державного управління у сфері формування і реалізації екологічної політики. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Державне управління». 2020. № 1. Т. 31(70). С. 15.
3. Гетьман А. Термінологія екологічного законодавства: методологічні засади та перспективи уніфікації. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2. С. 580–593.
4. Данилюк С. М. Доктринальний підхід до визначення екологічної шкоди в Європейському Союзі та Україні. Галицькі студії: Юридичні науки. № 1. 2023. С. 11–16. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-1-2
5. Директива 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради Про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_950#Text (дата звернення: 25.10.2023).
6. Екологічна відповідальність: досвід ЄС та можливості для України: аналітичний документ. Київ : Сус-пільство і довкілля, 2018. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/webenvironmental-liabilityua2018.pdf> (дата звернення: 20.10.2023).
7. Екологічне право України. Академічний курс. Підручник. За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 720 с.; 2021. 543 с.
8. Екологічне право України. За ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Х., 2009. 328 с.; 2020. 387 с.
9. Екологія і закон: Екологічне законодавство України. У 2-х кн. Відп. ред. д.ю.н., проф. В. І. Андрейцев. К.: Юрінком Інтер, 1997. Кн. 1. 704 с.
10. Екологія і закон: Екологічне законодавство України. У 2-х кн. Відп. ред. д.ю.н., проф. В. І. Андрейцев. К., 1997. Кн. 2. 576 с.
11. Екологічне управління: Підручник. В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський та ін. К. : Либідь, 2004. 432 с.
12. Завгородня В. М. Екологічне право: словник термінів.. Суми, 2004. 116 с.

13. Законодавство України про екологію. Упоряд. Роїна О. А. 2-е вид. К.: КНТ, 2005. 488 с.

14. Караїм О. А., Милько І. П., Караїм В. П. Формування системи екологічного менеджменту підприємств в аспекті відновлення сталого розвитку регіонів. Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Економічна» №2(26), 2022. С. 29–38. URL: https://economics.donntu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/5_stattya-karayim-mytko-karayim.pdf

15. Караїм О. А., Караїм В. П. Екологічний контроль в аспекті формування системи екологічного менеджменту на промисловому підприємстві. Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук : збірник матеріалів VI Міжнар. наук.практ. конф. (11 листопада 2022 р.). Луцьк, 2022. 500 с. С. 168–169.

16. Караїм О. А. Трансформація зеленої економіки в умовах відновлення України та інтеграції з ЄС. Трансформація моделі соціально-економічного розвитку в умовах відновлення України та інтеграції з ЄС : збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 15 травня 2023 р.). / За заг. ред. Павліхи Н. В. – Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 4,73 Мб. С. 177–182.

17. Караїм О. А. Проблеми українського екологічного законодавства в умовах повоєнного відновлення сталого розвитку регіонів. Наукова інтеграція в умовах глобальних викликів: збірник тез доповідей IV Міжнародної мультидисциплінарної науково-практичної конференції (Луцьк, 20 червня 2023 р.). / За заг. ред. Павліхи Н. В. – Луцьк : Вежа-Друк, 2023. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Об'єм даних 3,12 Мб. С. 128–131.

18. Кишко-Єрлі О. Б. Адаптація екологічного законодавства України до права навколишнього середовища Європейського Союзу. Часопис Київського університету права. № 3. 2014. С. 215–219.

19. Коваленко Ю. Л. Конспект лекцій з курсу «Природоохоронне законодавство та екологічне право»: Конспект лекцій. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2016. 108 с.

20. Корнієнкова К., Проценко О. Правове регулювання поведінки з відходами в Україні та Європейському Союзі. Підприємництво, господарство і право. № 11. 2019. С 127–130.

21. Кравченко С. М., Андрусевич А. О., Бонайн Е. Дж. Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. Львів, 2002. 336 с.

22. Обіюх Н. М. Природоохоронне законодавство та екологічне право: Методичні вказівки і завдання для підготовки до практичних занять здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти ОП «Екологія» спеціальності 101 «Екологія». Біла Церква: БНАУ, 2023. 55 с.

23. Офіційний сайт Європейського союзу. URL: <https://european-union.europa.eu/select-language?destination=/node/1> (дата звернення: 20.10.2023).

24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> (дата звернення: 25.10.2023).

25. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2697-19> (дата звернення: 21.10.2023).

26. Про охорону атмосферного повітря. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення: 25.10.2023).

27. «Про охорону навколишнього природного середовища» Закон України від 26 травня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 20.11.2023).

28. Про управління відходами. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text> (дата звернення: 25.10.2023).

29. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 25.10.2023).

Для нотаток

Для нотаток

Навчальне видання

Караїм Ольга Анатоліївна

**УКРАЇНСЬКЕ ТА МІЖНАРОДНЕ
ПРИРОДООХОРОННЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

Курс лекцій

Друкується в авторській редакції

Формат 60x84 1/8. Обсяг 9,76 ум. друк. арк., 9,7 обл.-вид. арк.

Наклад 50 пр. Зам. 150.

Видавець – Волинський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Свідоцтво Держ. комітету телебачення і радіомовлення України ДК № 7197 від 24.11.2020 р.